

8.

*Konrad schenkt dem Kloster Fulda unter gewissen Bedingungen den Hof Trebra.
Frankfurt 912 Juli 1.*

Originaldiplom im k. Staatsarchiv zu Marburg (A).

- 5 *Schannat Trad. Fuld. 227 n° 552 aus A (a). — Orig. Guelf. 4, 280 aus A (b). — Kremer Orig. Nass. 2, 46 n° 28 aus ab. — Leibnitz Ann. 2, 304 aus A. — Dronke CD. Fuld. 305 n° 658 aus A (c). — Böhmer A. Conr. 13 n° 7 aus ac. — Böhmer Reg. Imp. 6, Reg. Kar. 1238.*

Verfasst und geschrieben von SA.

- 10 (C.) § In nomine sanctae et individuae trinitatis. Chuonradus divina favente cle-
mentia rex. Si loca sanctorum divino cultui consecrata in quibus redemptori om-
nium iugiter laudes assidue ac crebre celebrantur excubiae, congruis § honoribus
adornamus et ibidem degentium ac deo famulantium vitam, quo liberius supernae con-
templationi ac dei vacationi possint assistere, temporalibus subsidiis satagimus fulciri *,
15 non solum ipsos sanctos quibus devotio famulatus impenditur habebimus patronos,
verum etiam omnium iudicem ad cuius laudem cuncta bona deferuntur procul dubio
promerebimur remuneratorem. Quapropter noverit omnium fidelium nostrorum praesen-
tium scilicet et futurorum industria, qualiter nos ob aeternae mercedis augmentum et
per intercessionem venerandae ac dilectae genitricis nostrae Glismuodae sancto martyri
20 Bonifacio quasdam res iuris nostri et paternae hereditatis in pago Häsitin dicto^b et
in comitatu Bardonis^b sitas, id est curtem Dribura nuncupatam, cum curtilibus aedi-
ficiis familiis et mancipiis utriusque sexus terris cultis et incultis agris pratis campis
pascuis silvis forestibus aquis aquarumque decursibus quaesitis et inquirendis et omni-
25 bus quae dici aut nominari possunt appenditiis, a praesenti die in proprium donavi-
mus, ea videlicet ratione atque conciliatione ut praefata cara genitrix nostra a praedicti
martyris coenobio in pago Loganacouue appellato in comitatu Ottonis fratris nostri^c
loca quae vocitantur Mittiu, Altinchirihha, Mertineshusa, Liüna^d et Niuunchirihha, cum
curtilibus aedificiis^e aecclesiis mancipiis utriusque sexus terra salica cultis et incultis
agris pratis campis pascuis silvis aquis aquarumque decursibus viis et inviis exitibus
30 et redivitis quaesitis et inquirendis omnibusque rebus ad eadem loca rite pertinenti-
bus, ad dies vitae suae econtra in proprietatem accipiat et post vitae suae discessum
in ius et dominium eiusdem coenobii redeant. Iussimus quoque hoc praeceptum inde
conseribi per quod huiusmodi factum in omnibus et per omnia confirmavimus decer-
nentes et statuentes, quatenus abba sepe dicti monasterii talem inde ulterius in pra-
35 dicta^f coadunatione teneat potestatem sicut et de aliis rebus quae antiquis temporibus
ad eundem locum pertinere videbantur. Et ut hoc confirmationis et largitionis nostrae
praeceptum firmum stabileque permaneat, manu nostra subtus illud firmavimus anuli-
que nostri impressione insigniri praecepimus.

§ Signum domni Chuonradi (MF.) serenissimi regis. §

- 40 § Salomon cancellarius advicem Piligrimi archicappollani recognovi et § (SR. NN.)
(SI. 3.)

Data kal. iul. anno incarnationis domini DCCCXII, indictionum xv, regnante glo-
riosissimo rege Chuonrado anno I; actum Franconofurt; in dei nomine feliciter amen.

- 45 § [Foltz] a) corr. aus fulcire b) SA. trug Häsitin dicto und Bardonis nach c) gleichfalls
nachgetrayen pago — nostri d) corr. aus Liuni e) cum — aedificiis auf Rasur f) A.

Kaiserurkunden I.

2

Prilog I: Mon. Germ. Hist. Conradi I et Heinrici I diplomata

147

1254. 12. august

Anagni

Pave Innocens 4. eftergiver alle, der bidrager til opførelsen af Aarhus domkirke, 40 dages kirkebod.

A: tabt — Aa: Aarhusbogen f.14r. med overskrift *Indulgentia XL dierum ad consummationem operis.*

Tryk: SRD. VI 391; Dipl. AM. I 202; Bull.Dan. 370 nr. 483 — Reg.Dan. nr. 575 og 961.

Bullen maa, hvad der fremgaar af udstedelsesstedet Anagni, være udstedt af Innocens 4. og ikke af Innocens 3. som Suhm X 259 og Münter, Mæg. f. Kirchengesch. I 375 antager, cf. Potthast nr. 15485.

Innocentius episcopus seruus seruorum dei. uniuersis Christi fidelibus per
 Lundensem prouinciam constitutis salutem et apostolicam benedictionem. 10
 † Quoniam. ut ait apostolus. omnes stabimus ante tribunal Christi recepturi
 prout in corpore gessimus siue bonum fuerit siue malum. oportet nos diem mes-
 sionis extreme misericordie operibus preuenire ac eternorum intuitu seminare
 in terris quod reddente domino cum multiplic(at)o fructu recolligere debeamus 15
 in celis. firmam spem fiduciamque tenentes quoniam qui parce seminat parce
 et metet. et qui seminat in benedictionibus de benedictionibus et metet uitam
 eternam. † Cum igitur sicut accepimus. uenerabilis frater noster episcopus et
 capitulum Arusienses cathedralem ecclesiam Arusiensem edificare inceper-
 (n)t opere non modicum sumptuoso sintque ad id fidelium subsidia oportuna. 20
 uniuersitatem uestram rogamus. monemus et hortamur in domino. in remissio-
 nem peccaminum uobis iniungentes quatinus de bonis uobis a deo collatis pijs
 eis ad hoc elemosinas et grata caritatis subsidia erogetis ut per subuentionem
 uestram opus huiusmodi ualeat consummari. et uos per hec et alia bona que
 domino inspirante feceritis ad eterne possitis felicitatis gaudia peruenire. † 25
 Nos enim de omnipotentis dei misericordia et beatorum Petri et Pauli aposto-
 lorum eius auctoritate co[n]fisi omnibus uere penitentibus et confessis qui ad
 consummationem predicti operis manum porrexerint adiutricem quadraginta
 dies de iniuncta sibi penitencia misericorditer relaxamus. presentibus usque
 ad consummationem operis ualituris. quas mitti per questuarios districtius in- 30
 hibemus. eas si secus actum fuerit carere uiribus decernentes. † Datum Anag-
 nie. ii. idus augusti pontificatus nostri anno xii^o.

15 multiplic(at)o multiplico *ms.* 19-20 inceperi(n)t inceperit *ms.*

12: cf. Rom. 14,10. 2 Cor. 5,10.

158.

Mikulin, 24 maja 1212

Wincenty, biskup krakowski, potwierdza w posiadaniu klasztoru cystersów w Sulejowie swe dawne nadania z miejscowości Czerników i Gojców.

A. Oryg. pergaminowy dobrze zachowany, starannie spisany, liniowany atramentem. Wymiary: szerokość około 28 cm, wysokość około 21 cm, zakładka około 1,4 cm. Warszawa Biblioteka Kraszińskich (spalony w r. 1945).

- Reprodukcja: a. Krzyżanowski St., *Mon. Pol. Palaeogr. tabl.* 55, b. *Kod. dypl. kat. krak. I tabl.* 2 (częściowa); — druk: c. Golegbiowski Ł., *Wiadomość o darach A. Cypryńskiego*, (*Roczn. Warsz. Tow. Przyj. Nauk* 1827, XIX. 137—139, nr 3), według A; d. *Kod. dypl. malop. I nr 9*, według A; e. Perlbach M., *Pommerellisches UB.*, Gdańsk 1882, nr 15, według A; — regest: f. Mitkowski J., *Początki klasztoru cystersów w Sulejowie*, Poznań 1949, 302 nr 6.

- Literatura: 1. Kętrzyński St., *Ze studiów nad Gerwazym z Tillbury*, (*RAU. h.* 1903, XLVI. 168 przyp. 2); 2. Laguna S., *Pisma*, Warszawa 1915, I. 321—322; 3. Zachorowski St., *Studia do dziejów XIII w.*, (*RAU. h.* 1921, LXII. 87 przyp. 5); 4. Grodecki R., *Mistrz Wincenty biskup krakowski*, (*Roczn. Krakows.* 1923, XIX. 36, 52); 4. Balzer O., *Studium o Kadłubku*, (*Pisma Pośm.* I. 8 przyp. 2); 6. Mitkowski J., *Początki klasztoru w Sulejowie* 28.

- ...Ego Vincentjus Cracoujensis episcopus¹... in priori privilegio predia de Cynnichou² et de Goycheu³ fratribus de Suluqu⁴ contulerimus et confirmavimus nostram nunc voluntatem primam, secundam et ultimam in perpetuum valituram super collacione eorundem prediorum in presenti pagina exprimimus... Est autem hec confirmacio facta anno ab incarnatione domini millesimo CC^{mo}XII^{mo}, VIII kalendas iunii, pontificatus vero nostri anno IIII^{to}, in colloquio de Mecholin⁵ et hii fuerunt presentes... Alardus abbas de sancto Vincentjo⁶, Henricus prior eiusdem loci⁷.

Nr 158. ¹ Wincenty Kadłubek, biskup krakowski, 1207—1218, por. Grodecki R. (4).

- ² Czerników Opatowski, pow. Opatów; por. *Słown. Geograf.* I. 829. Jest to widocznie dziedziczna posiadłość Wincentego; por. Grodecki R. (4, str. 36, 52).

³ Gojców, pow. Opatów; por. *Słown. Geograf.* II. 650.

⁴ Tj. klasztor cystersów w Sulejowie; por. Mitkowski J. (6, pass.).

- ⁵ Tj. Miecholin, pow. Jeźów; por. *Słown. Geograf.* VI. 412. O kolokwium tym por. Zachorowski St., *Studia z historii prawa kościelnego i polskiego*, Kraków 1917, 10, gdzie starsza literatura przedmiotu.

⁶ Alard, opat klasztoru św. Wincentego we Wrocławiu 24 V 1212—1218.

⁷ Henryk, przeor tegoż klasztoru, wspomniany w r. 1206, por. wyżej nr 123 przyp. 6.

(285)

1383 VII 30

Senato, Privilegi, 1, c. 56

Priuilegium Jllustris et excelsi domini *Stephanj Tuertcho Regis* etc de Ciuilitate sua, atque suorum Filiorum et heredum
Anthוניus venerio. dei gatia dux *veneciarum* etc. Vniuersis et Singulis, presens literas (*v. cancellatum*) Priuilegium Jnspecturis, Salutem, et sincere dilectionis affectum., Ducalis benignitas, in liberalitatis operibus solita Celeberrime conuersari. Tanto personas Jllustres et Excelsas preuenire studet honoribus, et dotilibus ampliare fauoribus. Jpsarum que Petitiones liberalius exaudire, quanto se nostro ducatur, deuotiores fide, et Claritate Laudabilium operum ostenderit. Vnde cum Serenissimus dominus *Stephanus Tuartcho*, dei gratia, Rex *Rassie, bossine, maritimarum que partium* etc. honoris et nominis nostri zelator assiduus, qui semper cum eius progenitoribus, Jnclite memorie, se verum expressit *venetum* et perfectum, se penes ducatum nostrum, sentiens suis meritis gratiosum, plurimum et acceptum, nostram fecerit magnificentiam amicabiliter rogari, vt nobis placeret, Jpsum eius que filios et heredes, aliorum Nobilium *venetorum* nostrorum et fidelium nostrorum, gratiosius aggregare, vt beneficijs Citadinatus dotati, Nobilium et Ciuium *Veneciarum* congauderent. Nos attendentes dilectionem Jngentem, ac gratum affectum, et Sinceritatem, quam semper prefatus dominus *Stephanus Rex*, ad Nos et ducatum nostrum, et Singulares personas eiusdem, feruenter et laudabiliter ostendit, acceptorum operum per Effectum, benemeritas preces ipsius, duximus digne retributionis munere, gratificabiliter acceptandas, Notum igitur fieri volumus Vniuersis et Singulis, tam presentibus, quam futuris, Quod omni Juris consiliorum, et ordinamentorum nostrorum, Jntegra solemnitate seruata, prefatum dominum *Stephanum Regem*, cum suis filiis et heredibus, in *Venetos* et ciues nostros, Recepimus atque recipimus, et *Venetos*, et Ciues nostros fecimus et facimus, Et pro *Venetis* et Ciuibus nostris, in *Venetijs* et Extra, vbilibet haberi volumus et tractari, Jpsos sincere dilectionis brachijs amplexantes, ac firmiter statuentes, quod eisdem

263

110.

Emericus, rex Hungariae, decimas de omnibus proventibus regalibus a sanctis Stephano et Ladislao regibus archiepiscopo Strigoniensi concessas confirmat: item decimam tributorum in terra Scip et in Bratislava et domum regalem Strigonii eidem archiepiscopo et archiepiscopatu Strigoniensi donat.

1198

Autographum in membrana (265 × 141 mm) scriptum, paulum violatum et laceratum in archivo primatiali Strigoniensi (L. J. N. 1) asservatur (A). — Apographum reperitur in confirmatione Matthiae I. regis Hungariae, 16. febr. 1465 data, quae confirmationi Wladislai II., regis Hungariae, 4. dec. 1498 datae inserta ibidem (N. 17A) asservatur (B2); copia simplex eiusdem confirmationis saec. XVIII. scripta in archivo sam. Görgey de Toporec (MOL DI-71293) asservatur (F1). — Copia vidimata 12. aug. (e confirmatione Ferdinandi I., regis Hungariae, 10. dec. 1542 data) extralata in archivo privato capit. Scepusiensis (Scr. 10, N. 1) asservatur (E). — Copiae simplices saec. XVIII. scriptae in MOL (DI-25025, 71241, 71288) asservantur (F2, F3, F4). — Apographum saec. XVIII. scriptum in tomo LXI collectionis Hevenesianae, qui hodie non plus exstat, reperiebatur (M).

N. Schmitth, *Episcopi Agrienses I*, pag. 106. — Car. Wagner, *Analecta Scepusii I*, pag. 24, num. 1 (ex E). — N. Schmitth, *Episcopi Agrienses I*, pag. 106. — Car. Wagner, *Analecta Scepusii I*, pag. 24, num. 1 (ex E). — St. Katona, *Hist. crit. IV*, pag. 504. — G. Frjér, *CDH-II*, pag. 324 (e M). — Jg. Battyhányi, *Leges eccl. II*, pag. 288. — F. Knauz, (*Magyar Sion I*, 1863, pag. 134. =) *Cod. dipl. primat. eccl. Strigoniensis I*, pag. 14, num. 14 (in reg. ex A); idem *MES I*, pag. 156, num. 139. — E. Szentpétery, *Reg. Arp. I*, pag. 54, num. 177.

Appellatione „Scip“ Scepusium notari Gy. Pauler, *A magy. nemzet tört. II*², pag. 13–14 et E. Szentpétery, o. et l. cit., putabant. Econtra J. Karácsonyi, *Halavány vonások*, pag. 1050, demonstrabat „Scip“ villam Szép (Szépfalu) apud Strigonium sitam significare, quae pariter A. Fekete Nagy, *A Szepesség kialakulása*, pag. 26, secutus est. — In tenore litterarum contradictionem se occultari putamus, cum archiepiscopo decimae de omnibus proventibus regibus donentur et inaeper superfluae decimae de tributis in terra Scip et Bratislava nominatim occurrant. — Scriptura autographi elementa manus imperitiae (vel imitationem conantis?) praebere videntur.

In nomine sancte trinitatis et individue unitatis. Emricus^a, dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie Rameque || rex, omnibus notificamus, quod quia sanctissimus rex S Stefanus¹ et beatus Ladizlaus rex², Hungarie reges, nostri patres || et predecessores, ordinaverunt, recepto apostolico mandato, ut de omnibus proventibus regalibus, nunc habitis et quouomodo et || nomine habendis atque ampliandis, rex Hungarie quicumque fuerit a deo coronatus per sedem Strigoniensem, in signum catolice fidei decimam solvere deberet archiepiscopo Strigoniensi, a quo fidem baptismatis et coronam receperunt. Nos eadem fide, qua ipsi salvari volentes, in perpetuum statuimus, quod de omnibus proventibus regalibus archiepiscopus Strigoniensis decimam ad plenum recipere debeat, prout semper receperunt; item decimam tributorum in terra Scipiensi et in Ponsoio ipsi domino archiepiscopo Strigoniensi in perpetuum pro mensa sua, sicut per sanctos reges erant donate. Item pro salute nostra et pro discordia vitanda, exemplo sanctorum regum, donavimus in perpetuum domum regalem in castro Strigoniensi, que nondum fuit opere consumata, eidem Strigoniensi archiepiscopatu, tamen tempore necessitatis nostre ipse dominus archiepiscopus nos in eadem recipere teneatur. Datum per manus domini Kaptapani^b, episcopi Agriensis, aule nostre cancellarii, anno ab incarnatione domini M C nonagesimo octavo.

Stigillum iam avulsam et deperditum olim in funiculis sericis rosei coloris appendebat.

111⁺⁺⁺.

Emericus, rex Hungariae, Iobo, archiepiscopo Strigoniensi petente, Marco, filio Gola, privilegiis amissis, possessionem castrorum Gemer et Szent-Mihályúr a praedecessoribus suis concessam confirmat.

1198

110. ^a A; recte: Emericus. ^b A; recte: Kaptapani.
¹ 1001–1038. ² 1077–29. iul. 1095.

NAČELA NAUČNO-KRITIČKOG OBJAVLJIVANJA ARHIVSKIH DOKUMENATA

1526—1848.

Ivan Filipović

PREGLED SADRŽAJA

1. Svrha ove monografije
2. Pojam kritičkog
3. Osvrt na postojeću literaturu o tehnici publiciranja arhivske građe
4. »Arheografija«, »egdotika«, »tehnika izdavanja«
5. Zašto se publiciraju historijski izvori?
6. Potreba za kodificiranjem metoda izdavanja arhivske građe
7. Historijat nastanka pravila za publiciranje građe
8. Objavljivanje kao završna operacija na arhivskoj građi
9. Organizacijski i tehnički problemi
10. Koju arhivsku građu publicirati?
11. Kojim redom publicirati historijske izvore?
12. Tko da objavljuje arhivsku građu?
13. Tipovi izdanja arhivske građe
14. Oblici objava arhivskih dokumenata
15. U kojem se sve obliku i opsegu mogu objaviti dokumenti
16. Podjela izdanja s obzirom na medij
17. Jedna važna sekundarna kategorizacija na podtipove izdanja prema stupnju prezentacije i obrade teksta
18. Faksimilirano izdanje
19. Mikrofилmski zbornici
20. Izbor tipa, oblika, podtipa i medija publikacije
21. Traženje, sabiranje i izabiranje dokumenata za objavu. Pripremni radovi.

Utvrđivanje autentičnog teksta dokumenta

22. Metodologija utvrđivanja izvornog teksta
23. Neke pojedinosti o fazama rada na utvrđivanju autentičnog teksta historijskih izvora
24. Utvrđivanje osnovnog teksta službenih dokumenata
25. Utvrđivanje osnovnog teksta zakonodavnih dokumenata
26. Utvrđivanje osnovnog teksta diplomatskih i međudržavnih spisa
27. Utvrđivanje osnovnog teksta zapisnika
28. Utvrđivanje osnovnog teksta kraćih štampanih dokumenata

29. Utvrđivanje osnovnog teksta neslužbenih (privatnih, literarnih) dokumenata
30. Utvrđivanje osnovnog teksta pisama
31. Utvrđivanje osnovnog teksta prevedenih dokumenata
32. Osnovni tekst rekonstruiranih dokumenata
33. Osnovni predložak fotografija, grafika, geografskih karata i sličnih dokumenata
34. Načela publiciranja pečata

Prezentacija tekstova arhivskih dokumenata

35. Opća načela prezentacije teksta historijskog izvora
36. Načini prezentacije arhivskih i općenito historijskih tekstova
37. Faksimilirana objava (izdanje faksimila teksta)
38. Naučno-kritičko izdanje
39. Prezentacija tekstualnih varijanata
40. Prezentacija umetnutih i precrtanih dijelova teksta
41. Pripisi na rubovima stranice
42. Potcrtani dijelovi teksta
43. Originalne (autorove) primjedbe »pod crtom« (na dnu stranice)
44. Dijelovi teksta napisani nekim drugim sredstvom za pisanje
45. Riječi i rečenice na jeziku koji se razlikuje od jezika na kojem je pretežno pisan original
46. Oznake mjera i novčanih jedinica
47. Odluke i kancelarijske bilješke
48. Adresa i ostali podaci s koverte
49. Transkripcija i transliteracija
50. Još neke općenite napomene o transkripciji i transliteraciji
51. Transkripcija i transliteracija brojeva
52. Kratice umjesto standardnih formula u tekstu
53. Reproduciranje ili razrješavanje kratica
54. Reproduciranje inicijala i drugih ukrašenih slova
55. Podjela teksta na odlomke
56. Uvođenje današnjeg pravopisa u tekstove iz prve polovice XIX stoljeća
57. Objavljivanje teksta štampanih formulara
58. Originalni naslovi i datumi dokumenata
59. Originalne oznake o tajnosti ili povjerljivosti spisa
60. Odnos prema raznim grafičkim karakteristikama originala
61. Prezentacija brojeva i nekih oznaka u vezi s njima
62. Potpisi

Postupak s netočnostima i pogreškama u originalu

63. Pogreške i netočnosti koje ne utječu na smisao
64. Pogreške i netočnosti koje mijenjaju pravi smisao dokumenta
65. Razlike u pisanju istih ličnih ili geografskih imena
66. Praznine u tekstu i umetanje ispuštenih riječi
67. Propali i nepročitani ili nedešifrirani dijelovi originalnog teksta
68. Osvrt na dijelove teksta ili formalne oznake dokumenta za koje smo sigurni da bi ih original morao sadržavati (ali ih u konkretnom slučaju ne sadrži)
69. Nerazumljivi dijelovi originalnog teksta
70. Citati u originalnom tekstu
71. Netočni brojevi podaci u originalnom tekstu

Izdavanje prijevoda historijskih izvora

72. Potreba za prevođenjem arhivske građe
73. Ostale načelne napomene o prijevodu historijskih izvora
74. Izrazi iz originalnog predloška koji se čitaocima moraju prezentirati u nepromijenjnom obliku iako postoji prijevod

Objavljivanje dokumenata u izvodima

75. Kada će se objaviti samo izvod iz dokumenta
76. Načela publikacije izvora
77. Ekscerpt kao specifičan oblik izvoda
78. Tabele
79. Objavljivanje originalnih tabela. Objavljivanje sažetih ili sumarnih tabela

Neke specifičnosti izdavanja određenih vrsta dokumenata

80. Dvojezični dokumenti
81. Literarni i ostali autorski dokumenti
82. Upute o tehnici pripreme autorskih dokumenata za štampu

Redakcijsko oblikovanje arhivske građe u izdanju

83. Zaglavlja
84. Datum dokumenta
85. Mjesto nastanka dokumenta
86. Sažeti regist dokumenta kao dio zaglavlja
87. Oznaka vrste dokumenta u zaglavlju
88. Označavanje autora i naslovnika dokumenta

Legenda

89. Elementi legende
90. Bilješka o originalnosti dokumenta
91. Bilješka o vanjskim osobitostima dokumenta
92. Bilješka o prijašnjim objavama dokumenta
93. Mjesto legende
94. Legenda za specifične vrste arhivalija

Naučnoinformativni aparat

95. Svrha naučnoinformativnog aparata u izdanju arhivske građe
96. Dijelovi naučnoinformativnog aparata
97. Predgovor i uvod
98. Napomene (bilješke, primjedbe, komentar, objašnjenja)
99. Tekstualne napomene
100. Sadržajne napomene
101. Kronika događaja
102. Indeksi (kazala)
103. Indeks osoba
104. Indeks geografskih pojmova
105. Stvarno kazalo (indeks predmeta)
106. Specijalni indeksi
107. Rječnici termina (terminološki rječnici)
108. Spisak upotrijebljenih kratica

- 109. Pregled objavljenih dokumenata
- 110. Popis upotrijebljene arhivske građe
- 111. Bibliografija
- 112. Pregled sadržaja

Prilozi i ilustracije

- 113. Prilozi (dodaci)
- 114. Ilustracije

Struktura izdanja (poredak pojedinih dijelova izdanja)

- 115. Poredak pojedinih dijelova izdanja
- 116. Neke napomene o rasporedu dokumenata u izdanju

Vanjski oblik i grafičko oblikovanje teksta

- 117. Tekstološki znaci
- 118. Prepisivanje originala i kolacioniranje prijepisa
- 119. Ostala organizacijsko-metodološka pitanja
- 120. Općeniti osvrt na najčešće nedostatke naših naučnih izdanja arhivske građe, štampanih poslije 1945.

Plan rada Zajednice povijesnih instituta i ustanova SRH za g. 1971—1975. predviđa izdavanje mnogih historijskih izvora. Zato u ovoj monografiji želimo iznijeti općenito ili djelomično prihvaćena pravila za izdavanje arhivske građe¹ iz razdoblja 1526—1848, i to prvenstveno one koja je pisana hrvatskim, latinskim, njemačkim i talijanskim jezikom. Nauka o izdavanju arhivske i druge rukopisne građe počinje se nazivati egdotika ili arheografija. »Egdotika« je prikladniji termin, jer »arheografija« sugerira nestručnjaku značenje »opis starine«.

1. SVRHA OVE MONOGRAFIJE. Ova rasprava treba poslužiti kao pregled današnjih dostignuća u tehnici objavljivanja historijskih izvora u svijetu, pa prema tome i kao podsjetnik — s pretenzijama na relativnu potpunost, bar u prikazu općih problema — za sve naše arhiviste koji se bave izdavanjem arhivskih dokumenata. Najveći joj je nedostatak što ne sadržava potpunije izlaganje o kritici teksta. Kritiku teksta smatram samostalnom naučnom disciplinom i ona zahtijeva posebnu obradu. Naravno da zainteresirani mogu svladati cijelu problematiku objavljivanja historijskih izvora tek vlastitim proučavanjem primjera i literature. To osobito vrijedi za pitanja koja se nameću u vezi s objavom građe na mađarskom, turskom, francuskom i grčkom jeziku; o tome će u ovoj radnji naći samo polaznu literaturu.

2. POJAM KRITIČKOG. Mislim samo na definiciju toga pojma koja izlazi iz osnovnih postavki matematičkih teorija komunikacije i informacije. Za neku se osobu može reći da kritički dešifrira i prenosi (= izdaje) neki tekst T ako je iz drugih izvora A, B, C,, za koje je doka-

¹ U ovoj su radnji upotrijebljeni, da se izbjegne monotonija, »arhivska građa«, »historijski dokumenti«, »dokumenti«, »spisi« i »izvori« kao sinonimi.

zано да су аутентични (а тај је доказ или аксиоматски или се ниједним својим дијелом не заснива на тексту Т), научила сва правила по којима је састављен текст Т. Између текстова А, В, С, . . . и Т постоје стандардне емпијске релације: настали су у истом периоду, на истом језику, на истом подручју, писали су их отприлике једнако школовани писари, итд. Други увјет: та особа (издавач) упознала је и држи у меморији све чланове skupa (нпр. све ријечи, све типове slova) из А, В, С, . . . , па при прегледу текста Т утврђује да се у њему појављују само оне ријечи, типови slova, ligature итд. као и у верифицираним текстовима А, В, С, . . . , поредани по истим правилима. У пракси се то може провести само приближно јер Т може садржавати и неку непознату ријеч, али и за ту ријеч можемо просудити да ли је творена према правилима творбе ријечи која вриједи за А, В, С, Разумије се да уз филолошку треба провести и историјску критику садржаја spisa — да ли је описани догађај истинит, вјеројатан, измишљен или криво приказан, и сл. Простор ми, на жалост, не допушта да се задржим на примјерима историјске критике, но о њој се довољно расправља на stranicama историјских часopisa.*

Читајући старије приручнике за критику текста, учинит ће се можда некоме да постоји и која друга дефиниција »критичног«, али то је само привидно. Критика текста је, наиме, много старија дисциплина од теорије информације, па дефиниције у пријашњим приручницима нису овako матемаички lapidarne и не дају увијек наслутити овako оштру distinkciju између forme и садржаја.

У дјелима посвећеним опћој научној методологији могу се наћи описани критерији што их једна метода мора задовољити да бисмо је смјели назвати научном, па то није потребно оvdje препричајати.

3. OSVRT NA POSTOJEĆU LITERATURU O TEHNICI PUBLICIRANJA ARHIVSKE GRAĐE. Najnovija pravila za objavljivanje историјских dokumenata² изаšla су у Москви 1969. Она држе примат још и по броју аутора и по апсолутној подређености и потребама праксе — у њима нема теоретизирања, него су у 238 pregledno raspoređenih и označenih točaka описани postupci у свим fazama pripreme raznih vrsta izvora за štampu. У својој радњи настао сам се држати rasporeda materije kakav је у тим *Pravilima*. Наравно да ни та *Pravila*, zbog svoje podijeljenosti на točke, ograničenog opsega, изразито normativnog značaja и odsustva bilo kakve ilustracije нису могла обухватити potpun prikaz kritike текста.

Knjiga Mariana Friedberga *Wydawanie drukiem źródeł archiwalnych*, издана г. 1963. у Варшави, одликује се uvodom у историјат problematike и pregledom dotadašnje literature, те доста опширним iznošenjem kritike текста, ако га успоредимо с manjkavim или nikakvim prikazom kritike текста у drugim sličnim raspravama. Но и оно што о metodi utvr-

* Osnovna literatura о историјској kritici: J. G. Droysen, *Historik — Vorlesungen über Enzyklopädie und Methodologie der Geschichte*, 2. izd. 1937. (fototipsko izd. 1961); G. v. Below — F. Meinecke, *Handbuch der mittleren und neueren Geschichte*; A. Meister, *Grundriss der Geschichtswissenschaft*; L. E. Halkin, *Éléments de critique historique*, Liège 1960.

² Главна архивска управа при Министарском совјету SSSR, Svesavezni naučno-istraživački institut за dokumentalistiku и архивство, Akademija nauka SSSR, Institut за povijest SSSR, Institut marksizma-lenjinizma при CK KPSS, Komitet за štampu при Министарском совјету SSSR, Moskovski državni историјско-архивски institut: *Pravila izdanija istoričeskikh dokumentov v SSSR*, Moskva 1969, 112 str.

divanja autentičnog teksta spisâ donosi Friedberg, samo je djelić onih znanja što bi ih iz te discipline morao apsorbirati arhivist izdavač. Koristio sam se i rukopisom jugoslavenskog udžbenika arhivistike, u kojem je poglavlje o izdavanju arhivske građe napisao Miloš Milošević. Budući da za svaki udžbenik obično vrijede dva imperativa, »štedi prostor« i »iznesi u praksi obilno potvrđene postavke«, ušli su u to poglavlje samo osnovni tipovi klasifikacije izdanja arhivske građe, sumaran pregled strukture izdanja i općenite napomene o transliteraciji i transkripciji i o ostalim problemima iz tog područja. Zbog iste prostorne ograničenosti nije ni članak dra Radovana Samardžića *Metodi priređivanja publikacija arhivske građe* u »Arhivskom pregledu«, Beograd 1969, br. 1, str. 54—62, mogao prijeći okvire kratkog podsjetnika. U našoj zemlji objavljena su u novije vrijeme još dva ekskursa o egdotici (dr S. Antoljak u knjizi o pomoćnim historijskim naukama, Skoplje 1966, i K. Nemeth u članku *Neki oblici rada i djelatnosti arhivskih ustanova*, »Arhivski vjesnik«, XI—, —XII, 1968—1969, str. 389—403, na str. 394—395). Spisak literature u njima mogao je biti potpuniji. Moderno koncipirana knjiga *L'Histoire et ses méthodes* (»Enciclopédie de la Pléiade, Bruges, Gallimard 1961) sadrži nekoliko poglavlja koja se neposredno ili posredno tiču izdavanja historijskih spisa. Vrijedni prilozi diskusiji o publiciranju izvora štampani su u »Arhivistu« br. 3—4, 1958.

Ostala upotrijebljena literatura navodi se u pojedinim poglavljima. Posebnu grupu čine tzv. nacionalne instrukcije za izdavanje arhivske građe. Prenosimo ovdje njihov popis iz Friedberga, o. c., str. 112—113:

- *Redaktionsplan für das Urkundenbuch der Stadt und Landschaft Zürich*, Entworfen von P. Schweizer und genehmigt durch die Commission, Zürich 1885.
- *Bestimmungen über die Herausgabe der Geschichtsquellen der Provinz Sachsen*, Hale a. d. S., 1891.
- *Norme per la pubblicazioni dell' Istituto storico italiano*, »Bullettino dell' Istituto storico italiano, 28 (1906).
- *Instruction pour la publication des textes historiques*, Académie Royale de Belgique, »Bulletin de la Commission Royale d'Histoire«, t. LXXXVI, II. Bull., Bruxelles 1922.
- *Report on editing the historical documents*, »Bulletin of the Institute of Historical Research«, vol. I. Nr. 1, London 1923.
- M. Prou, *Conseils pour la publication des chartes*, »Revue d'histoire de l'église de France«, XIV (1928).
- *Instructions pour la publication des textes historiques*, Académie Royale de Belgique, Commission Royale d' Histoire, Bruxelles 1955.
- *Pravidla pro vydávání proměnu novějším dějinám*, »Archivní Časopis«, 1957, br. 2.

(Iz Friedbergova popisa ispuštene su starije instrukcije iz SSSR, koje nisu više aktualne nakon pojave izdanja *Pravila* iz 1969, kao i instrukcije koje se odnose na spise poslije 1848.)

Friedberg nas upućuje da se za detaljan pregled bibliografije o egdotici do g. 1956. poslužimo djelom B. Kurbisówne *Osiagnięcia i postulaty*

w zakresie metodyki wydawania źródeł historycznych (O ostvarenjima i načelima izdavanja historijskih izvora) u »Studia źródłoznawcze«, I, 1957, 53—87. Ta se bibliografija doista tamo i nalazi. Od važnijih instrukcija, za koje Friedberg nije još mogao znati, valja spomenuti *Richtlinien für die äussere Textgestaltung bei Herausgabe von Quellen zur neueren deutschen Geschichte* (autor Johannes Schultze) u »Blätter für deutsche Landesgeschichte«, 98. godište (1962), str. 1—11. No kao što kaže sam naslov, posvećene su te upute većinom problemima transkripcije, transliteracije i sastava naučno informativnog aparata uz objavljene dokumente. Potpunosti radi treba spomenuti i ruski priručnik *Metodičeskoe posebie po arheografii* u redakciji M. S. Selezneva, Moskva 1958. Recenzenti su u tom priručniku pronašli dosta pogrešnih tumačenja. Inače on po koncepciji stoji na sredini između ruskih *Pravila* i *Friedbergove* knjige: normativne postavke imaju kratko teoretsko obrazloženje.

4. »ARHEOGRAFIJA«, »EGDOTIKA«, »TEHNIKA IZDAVANJA« kao nazivi za metodologiju izdavanja historijskih dokumenata. Kako kaže M. Milošević,³ sovjetska nauka je izdvojila pitanje izdavanja izvora iz diplomatike i arhivistike, proglasivši ga posebnom pomoćnom historijskom naukom — *arheografijom*. Na francuskom jezičnom području ima, kako sam opazio, termin »egdotika« isto značenje. »Tehnika izdavanja«⁴ (njemački *Editionstechnik*) sreće se u njemačkim raspravama, a najčešće znači »metodologiju izdavanja književnih rukopisa«. Po svojoj funkciji može, dakle, egdotika biti pomoćna historijska nauka. Upozoravam na to da se ova tvrdnja bitno razlikuje od tvrdnje »egdotika je pomoćna historijska nauka«. Egdotika ima, prema stanju stvari, zajedničko polje rada s arhivistikom, kodikologijom,⁵ tekstologijom, kritikom teksta i publicistikom, a naravno i s paleografijom, diplomatikom, kronologijom, leksikografijom, metodologijom povijesti, naukom o književnosti itd. Izdavač arhivskih dokumenata mora, prema tome, biti specijalist, a ipak svestran.

5. ZAŠTO SE PUBLICIRAJU HISTORIJSKI IZVORI? Odgovor na to pitanje jest da se historičarima i široj publici omogući zaista svestrana upotreba izvora. Rad izdavača mora osim toga doprinijeti jednoznačnom razumijevanju teksta. Treba točno postaviti granicu između izdavanja historijskih dokumenata i njihove interpretacije. No izdanje ipak mora donijeti sve informacije potrebne za interpretaciju izvora.⁶

6. POTREBA ZA KODIFICIRANJEM METODA IZDAVANJA ARHIVSKE GRADE. Današnji tehnički napredak omogućen je, između ostalog, i sve širom standardizacijom proizvoda u cijelom svijetu. Zajedno

³ U rukopisu za jugoslavenski udžbenik arhivistike.

⁴ »Egdotika« je bolje konstruiran termin i od »tehnik izdavanja«. Najprije zato što po tradiciji nastojimo da termin bude ostvaren u jednoj riječi, a onda i zato što općenitije značenje glagola »izdavati« dopušta izvan stručnog konteksta razne asocijacije npr. »tehnika izdavanja robe iz skladišta«.

⁵ »Kodikologija studira rukopise i bavi se svim njihovim nutarnjim i vanjskim osobinama«. Tako V. Vaško u »Archivnom Časopisu« 1961, str. 225, navodi riječi V. Vojtišeka.

⁶ Tako kaže Gerhard Schmid u članku *Probleme der Edition archivalischer Quellen zur neueren und neuesten Geschichte*, »Zeitschrift für Geschichtswissenschaft«, 15 (1967) str. 639—643.

s ostalim metodama koje iz prirodnih nauka prelaze u društvene⁷ ide i standardizacija. Tako A. Lombardo kaže: »Pravila izdavanja (tj. historijskih dokumenata) moraju se normirati, i to sa svom znanstvenom strogošću, prema epohama i tipovima dokumenata.«⁸ Ta pravila ne moraju predvidjeti svaku najsitniju pojedinost, nego je dovoljno da se postave opća načela za objavljivanje spisa, s razradom za glavna vremenska razdoblja, tipove izvora i jezike na kojima su sastavljeni.⁹

7. HISTORIJAT NASTANKA PRAVILA ZA PUBLICIRANJE GRAĐE ovdje neće biti obrađen. Zainteresirani se mogu poslužiti tekstem objavljenim kod Friedberga, o. c., str. 22. i dalje. Poučan je i uvod u citirano »Metodičeskoe posobie po arheografii«.

8. OBJAVLJIVANJE KAO ZAVRŠNA OPERACIJA NA ARHIVSKOJ GRAĐI. To je konstatacija s kojom se slažu svi autori. Na spisima koji se objavljuju moraju do časa objave biti izvršene druge, »niže« arhivističke operacije. Tu se u prvom redu misli na sređivanje. No ako publiciranje shvatimo kao prezentaciju arhivalija korisnicima i usporedimo je s drugim načinima prezentacije npr. s onim pomoću vodiča kroz arhivsku građu u Arhivu Hrvatske, vidimo da postoji niz analognih predradnji u izradi vodiča pri izdavanju nekog fonda. U oba slučaja treba napisati historijat tvorca fonda, opaske o poslovanju njegove kancelarije, bibliografiju i kratku povijest samog fonda (kada je preuzet, škartiran i sl.). Pregled sadržaja u vodiču odgovara po funkciji popisu objavljenih dokumenata u izdanju. No nisu sve publikacije dokumenata osnovane samo na jednom arhivskom fondu; kod tematskih publikacija dolazi do naročitog izražaja heuristika (nauka o pronalaženju) sa svojim permanentnim pitanjem: gdje pronaći srodne dokumente? (Rubrika u kojoj bi se govorilo o tome gdje se nalaze slični i srodni dokumenti dobro bi došla i u vodičima). Idealno bi bilo kad bi se već pri pohranjivanju u arhiv provjerila autentičnost svih spisa, a ne da se to čini (ako se čini) tek onda kad se priređuju za objavljivanje. Eventualni šifrirani spisi morali bi biti već prije dešifrirani, a ne da ih mora odgonetavati tek izdavač. Za volju teoretske potpunosti napominjem da bi kod uvezanih spisa morale biti pregledane i korice, da se utvrdi ne sadrže li možda neke starije rukopise što ih je knjigoveža upotrijebio kao sirovinu. Mogu ustvrditi da između obrade spisa za vodič i za štampanje razlika treba postojati samo u intezitetu: npr. ako se u vodiču prikazuje neki anonimni sastav, u praksi će vjerojatno samo arhivisti dotičnog arhiva pokušati odrediti autora, pa ako im ne uspije, ostat će spis kao anonimn; ako se odlučuje s tim istim spisom izaći pred javnost, pozvat će u pomoć i stručnjake izvan svog kolektiva da sudjeluju u identificiranju autora. Iz ovog kompleksa pitanja izdvaja se heuristika (kako kompletirati arhivsku građu predviđenu za tematsku objavu) kao specifičan problem pred izdavačem.

⁷ Npr. numeričke metode.

⁸ »Archivum« 1966, str. 104.

⁹ »Archivum« 1966, str. 74.

9. ORGANIZACIJSKI I TEHNIČKI PROBLEMI najvećim dijelom ne spadaju u formulaciju načela kritičko-naučnog izvora ali se izdavač mora i s njima upoznati. Ruska *Pravila* govore o njima na kraju, ali im je po prirodi stvari mjesto na početku izlaganja. Dat ćemo ovdje njihov kratak rezime. Poželjno je da izdanje građe bude uključeno u neki plan izdavanja. Temu, kronološki raspon i obujam izdanja, zatim glavnog redaktora i suradnike, nakladu i rokove izvršenja pojedinih faza posla (predaja rukopisa u tiskaru, korektura itd.) treba pravovremeno i s punom odgovornošću predvidjeti. Izdavač mora poznavati arhivske fondove i bibliografiju za temu izdanja, metode heuristike, tehniku pripremanja rukopisa za štampu, kritiku teksta i izradu informativnih pomagala (uglavnom indeksa). Ako se ne mogu objaviti svi pronađeni dokumenti, treba ustanoviti jasne kriterije za izbor onih koji će ući u izdanje. Dobro je, ako redakcija ima više članova, izraditi za njih pismenu instrukciju. O nekim pojedinostima iz tehnike prepisivanja i kolacioniranja koje mogu utjecati na konačan izgled teksta, a karakter tog utjecaja se može naučno obrazložiti, bit će govora kasnije (poglavlje 118. i 119.). Isto će se tako kasnije govoriti o nekim važnijim detaljima grafičke opreme izdanja dokumenata.

10. KOJU ARHIVSKU GRAĐU PUBLICIRATI? Financijer izdanja može ponekad nametnuti svoju volju pri izboru dokumenata za tiskanje, pa izdavaču neće koristiti pozivanje na principe izbora građe za objavu koji se nalaze u literaturi. Ima ih i sasvim oprečnih, već prema društvenom sistemu u kojem njihov autor djeluje. Najviše ih je nabrojanih u »Archivumu« 1968, str. 51. u odgovoru na pitanje iz međunarodne ankete. Bilo je postavljeno pitanje: »Kojih se kriterija držite pri odabiranju dokumenata za objavu?«

Tipični su bili oni odgovori u kojima se ističe da se izabiru oni dokumenti

- koji najbolje i najpotpunije odražavaju postavljenu temu
- koji su s historijskog stajališta najinteresantniji
- koji su najvažniji
- koji najbolje zadovoljavaju potrebe modernog naučnog istraživanja
- koji najbolje služe u odgojne svrhe
- koji su najtipičniji
- koji su važni s kulturnog i naučnog stajališta.

Većina tih odgovora je previše općenita. Jedan previše naglašava pedagoški aspekt publikacije. No kad bi se svi spojili u jedan, bio bi on sasvim zadovoljavajući. Nešto egzaktniji su kriteriji u ruskim *Pravilima* t. 20—33, ali se oni odnose i na situaciju u priređivanju konkretnog izdanja kad izdavač pronađe obilje spisa za svoju temu, pa je planirani obujam izdanja premalen za sve njih i neke treba izostaviti. Zato će o tim principima izbora dokumenata o određenoj tematici biti govora kasnije u poglavlju 21. Vratimo se na još neka mišljenja o većim kategorijama dokumenata koji zaslužuju da budu objavljeni. U »Archivumu« 1966, str. 94. čitamo o dilemi da li na nivou jedne države svi historijski izvori moraju biti objavljeni štampom, s komentarom i indeksima. Mislim da je

pri sadašnjim tehničkim i ekonomskim mogućnostima većine država jedini odgovor »ne«, što ne isključuje mogućnost da se čovječanstvo jednog dana odluči da u određenom broju primjeraka reproducira sve svoje arhivalije do određene godine. U Holmesovoj diskusiji (ibid., str. 98) sugerira se da u načelu arhiv ne bi trebao publicirati dokumente dok oni nisu potpuno dostupni istraživačima, jer su istraživači skeptični prema selektivnim publikacijama. Štampano izdanje izvora mora sadržavati samo najvažnije dokumente, potrebne ne samo historičaru nego i pravniku, novinaru, profesoru i obrazovanom građaninu općenito. Baudot u diskusiji (ibid., str. 100) izražava mišljenje da najprije treba publicirati značajne privatne arhive (npr. državnika) jer su izloženi većim opasnostima i donose često više korisnih informacija za historičara nego strogo administrativni dokumenti. Takav pogled može se formirati u sredini gdje je vladao običaj da najviši funkcioneri (npr. prvi predsjednici SAD) odnose poslije isteka mandata predsjedničke spise kući. U našoj praksi postoji nekoliko načela na osnovu kojih se pripremaju kapitalne edicije arhivske građe. Prvo je kronološko: treba objaviti sve dokumente do određene godine, recimo do g. 1400.¹⁰ Drugo je načelo »centralnih arhivskih fondova«, tj. fondova koji su nastali djelovanjem centralnih zakonodavnih ili izvršnih organa, kao što je npr. Hrvatski sabor, Hrvatsko kraljevsko vijeće i sl. Misli se, naravno, samo na bitne serije iz tih fondova, kao što su zapisnici, legislativni akti i normativne odredbe. Tu smo već na granici s trećim principom: objavljevati treba onu građu koja se odnosi na što veći broj ljudi. To su u prvom redu zakoni i druge odredbe, urbari, regulacije, propisi, pravila i sl. Pojam »centralnog arhivskog fonda« treba shvatiti elastično, već prema razini na kojoj se primjenjuje; za istraživače povijesti neke županije »centralni« je fond te županije. Četvrto je načelo da treba publicirati one dokumente koji donose što više informacija o temama koje su sada ili koje će po predviđanjima biti aktualne. Informativni potencijal shvaćam kao produkt dviju veličina: u izvorima se nalazi mnogo »običnih« podataka (npr. u spisima za povijest brodarstva na Savi i Kupi), pa je informativni potencijal značajan. Ili je podataka manje, ali su važniji (npr. pisma nekog političara mogu biti puna vijesti o privatnom životu, a tek usput sadržavati zakulisnu istinu o nekim prvorazrednim političkim događajima). Prema petom načelu treba objaviti dokumente koji su oštećeni i kojima prijeti opasnost da propadnu. Bilo bi najbolje da se to načelo ne mora nikad primijeniti. Moderna tehnika restauriranja toliko napreduje da će vjerojatno riješiti i najteže slučajeve te vrste. Šesto: ako u nekom teško pristupačnom, bilo domaćem, bilo inozemnom arhivu ima dokumenata za koje vlada velik interes među istraživačima, treba ih objaviti. Sedmo: ako su dokumenti pisani jezikom ili pismom koji su danas manje poznati (npr. turski), treba ih objaviti u prijevodu ili modernoj transkripciji.

Ima i sugestija o pojedinim vrstama arhivalija. Gyözö Ember¹¹ kaže da bi arhivisti morali publicirati što više statističke dokumentacije. A. Lombardo¹² konstatira u Evropi tendenciju da se pretežno objavljuju

¹⁰ Poznata je rasprava o pitanju da li u diplomatske kodekse trebaju ući in extenso i notarski spisi prije g. 1400.

¹¹ »Archivum« 1966, str. 113.

¹² Ibid., str. 104.

dokumenti ekonomske i socijalne naravi. M. Baudot¹³ upozorava da je pravilan izbor građe za objavu teško provesti dok nije pregledana sva građa u svim arhivima, a do tog stadija je još daleko.

Konkretna situacija u našoj zemlji je takva da osim nabrojenih sedam načela, koja su općenito formulirana, treba u prvi plan za objavu staviti i građu o progresivnim socijalnim i nacionalnim pokretima i o agrarnoj povijesti. Pojam »agrarnog« zamijenit će se u primorskim krajevima, gdje je glavni način proizvodnje ribarstvo ili možda pomorstvo, pojmom koji označuje glavni oblik ljudske djelatnosti u tom području.

11. KOJIM REDOM PUBLICIRATI HISTORIJSKE IZVORE? Kao odgovor može se ukratko reći: sinhronizirano s potrebama naučnog rada. Slično kao što postoji prioritarna lista za sređivanje i restauriranje arhivalija, možemo na području izdavanja izvora prioritarnom listom smatrati plan Zajednice povijesnih instituta i ustanova SRH jer je on rezultat svestranog društvenog dogovora. Razumljivo je da će se n e n a d a n o o t k r i v e n a v a ž n a g r a đ a — npr. isprave iz doba narodne dinastije — objaviti i izvan plana.

12. TKO DA OBJAVLJUJE ARHIVSKU GRAĐU? Već sam u dva navrata spomenuo velike zahtjeve koji se postavljaju pred izdavača historijskih izvora. Ako je on dorastao, tj. ako poznaje kritiku teksta, pomoćne historijske nauke, egdotiku, metodologiju historijske kritike i način izrade naučno informativnog aparata, pa onda još i specifičnu povijesnu problematiku vezanu uz temu kojoj će izdanje biti posvećeno, nema zapreke da se prihvati izdavanje. Poželjno je da okupi sposobne suradnike. Ako je izdavač pojedinac, nije važno da li je u radnom odnosu u nekoj arhivskoj ustanovi, akademiji ili fakultetu. Pitanje se može odnositi na kolektive: akademije, historijska društva, fakultete i arhive. U našoj literaturi¹⁴ bilo je izneseno i ovakovo mišljenje: »(...) arhivske ustanove moraju se orijentirati u prvom redu na sistematsko objavljivanje arhivske građe svojih fondova i svoga depoa po zaokruženim cjelinama i vremenskim periodima a tek izuzetno po tematici... (...) arhivsku građu, tretiranu po tematici problema, treba da i nadalje izdaju naše akademije i historijski instituti, čime će se otkloniti pogibelj užeg ili lokalnog ocjenjivanja važnosti dokumenata pri izboru građe...«. Prvi dio ovoga zahtjeva — da arhivi izdaju građu iz svojih fondova — često se nalazi, jednako formuliran, u zapadnoevropskoj i sjevernoameričkoj literaturi, s praktički istim obrazloženjem: istraživačima treba prezentirati sve dokumente, pa će onda oni sami izabrati koji su im važni; jer ako im se neki spis uopće ne prezentira, kako da saznaju da on postoji (a u većini slučajeva se pretpostavlja da tehnički nisu u mogućnosti lično posjetiti arhiv)? Možda je A. L. svoj prijedlog zasnovao na činjenici iz prakse da naši arhivi tada nisu bili ni kadrovski ni tehnološki toliko jaki da mogu kvalitetno izvršiti tematski izbor dokumenata s jednog šireg područja, dok su akademije i naučne ustanove ipak imale za sobom dužu tradiciju u radu na izdavanju dokumenata. U ovoj radnji nije mi svrha osvrtni se na stvarni

¹³ Ibid., str. 100.

¹⁴ A. L. u »Arhivistu« 1960, s—4, str. 162—164. Novije mišljenje o ulozi arhiva u publiciranju arhivske građe v. u članku Olge Jačimović *Arhivske publikacije* u »Arhivskom pregledu«, 1969, br. 1, str. 34 — 53. Osvrće se na pitanje što treba objavljivati, zatim na nadležnosti arhiva u tom poslu (str. 39—40) i na neka pitanja iz organizacije publiciranja (str. 51—53).

broj stručnjaka koji u našoj zemlji danas imaju sva znanja potrebna u egdoteičkim pothvatima, niti utvrđivati da li oni rade pretežno u arhivima ili drugdje. Važno je da li izdavač građe ima uvid u savjesno vođenu i sređenu bibliografiju i ostalu dokumentaciju o prijašnjim izdanjima građe koja se odnosi na temu njegove publikacije ili je srodna izvorima koje on upravo sprema za štampu. Jedan repertorij svih objavljenih dokumenata, npr. za povijest Hrvata ili jugoslavenskih naroda, vođen po jednostavnom kriteriju, kao što je npr. kronološki, a u budućnosti još priključen na svjetski sistem informacija, odlično bi poslužio pri istraživanjima, naročito po inozemnim arhivima. Takav repertorij uvršten je u nacrt kataloga natuknica koje će pratiti Dokumentaciono-informativni centar Arhiva Hrvatske.

I. M. Baudot dovodi pitanje »Tko da publicira historijske izvore?« u najužu vezu s problemom selekcije spisa za tisak. On kaže da samo nepristran i intelektualno pošten arhivist, koji perfektno poznaje tangirane ustanove i ljude, te historijsku okolinu, može pravilno odabirati arhivsku građu za objavu.¹⁵ Na arhivistima inzistira i A. Lombardo, navodeći da se više ne može sumnjati da je publikacija dokumenata zadaća arhivista.¹⁶ Oni su za tu dužnost najpogodniji jer poznaju dokumente bolje nego itko. Moram reći da sam se u praksi uvjerio da ima i pripadnika drugih profesija, prvenstveno sveučilišnih nastavnika, koji prelistavaju velike količine arhivske građe, pa se u poznavanju arhivalija o određenoj temi mogu mjeriti s najsavjesnijim arhivistom. Gerhard Schmid energično glasa za historičare: obrada izvora za publikaciju ostat će i nadalje bitna zadaća historičara, koja traži visoka znanja i sposobnosti, i ne mogu je preuzeti »specijalisti za izdavanje« (njemački »Editionsspezialisten«).¹⁷ Kompromisno stajalište vlada, kako iznosi G. Belov,¹⁸ u određenom broju zapadnih država, gdje se smatra da naučna društva, uz suradnju arhivista, trebaju objavljivati historijske dokumente. Ivnicki i Čugajev traže da dokumente za objavu bar odabiru specijalisti za temu publikacije.¹⁹ Umijeće tih specijalista stavlja se na kušnju osobito onda kad dokumenti sadrže proturječne podatke.

13. TIPOVI IZDANJA ARHIVSKE GRAĐE. Publikacije izvora dijele se na tipove prema svojoj svrsi.²⁰ Govoreći o tipu izdanja moramo poći od zadataka koji su stavljeni pred njega, tj. od one publike kojoj je izdanje namijenjeno.²¹ Klasifikacije što ih daju razni autori mogu se rezimirati u tri osnovna i dva sporedna tipa:

Glavni tipovi izdanja

1) *Akademsko, naučno ili naučnoistraživačko izdanje*: planirano je u prvom redu za historičare profesionalce i druge istraživače. Mora obuhvatiti sve dokumente o glavnoj postavljenoj temi i o sporednim temama

¹⁵ »Archivum« 1966, str. 100.

¹⁶ Ibid., str. 104.

¹⁷ Schmid, o.c., str. 639.

¹⁸ »Archivum« 1966, str. 67.

¹⁹ *K itogam razvittija sovjetskoj arheografii ot XX k XXII s'ezdu KPSS*, »Istoričeskij arhiv« 1961, br. 5, str. 179–193, str. 190.

²⁰ *Pravila izdanija* . . . , Moskva 1969, str. 6, t. 1.

²¹ Bulygin-Rejnhberg, »Istoričeskij arhiv« 1960, br. 5, str. 149.

koje iz nje rezultiraju. Kako shvatiti ono »sve dokumente«? U praksi je to teško, nemoguće ili možda čak nepotrebno postići. Drugačije će se pristupiti uvrštavanju dokumenata u akademsko izdanje ako već postoje izvjesni zbornici dokumenata za istu temu, pa se do neke mjere može odstupiti od apsolutnog kompletiranja tog novog akademskog izdanja, a drugačije ako se tema prvi put obrađuje. Tada će zahtjev za potpunost biti mnogo naglašeniji. Već publicirani dokumenti unose se u akademsko izdanje ako su prije štampani s pogreškama ili ako je prethodno izdanje postalo bibliografska rijetkost (v. poglavlje 21. o ponovnom publiciranju izvora). Sveobuhvatnost akademskog izdanja može biti narušena raznim drugim nesavladivim tematskim, kronološkim i drugim preprekama.²² Naravno da se pod kvalifikacijom »svi dokumenti« ne podrazumijevaju doslovno svi oni spisi koji imaju u sebi bar jedan podatak o zadanoj temi (osim ako je arhivska građa za neku naročito značajnu temu i inače deficitarna — npr. o stvarnom postojanju knjiga tiskanih u Nedelišću — pa je dragocjen i svaki najmanji podatak), nego tzv. prvostepeni i drugostepeni spisi, dakle, oni s izrazito obilnim i važnim podacima i oni sa sekundarnim ali još uvijek vrijednim informacijama. Ne smije se dopustiti da množina objavljenih sekundarnih izvora zaguši one primarne.²³ I stupanj naučne obrade i prezentacije treba u akademskim izdanjima biti relativno najviši.²⁴

Neki autori zahtijevaju da bitna značajka akademskih izdanja bude i vrhunska naučna akribija, pa je tom prilikom dovode u korelaciju s potpunostu iznošenja dokumenata. No kako je potpunost često ograničena svim onim razlozima o kojima je maločas bilo govora, zadovoljavamo se ovdje s definicijom akribije kao »savjesnosti, točnosti«, pa će se sva naučokritička izdanja raditi s podjednakom akribijom. Znači da treba lučiti metodu od količine prezentacije, koja treba pokazati da li je redaktor efektivno dao odštampati sav onaj kritički aparat što ga je izradio ili što ga može izraditi. Kritički aparat u akademskim izdanjima mora biti što opširniji.

U zapadnoevropskoj i sjevernoameričkoj literaturi najčešće se kao uzor naučnoistraživačkog izdanja spominju spisi porodice Adams, iz koje je poteklo nekoliko poznatih sjevernoameričkih političara. Izdavač tih spisa je L. H. Butterfield, a štampala ih je izdavačka kuća »The Belknap Press of Harvard University Press« u Cambridgeu (Massachusetts, USA) 1961.

Od naših domaćih izdanja ističu se spisi Hrvatskog sabora u 5 knjiga, što ih je početkom ovog stoljeća izdao Ferdo Šišić. Njihova glavna pozitivna osobina je relativna potpunost građe iz raznih arhiva, koliko se u ono vrijeme mogla postići s obzirom na obrađenost tih arhiva i na pisanje kao jedinu metodu umnožavanja tekstova. No komentara gotovo i nemaju; odsutnost ili nedovoljnost komentara je inače tipična gotovo za sva izdanja arhivske građe kod nas.

2. *Naučno izdanje odabranih izvora.* Za taj tip vrijedi sve isto kao i za akademsko izdanje, samo što se ne pretendira na potpunost dokumen-

²² Bulygin-Rejhberg l.c. = *O tipah, vidah i formah publikaciji dokumentov*, »Istoričeskij arhiv« 1960, br. 5, str. 148—154.

²³ Ivnicki — Čugajev, l.c.

²⁴ Friedberg, o.c., str. 22.

tacije. Kriterij (kronološki, tematski, po tvorcu fonda itd.) po kojem su dokumenti odabrani mora biti jasno definiran.

U daljem tekstu ove naše radnje označavat će se, kratkoće radi, terminom »naučna izdanja« prema definiciji iz odlomka 1) i naučna izdanja po definiciji iz ovog odlomka; zanemarit će se, dakle, količina pronađenih dokumenata, a naglasiti ozbiljnost i kritičnost njihove prezentacije.

3) *Naučno-popularno izdanje*. Svrha mu je širenje historijske istine u najširem krugu čitalaca, pa će u njega ući samo najvažniji dokumenti o predloženoj temi. Zbog toga ono nije pogodno kao podloga za profesionalna historijska istraživanja. Kako je rečeno pod 1), i ono se radi standardnom akribijom, no smanjuje se opseg i podrobnost kritičkog aparata, tj. ono se oprema samo najnužnijim predgovorom i objašnjenjima. Frazeologija u kritičkom aparatu mora biti usklađena prema mogućnostima publike. Takvo izdanje treba nastojati oživjeti ilustracijama (grafikama, zemljopisnim kartama). Neki teoretičari zovu ga i »agitaciono-propagandističkim izdanjem« jer se može oblikovati tako da širokoj publici dokazuje kako su napredne ideje nastale u određenoj društvenoj sredini i kako je progresivni pokret jačao do konačne pobjede.

Sporedni tipovi izdanja

4) *Školske i sveučilišne hrestomatije (izdanja studijskog tipa)*. To su zapravo naučno-popularna izdanja s naglašenom komponentom naučnosti, a komponenta popularnosti prilagođena je učenicima i studentima. Mogu obuhvaćati materijal iz nacionalne ili opće povijesti, zavičajne povijesti, o nekom pojedinačnom događaju, itd.

5) *Objava arhivske građe u časopisima i novinama*. Objavljuje se samo ona građa koja je studiozno pripremljena, s normalnom akribijom, a ne noć prije štampanja. Jasno je da na jedno isto izdanje historijskog izvora mogu istovremeno djelovati dva, tri ili više kriterija za grupiranje dokumenata, pa tako i ovdje: jedan je usmjerenost prema čitaocima časopisa i novina, a drugi obujam, koji je u konkretnom slučaju relativno malen.

14. OBLICI OBJAVA ARHIVSKIH DOKUMENATA. »Oblik« je zapravo rezultat kriterija po kojem se izdavač ravnao združujući spise u jednu ediciju i raspoređujući ih unutar nje. Evo glavnih oblika, koji, naravno, mnogo ovise i o zadatku što ga dotično izdanje mora ispuniti:

1) *Sistematsko kronološko publiciranje* (uglavnom u diplomatskim kodeksima za srednji vijek)

2) *Problemsko ili tematsko publiciranje* (npr. sabrani dokumenti o razvoju privrede, historijskoj demografiji, ili o seljačkoj buni 1573, koje je upravo u toku)

3) *Prema karakteru, odnosno vrsti izvora* (notarske ili vicedomske knjige, urbari, računске knjige)

4) *Po provenijenciji* (npr. Zaključci Hrvatskog sabora — svi potječu od istog organa). »Korespondentski raspored« građe što ga spominje Milošević, o. c., u stvari je samo specijalan slučaj grupiranja po provenijenciji. Provenijencija se može i šire geografski shvatiti (npr. glagoljski

dokumenti iz Hrvatske krajine), a to je još jedna potvrda za činjenicu kako je pojedine kriterije — ovdje provenijencije i pisma — moguće međusobno kombinirati.

5) *Izdanja jednog fonda*. Idealno bi bilo kad bi se u praksi princip provenijencije poklopio s načelom »jednog fonda«, no konkretna situacija je takva da se jedan fond zna nalaziti razbacan u više arhiva. Zato treba, kako kaže Epštejn,²⁵ provjeriti da li je potpun onaj fond koji se priprema za objavu. Mora se sastaviti dobro promišljen plan za traženje dokumenata (originala i koncepata) koji ga dopunjuju, s popisom svih fondova i zbirki ustanova i pojedinaca od kojih je tvorac fonda što se publicira dobivao informaciju. Vrlo rijetko će se naći fond koji zaslužuje da se objavi apsolutno u cijelosti; uvijek će u njemu biti nevažnih dokumenata, pa će se postaviti problem izbora (v. naprijed, poglavlje 21). Treba paziti da u štampu ne promaknu duplikati i dokumenti što su slučajno upali u fond. Epštejn nas opominje da se možemo namjeriti na fond (koji treba izdati) koji će nam se učiniti slabo sređen, a kad ga pokušamo »definitivno sređivati«, vidjet ćemo da je ona »slaba sređenost« zapravo organska, tj. možda rezultat čestih promjena u strukturi tvorca fonda, ili sličnih opravdanih uzroka. U nekim ekstremnim slučajevima te vrste, ako ne prevlada uvjerenje da se fond sredi po načelima moderne arhivistike, možda je najbolje dokumente publicirati kronološki.

6) na osnovu jezika kojim su izvori pisani (osobito rado se združuju dokumenti na teže razumljivim jezicima, kakav je npr. turski)

7) na osnovu pisma, npr. građa pisana glagoljicom, bosančicom. . . . (većinom teže čitljivim pismima).

8) na osnovu autentičnosti, npr. sumnjive listine, apokrifi (lažnost se može shvatiti kao negativna autentičnost).

Jezik, pismo i autentičnost mogu se interpretirati i kao »tema« ili »problem« izdanja, pa se kriteriji od br. 6) do 8) mogu shvatiti i kao »podoblici« problemskog ili tematskog principa. Isto vrijedi za »geografsko« i »nominalno« načelo kod Miloševića, o. c.

Ova klasifikacija sastavljena je po člancima raznih autora, a osobito Miloševića i Gestrina.²⁶

15. U KOJEM SE SVE OBLIKU I OPSEGU MOGU OBJAVITI DOKUMENTI. Najprije se primjenjuje klasifikacija s obzirom na opseg prezentacije teksta pojedinog spisa:

a) donoseći cijeli tekst, *in extenso*, ako su izvori nesumnjivo važni ili izdanje treba, osim za izvođenje posve faktografskih zaključaka, poslužiti za onomastička, filološka ili kakva druga ekscerpiranja;

b) u izvodu; ako su puni raznih formula uljudnosti i nevažnih dijelova, štampa se samo onaj odsječak koji najneposrednije zadire u temu;

c) u regestu;

d) unutar tabele, koja sažima podatke iz više dokumenata;

e) u prijevodu.

O problematici svih tih načina objavljivanja vidi naprijed, poglavlja 23—79.

²⁵ O *vidah publikacij istoričeskih istočnikov*, »Sovetskie arhivy« 1970. br. 3. str. 50—56.

²⁶ »Arhivist« 1963, br. 1—4, str. 17—18.

Opseg pojedinog izdanja arhivskih dokumenata može varirati od dugačke serije s nekoliko desetaka svezaka, preko zbornika srednje veličine do objave manjeg broja spisa u jednom broju časopisa i napokon do objave jednog samog kraćeg dokumenta, npr. u novinama.

Tzv. tehnički oblik izdanja radije bismo nazvali medijem.

16. **PODJELA IZDANJA S OBZIROM NA MEDIJ.** Osnovno je grupiranje na tipografske i netipografske medije. Tipografski medij dijeli se na klasična uvezana izdanja i na izdanja u formi slobodnih listova; mali komentar potreban je samo uz ova posljednja. Npr. g. 1956. počeo je Mestni arhiv u Ljubljani izdavati »Građivo za zgodovino Ljubljane v Srednjem veku« na nepaginiranim listovima, s očitom tendencijom da se korisnicima pruži mogućnost da svoj komplet očuvaju od zastarjevanja nabavljajući kasnije eventualno izašle nadopune ili da slože listine po nekom drugom kriteriju, koji im više odgovara.²⁷ (Primjer, na žalost, nije u vremenskim okvirima ove radnje, ali mu je prednost što je domaći.)

Od netipografskih medija nabrajaju autori na prvom mjestu mikrofilm, a zatim foto-album, dokumentarni film, gramofonsku ploču ili magnetofonsku vrpcu (originalni glasovi iz perioda što ga zahvaća radnja morali bi teoretski biti očuvani samo kao pričanja sudionika u događajima prije 1848. — fonograf je konstruiran 1877). O mikrofilmskim zbornicima historijskih izvora vidi opširnije u poglavlju 19.

17. **JEDNA VAŽNA SEKUNDARNA KATEGORIZACIJA NA PODTIPOVE PREMA STUPNJU PREZENTACIJE I OBRADJE TEKSTA.** Po Lihačevu glasi ovako:²⁸

- 1) Izdanja faksimila teksta,
- 2) Diplomatička izdanja, uglavnom srednjovjekovnih spomenika. Zadržava se originalna ortografija, što prvenstveno znači da se ne razrješavaju kratice. Tekst se reproducira i sa svim pogreškama svake vrste (ortografskim, sintaktičkim, itd.), a na pogreške se ukazuje u bilješkama. Problematika diplomatičkog izdanja vezana je većim dijelom uz metodologiju transkripcije i transliteracije, pa će biti tamo i obrađena (poglavlje 49), u prikazu egdotičke tehnike za srednjovjekovne dokumente.
- 3) Kritička izdanja, tekst kojih se — ako je potrebno — donosi u suvremenoj ortografiji, kratice se razrješavaju, a tekst se prema izvjesnim pravilima kontrolira. Oni njegovi dijelovi koji se pokazuju kao neispravni ili falsificirani, izbacuju se (donose se eventualno u bilješkama). Ako za jedno isto djelo ili spis ima više izvora (predložaka), provodi se dokazivanje koji je od njih prvotni (arhetip), ili se drugim metodama uspostavlja tekst koji u granicama mogućnosti odgovara originalu, makar original bio pokvaren ili izgubljen. Budući da u ovoj radnji neću detaljnije izlagati kritiku teksta (v. poglavlje 22), treba još samo napomenuti da su u praksi kritička izdanja najbrojnija.

Kao primjer kritičkog izdanja uzeti su u ovoj radnji u više navrata »Zaključci Hrvatskog sabora« što ih objavljuje Arhiv Hrvat-

²⁷ A. Lj. Lisac u »Arhivistu« 1958, br. 1—2, str. 100—101.

²⁸ Po povodu stat' i V. A. Černyha o razvitii metodov predači teksta istoričeskij istočnikov, »Istoričeskij arhiv« 1956, br. 3, str. 188—193.

ske od 1958. dalje; naročito se misli na sveske V—VIII, u kojima je ortografija ujednačena prema klasičnoj latinskoj.

- 4) Naučne rekonstrukcije teksta, kod jako oštećenih dokumenata. Neki autori misle da naučno rekonstruiranje teksta ne spada u načine izdavanja jer preteže historijsko-kritička i filološka komponenta.

Dva ili čak tri podtipa mogu se primijeniti na istu arhivsku građu u jednom izdanju, npr. poslije faksimila određenog povijesnog izvora može slijediti kritičko izdanje njegova teksta. Podtip se bira prema namjeni izdanja.

18. FAKSIMILIRANO IZDANJE. Služi za samostalna proučavanja istraživača. Nije potpuna reprodukcija originala, jer čitaocu ne daje predodžbu o konzistenciji papira ili pergamenta na kojem je pisan izvornik. Posebno treba precrtati i otisnuti vodeni znak ako je to relevantno. Pri priređivanju i odštampavanju klišeja mogu nastati razne tehničke greške (iste one koje su opisane u poglavlju 33. o izdavanju ilustrativnih materijala), a najčešće ova: ne može se razlučiti da li neki potez na faksimilu predstavlja oštećenje ili nabor na papiru, ili možda dio slova. Teško je razlučiti i koja su slova brisana, prepravljena ili dodana. Zato treba dobro pregledati pokusni otisak klišeja i izbrisati one detalje koji unose zabunu. Po logici stvari u faksimilima će se izdati onaj historijski spomenik koji je očuvan u jednoj ili u najznačajnijoj verziji, dakle kod kojega nije toliko izražena potreba da se kritikom teksta iz više predložaka utvrđuje osnovni tekst (to isto vrijedi i za mikrofilmske zbornike). Zajednička osobina s mikrofilmskim zbornicima je i relativno teže čitanje teksta, pa zato, ako faksimilirano izdanje nije planirano za strogo naučnu upotrebu, nego kao reprezentant nacionalne kulture ili kao tekst za širu publiku, treba paziti da čitanje teksta ne bude prenaporno (tj. izabrat će se u tom slučaju samo onaj dokument kojeg je ortografija bar donekle bliska današnjoj). No u praksi se dešava da to nije moguće ostvariti. Uz faksimilirani tekst poželjno je objaviti transkripciju ili prijevod.

Primjeri za izdanje u faksimilima uglavnom su stariji od kronološkog okvira ove radnje (npr. Hrvojevi misal).

19. MIKROFILMSKI ZBORNICI. Prvi uvjet za tekst što ga namjeravamo izdati u obliku mikrofilmskog zbornika jest ovaj: u njemu ne smije biti gotovo nikakvih problema u vezi s kritikom teksta. To znači da on mora biti očuvan u gotovo sasvim ispravnoj varijanti ili u predlošku nesumnjive autentičnosti i dobre čitljivosti. Preporučljivo je da su dokumenti i inače takvi da ne trebaju komentara »ispod crte« (makar se on tehnički može ukomponirati u snimak, ali to je riskantno jer se može desiti isto što i sa srednjovjekovnim glosama: u kasnijim citatima dodani komentar pretvara se u integralni dio prvotnog teksta). I raspored dokumenata u originalu mora biti prikladan za prezentiranje publici, jer bi se premještanjem i drugim tehničkim intervencijama kod čitalaca stvorio pogrešan utisak o izvornom spisu.²⁹ A. Leisinger ml. navodi i ostale uvjete

²⁹ A. A. Hodak, *Ob izdanii mikrofil'mirovannyh dokumentov*. »Voprosy arhivovedenija« 1965, br. 2, str. 63—67.

za uvrštavanje arhivske građe u mikrofilmski zbornik. Poslije logične potrebe da se selekcijom izbace svi oni dokumenti koji su iz bilo kojeg razloga (oštrina teksta ne zadovoljava, itd.) nepogodni za fotografiranje, daje formulu

istraživačka vrijednost (engleski »research value«)
ukupna masa dokumenta.

Najozbiljniji kandidati za ulazak u mikrofilmski zbornik su oni spisi kod kojih je ovaj kvocijent veći.³⁰ Oni ne smiju sadržavati nikakve druge zapreke koje bi smetale istraživaču pri dobivanju informacije iz njih (npr. pozivanje na paragrafe koji nisu ušli u konačnu redakciju originala). Ne smiju pokrivati preveliko geografsko područje i ne smiju se kronološki preširoko protezati. Makar imali visoku istraživačku vrijednost, neće se sastavljati mikrofilmski zbornik od dokumenata koji:

- obrađuju previše predmeta,
- pokrivaju preopsežno geografsko područje,
- imaju previše ekstenzivan tekst.

Ako je ikako moguće, treba nastojati da mikrofilmski zbornik ne predstavlja selekciju iz nekog arhivskog fonda nego da ga obuhvati u cijelosti.

Postupak za priređivanje mikrofilmskog izdanja ne razlikuje se bitno od onog pri klasičnom štampanju. Najprije se izučava tema zbornika, sastavlja se plan traženja dokumenata (ako se moralo odstupiti od principa da se izda jedan kompletan arhivski fond), nalaze se dokumenti i upisuju u kartoteku, pa se na osnovu te kartoteke dokumenti izabiru, sistematiziraju i snimaju na mikrofilm. Povremeno se upotrebljava film širine 70 ili 105 mm za fotografiranje velikih planova ili crteža, koji se ne mogu dovoljno precizno snimiti na mikrofilm širine 35 mm.³¹ U uvodu mikrofilmske publikacije (koji može biti štampan i kao posebna brošura) mora se spomenuti broj kolutova što ih ona sadrži, mora se dati kratak opis reproduciranih dokumenata i njihova fizičkog oblika, te načina sredenosti. Ako je na mikrofilm snimljen izbor iz jednog ili više fondova, moraju se iznijeti egzaktni kriteriji i podaci na osnovu kojih je izvršen taj izbor. Zatim će doći popis dokumenata reproduciranih u svakom pojedinom kolutu, ili rekapitulacija podataka na signalnim snimcima (tj. na snimcima signalnih listova, koji se umeću da označe početak novog sveska ili slične jedinice unutar filma). Slijedit će informacija o historijatu i funkcijama tvorca fonda, i to ne predugačka, nego samo koliko je potrebno za razumijevanje snimljene arhivske građe. Zatim pregled tipova ili vrsta i sadržaja spisa u dotičnoj mikrofilmskoj publikaciji te komentar o njihovoj vrijednosti za naučna istraživanja. Ako je za bolje shvaćanje spisa potrebno, treba i detaljno opisati poredak spisa i njihov historijat (izričito naglasiti svaku razliku između poretka spisa u stvarnosti i na mikrofilmu). Treba spomenuti one sveske, spise ili pojedinačne listove iz fonda koji eventualno nisu snimljeni na mikrofilm jer su duplikati ili jer imaju malu naučnu vrijednost (ili možda ne stoje ni u kakvoj organskoj vezi s tim arhivskim fondom). Iz uvoda mora, osim toga, biti jasno kakav

³⁰ »Archivum« 1966, str. 138.

³¹ Sve se ovo uglavnom iznosi po Leisingeru, *Microphotography for archives*, Washington 1968.

je položaj objavljenih spisa u kojem većem fondu (grupi fondova), podgrupi ili arhivskoj seriji. Čitalac mora saznati koji su srodni fondovi snimljeni ili se snimaju; koji srodni spisi postoje u istom arhivu koji izdaje mikrofilmski zbornik, a koji izvan njega. Ako nema dobrih originalnih informativnih pomagala koja će se snimiti skupa sa spisima (ili, što je još bolje, na posebnom kolutu filma), a budući da visoka naučna vrijednost spisa zahtijeva određeno informativno pomagalo, treba ga sastaviti i snimiti. Mnogo je preporučljivije štampati takvo informativno pomagalo (indeks, repertorij) u obliku brošurice, ili ga bar snimiti na poseban kolut mikrofilma radi lakše manipulacije pri upotrebi.³² Signalni listovi (engleski: target sheets) pišu se i snimaju na mjestima gdje neki dokument nedostaje (no popis takvih dokumenata može se donijeti i u posebnoj brošuri). Teško čitljivi originali prepisuju se strojem i onda se snima taj prijepis. Poželjno je da jedna strana prijepisa odgovara jednoj strani originala.

Jednoj temi može se istovremeno posvetiti i mikrofilmski zbornik i konvencionalno tiskano izdanje. U tom slučaju obično je više dokumenata sadržano u mikrofilmskoj publikaciji, a štampani su samo izabrani najvažniji spisi.³³ Izvori se najprije izdaju na mikrofilmu.

Najprimitivniji oblik mikrofilmskog objavljivanja je čuvanje negativa i na zahtjev izrada pozitiv-trake.³⁴ Po sovjetskim kalkulacijama izdavanje dokumenata u obliku mikrofilma je oko četiri puta jeftinije od njihova štampanja.³⁵

Često se diskutira o prednostima i manama mikrofilmskog izdavanja. Shellenberg kaže da je velika prednost mikrofilmskog zbornika u tome što predočuje arhive u njihovoj pravoj formi, tj. u cjelini fondova (ovo vrijedi samo onda ako se redaktor rukovodi načelom da na mikrofilmu objavljuje isključivo integralne arhivske fondove).³⁶ Ako za trenutak prihvatimo to načelo, lista dobrih strana mikrofilmske objave još se produžuje.³⁷ Evo operacija što ih mora obaviti izdavač konvencionalne štampane edicije, a redaktor mikrofilmski izdavane građe ne mora ih sve izvršiti:

- 1) tražiti relevantne dokumente
- 2) skupiti ih
- 3) uvesti nad njima kontrolu (preglednu kartoteku ili sl.)
- 4) izabrati one koje će objaviti
- 5) transkribirati ih
- 6) kolacionirati ih
- 7) komentirati ih (snabdjeti ih kritičko-naučnim aparatom)
- 8) srediti ih za publiciranje
- 9) staviti u rukopis razne oznake za štampariju
- 10) korigirati (nekoliko puta)

³² »Sadržaj koluta mikrofilma svakako bi trebao imati oblik brošure«, kaže J. C. Olson u članku *The scholar and documentary publication*, »American Archivist«, april 1965, str. 192.

³³ Npr. *Territorial papers of the United States* u izd. Nac. arhiva države Wisconsin.

³⁴ A. Leisinger ml., »Archivum« 1966, str. 128.

³⁵ A. A. Hodak, o.c.

³⁶ »Archivum« 1966, str. 164.

³⁷ A. Leisinger ml., *Microphotography for archives*, str. 27.

- 11) sastaviti historijski uvod u zbornik (uvod se piše i za mikrofilmski zbornik, ali je kraći)
- 12) u indeksima treba uzeti u obzir i brojeve stranica i navode iz dužeg kritičko-naučnog aparata
- 13) općenito pratiti tekst dok se štampa.

Isti autor na str. 68 o. c. nabraja i nedostatke mikrofilmske objave:

- 1) mikrofilmska izdanja su manja i u krajnjoj konzekvenciji skuplja za kupca (dakle tvrdnja protivna onoj maločas, v. bilj. 35)
- 2) mnogi čitaoci još uvijek se osjećaju nelagodno kad treba upotrijebiti mikrofilm
- 3) potreban je mikročitač ili projektor
- 4) u nekim arhivima nema opreme ni tehnološkog znanja za proizvodnju dobrih mikrofilmova.

Zato izdavač spisa na mikrofilmu ne smije propustiti da u uvodu ukaže na specifičnosti pri upotrebi mikrofilmskog zbornika.

Na kraju samo pogled u PRAVCU TEHNIČKOG NAPRETKA u izdavanju mikrofilmskih edicija. Već sada je počela komercijalizacija izdanja s redukcijom (smanjenjem snimljenog predloška) od 40 do 60 promjera, što znači da se na standardnoj mikrofiši (to je format dopisnice) može izdati 400—800 stranica.³⁸ Jedan od najnovijih članaka o problematici objave mikrofilmskih zbornika arhivske građe je *Die Veröffentlichung archivalischer Quellen im Mikrofilm und die Möglichkeiten historischer Datenbanken*.^{38a} Autor podsjeća da je na početku mikrofilma s objavljenim dokumentima, ili na prvoj stranici popratne brošure, potrebno odštampati upozorenje o autorskim pravima koja su vezana uz dokumente što slijede. Zgodno je da naručilac mikrofilmskog zbornika potpiše obavezu da će samo on lično upotrebljavati snimljene spise. Prigovorilo se mikrofilmskim izdanjima da je teško naći traženo mjesto u njima, vrteći film na mikročitaču. No u međuvremenu konstruirani su mikročitači koji automatski broje neosvijetljene međuprostore među snimkama, dok se film vrti na motorni pogon, i zaustavljaju film poslije željenog broja snimaka. Ako je zajedno s tekstom na snimku snimljena i posebna šifra (od bijelih i crnih kvadratića, ili sl.), nude se već aparati koji u 15 sekundi mogu od 1,000.000 snimljenih stranica projicirati na ekran upravo onu jednu koju tražimo.

O problematici mikrofilma kao medija publikacije v. i »Archivum« 1968, str. 51. (s kongresa u Madridu).

20. IZBOR TIPA, OBLIKA, PODTIPA I MEDIJA PUBLIKACIJE. Već je rečeno da se jedno te isto izdanje dokumenata može klasificirati — s različitim stajališta — u dva tipa ili oblika. Npr. Codex diplomaticus, koji se po logici stvari nameće u kronološki oblik, ne opire se svrstavanju

³⁸ D. R. Wolf u referatu *High reduction microfilm technology, techniques and systems* na Svjetskoj konferenciji o arhivskoj građi i genealogiji u Salt Lake Cityju, USA, 1969.

^{38a} Autor Heinz Boberach. »Der Archivar«, godište 24 (1971), stupac 143—151. Samo iz citata mi je poznat članak Güntera Abramowskog *Neue Wege der Publikation historischer Quellen* u časopisu »Geschichte in Wissenschaft und Unterricht«, godište 22 (1971), sv. 9, str. 552—557.

u tematska izdanja ako zamislimo da je tema »Hrvatska«.³⁹ Očita objava jednoga fonda može u stvari biti tematska ako su izvori za tu temu sačuvani samo u jednom fondu dotičnog arhiva. Izdavač koji želi izabrati odgovarajući tip, oblik, podtip i medij za svoju publikaciju arhivske građe mora pred sobom jasno vidjeti svrhu što je izdanje treba ispuniti; publiku kojoj je namijenjeno; konkretiziranu temu izdanja, u obliku određenih pitanja i problema; prednosti, nedostatke i specifičnosti svakog tipa, itd.; koliko to izdanje može i mora biti iscrpno; financijske i tehničke mogućnosti izdavačke kuće. Naravno da mora poznavati i specifičnosti pojedinih vrsta historijskih izvora — npr. u memoarima pisci često lažu⁴⁰ — ali to spada u historijsku kritiku, i u to neću ovdje ulaziti.

Ako se planira da izdanja posluže lingvistima i filolozima, ne smije se u njima aktualizirati pravopis (ortografija, zapravo u konkretnom slučaju bit će bolje reći »način pisanja«, jer može biti i nedosljedan, »nepravilan«). Diplomatički i kritički treba izdavati i one dokumente o porijeklu kojih mora potrajati naučna diskusija. Razumljvo je da se ni u izdanjima srednjovjekovnih dokumenata neće aktualizirati ortografija, osim ako za to nema nekih naročitih razloga.⁴¹

O izboru medija za objavu — problem se u praksi svodi na alternative »klasični tisak« i »mikrofilm« — govori Schellenberg u svom poznatom arhivističkom priručniku.⁴² Klasičnim tiskom je najbolje objaviti arhivsku građu onda kada se ona odnosi na početke bilo koje stvari (tj. kad ima fundamentalnu važnost za temu); kada se radi o javnim dokumentima, podijeljenim u mnogo serija, koji se publici moraju prezentirati u poretku što se razlikuje od njihova originalnog ili arhivskog redoslijeda. Spisi se moraju štampati i u slučaju da zahtijevaju opsežnije redakcijske zahvate i komentare, tj. ako sam tekst izvora nije dovoljan za razumijevanje događaja; ako spisi potječu iz različitih udaljenih arhiva ili nalazišta; ako su već citirani u drugim publikacijama (a to treba evidentirati).

Mikrofilmski medij objave pogodan je za pripremu temeljnih izvora za nova područja naučnih istraživanja, u kojima nema napretka dok se širem krugu stručnjaka primarni dokumenti ne učine dostupnim. Mikrofilm treba primijeniti uvijek kada »ima vrijednosti i u tome da se historijski dokumenti reproduciraju onakvi kakvi jesu«,⁴³ jer nam »vjerna reprodukcija donosi duh dokumenta i vremena«. Često se izdanju na mikrofilmu pristupa iz financijskih razloga, jer nema dovoljno novca za štampanje.

»Archivum« 1966. donosi na str. 75. sqq. kratak pregled izdavačke prakse u pojedinim zemljama: za koje tipove, oblike, podtipove (vrste) i medije se izdavači u konkretnim slučajevima odlučuju. V. ibid. o mikrofilmskim izdanjima na str. 76, a o tiskanim objavama na str. 90—91.

21. TRAZENJE, SABIRANJE I IZABIRANJE DOKUMENATA ZA OBJAVU. PRIPREMNI RADOVI. Pošto je formulirao temu, izabrao tip, oblik, podtip i medij izdanja, pristupa redaktor evidentiranju svih posto-

³⁹ Struktura ovog primjera po Friedbergu, o.c., str. 27.

⁴⁰ Iz recenzije metodološkog priručnika za arheografiju, »Istoričeskij arhiv« 1960, br. 1, str. 225—229.

⁴¹ A. Matilla Tascón, *Arhivske publikacije*, v. »Arhivist« 1964, br. 1—2, str. 88—91.

⁴² Na str. 242—243 srpskohrvatskog prijevoda.

⁴³ Fred Shelley, *The choice of a medium for documentary publication*, »American Archivist«, oktobar 1969, str. 363—368.

ječih historijskih izvora. Kako se oni pronalaze, uči nas heuristika (i metodoloških pravila ima dosta za posebnu raspravu), pa ćemo heurističku tehniku sasvim kratko izložiti. Najprije se bibliografski obradi tema izdanja (»tema« u širem smislu te riječi, a ne u onom užem koji je u izrazu »tematsko publiciranje«, v. pogl. 14), tj. sastavi se bibliografija o problematici kojoj je izdanje posvećeno. Potpunost te bibliografije ovisit će o tipu, obliku i mediju izdanja; najkompletniju sabranu literaturu zahtijeva akademsko izdanje, a u nekom naučno-popularnom zborniku bit će dovoljan popis samo najosnovnijih prijašnjih radova. Zbog raznih praktičnih okolnosti može se desiti da izdavač određene arhivske građe — koja je važna, pa čak i fundamentalna za neki historijski problem — iznese čitaocima izvore bez ikakve bibliografije, ili s minimalnim napomenama o postojećoj literaturi. Aktualan primjer su spisi o seljačkoj buni 1573. što ih je izdao F. Rački u »Starinama« VII—VIII.

Dokumentalistika nas uči kako se sastavlja bibliografija, a mi ćemo ovdje reproducirati neka pravila za taj posao pri spremanju historijskih dokumenata za objavu.⁴⁴ Literatura koja je potrebna izdavaču arhivskih dokumenata dijeli se u dvije osnovne grupe:

- 1) rasprave s historijskom analizom događaja, vremena, ličnosti itd. na koje će se odnositi planirano izdanje građe; npr. biografije Jurja Križanića, monografije o njemu i njegovu dobu, itd.
- 2) izdanja dokumenata i rukopisa o istom događaju, vremenu, liku, ili originalnih tekstova koji potječu od određene ličnosti, npr. od Jurja Križanića.

Pomoću standardnih bibliografskih pomagala i polazeći od najnovije iscrpne monografije o postavljenoj tematici, evidentiraju se na kartice⁴⁵ naslovi knjiga i članaka što ih treba preporučiti.

Te bibliografske kartice mogu se poredati po kronologiji (ako u specifičnom slučaju nije prikladniji koji drugi kriterij). Na te kartice mogu se, osim naslova i autora knjige, ispisivati i drugi podaci, za koje se pretpostavlja da bi kasnije mogli biti korisni, npr. pregled sadržaja te knjige.

Redaktor mora paziti da li su naučoinformativni i bibliografski priručnici kojima se služi potpuni i pouzdani.

Najprije se proučavaju opća djela. Iz njih redaktor saznaje u čemu je bit problema i kako se on danas postavlja. Za sve vrijeme studiranja literature ispisuje redaktor podatke koji će mu kasnije — kako on smatra — dobro doći. Na posebnim karticama evidentira svaki već publicirani izvor. Istovremeno može početi pisati kroniku događaja.

Fiksiranje ukupnosti izvora za izdanje građe (bitni dio heurističkog procesa) izvodi se istovremeno s pregledavanjem literature; brižljivo se bilježi svaki citirani ili objavljeni arhivski fond. (U daljem izlaganju uvijek se kod svakog sličnog termina podrazumijeva kao da stoji oznaka »koji je od interesa za temu izdanja.«) Popisuju se i svi arhivi iz kojih

⁴⁴ Iz sovjetskih *Pravila . . . i knjige Metodičeskoe posobie . . .*, str. 13. Autori tako navode kao prvu grupu literature klasike marksizma—lenjinizma.

⁴⁵ Redaktor ne smije posustati pred eventualnim praktičnim poteškoćama oko nabave neke knjige ili časopisa. Ako je nema u najbližoj većoj ili stručnoj knjižnici, treba se bez okolišanja poslužiti međubibliotečnim posuđivanjem. Kompanija »International Documentation« u švicarskom mjestu Zugu dostavlja na zahtjev (i uz naplatu) mikrokartice tekstova iz bilo koje knjige ili bilo kojeg časopisa izdanog na svijetu.

su ti fondovi. Pregledava se naučoinformativni aparat tih arhiva,⁴⁶ sa specijalnom pažnjom pri čitanju vodiča za relevantne fondove. Studiozno se pročita historijat tvorca fonda i opis njegova registrativnog poslovanja, bilješka o stupnju očuvanosti spisa, o sudbini samih spisa (tko je mogao iz njih što odnijeti, da li je dio spisa pri kakvoj selidbi gdje ostao, u kojim fondovima se nalaze originali ili kopije istih spisa i sl.) i o prijašnjim korisnicima toga fonda ili te zbirke. Za kasnija stoljeća (XVIII, XIX) spadaju među izvore različiti službeni listovi i druga periodična izdanja, koja često nisu ništa manji raritet od pisanih dokumenata. Ako sudimo po kriteriju rijetkosti, onda se i starija štampana izdanja dokumenata izjednačuju s arhivskim spisima.⁴⁷ Kad je sabrao bar onu najglavniju literaturu i upoznao se s osnovnim izvorima, može redaktor sastaviti plan izdanja, koji se kasnije, s nastupom novih okolnosti može i mijenjati. Plan izdanja treba sadržavati definiciju tipa, oblika i obujma publikacije; pitanja na koja u njoj treba odgovoriti; popis arhivskih fondova i štampanih djela iz kojih će se izabrati dokumenti za objavu; principe izbora dokumenata; obrazloženje poretka spisa koji će se primijeniti u izdanju; strukturu naučoinformativnog aparata u izdanju.

Pronalaženje dokumenata (unutar određenih arhivskih fondova) važna je faza redaktorova rada jer od pronađenih i izabranih historijskih izvora ovisi slika što će je čitalac dobiti o događajima. Redaktor bi trebao upoznati sve postojeće historijske spise o temi, ako je to tehnički moguće. Naravno, ovdje se ne misli na svu onu masu manje važnih tipiziranih dokumenata koji mogu postojati o nekom problemu.

Prva faza u *pronalaženju arhivske građe* je proučavanje naučoinformativnog aparata za fondove primarne i sekundarne važnosti. Zapisuju se oni dijelovi fondova koje će trebati pregledati list po list. Osoba koja to radi mora imati jasnu predodžbu o tome što se otprilike nalazi u dotičnom fondu. Nije dovoljno poslati upravama arhiva okružnicu s molbom da odgovore imaju li spise »o tome i tome« jer postoji velika opasnost da odgovor bude nepotpun. M. Baudot kaže u diskusiji u »Archivumu« XVI (1966), str. 100/101, da bi jedan međunarodni bibliografski centar s podacima o svim arhivskim fondovima na svijetu spasio historičare od zla da izostave važne izvore koji su razbacani po raznim zbirkama u svijetu.

S pojedinih akata prepisuju se datumi i brojevi urudžbenog zapisnika, te nazivi organa kojima su poslani, pa se nastoje pronaći odgovarajući arhivi i u njima rješenja tih podnesaka.

Kad je već riječ o urudžbenim zapisnicima (protokolima), spomenimo i to da su oni par excellence takva arhivska građa koja nikad nije na zadovoljavajući način opisana u arhivskim vodičima. jer je tehnički nemoguće reproducirati svu onu raznovrsnost podataka što ih u sebi krije jedan urudžbeni zapisnik; zato ih treba pregledavati »in specie«, i to od početka do kraja, ne uzdajući se čak ni u eventualni indeks. Rezultati potrage za dokumentima — a već smo najavili da je mora izvo-

⁴⁶ U ovom izlaganju »arhiv« je svaka »zbirka dokumenata«, »nalazište spisa«. dakle državni, okružni, kotarski, općinski ili gradski arhiv, zbirka kodeksa ili književnih rukopisa, privatni arhiv itd.

⁴⁷ Sjetimo se samo mnogobrojnih venecijanskih privatnih »stampi« u raznim parnicama, gdje se često navode stariji dokumenti kao dokaz u korist jedne od stranaka u sudskom sporu.

diti osoba koja poznaje organizaciju, međusobne odnose i hijerarhiju, kao i kancelarijsko poslovanje tvorca relevantnih fondova — unose se u spisak izvora, koji je najbolje oblikovati kao kartoteku s ovim rubrikama:

- 1) Tema i podtema (za koju se spisi traže) — pitanje kojemu je pronađeni izvor posvećen.
- 2) Zaglavlje pronađenog izvora: datum, mjesto, vrsta dokumenta, autor, adresat, sadržaj, broj urudžb. zapisnika.
- 3) Mjesto u kojem se dešava događaj opisan u izvoru.
- 4) Signatura izvora.
- 5) Napomene: npr. da li je datiranje, autorstvo itd. ispravno; ili podaci o indirektnom datiranju i utvrđivanju autora.

Na kraju bilješke kako će dokument biti upotrijebljen u izdanju: da li in extenso ili u izvodu, da li u glavnoj masi osnovnih tekstova ili kao baza za kakvu primjedbu, kao dodatak, ilustraciju i sl. Razumije se da je te bilješke moguće staviti tek kasnije, kad bude obavljen izbor građe za publikaciju.

Spisak izvora spaja se s evidencijom ranije publiciranih dokumenata, pronađenih u prijašnjim izdanjima građe.

Moraju se, dakle, evidentirati svi pronađeni spisi, kako oni glavni, tako i oni od sporednog značenja, jer će se ovi drugi iskoristiti za komentare, legende i ostala objašnjenja.

Kartoteku izvora sistematizirat će svaki izdavač prema onoj klasifikaciji koja mu u konkretnom slučaju najbolje odgovara. Zanimljivo je da takva kartoteka može ostati poslije u zainteresiranom arhivu, kao dio njegove tematske evidencije.

Na pronađene dokumente stavljaju se papirne trake ili koje drugo sredstvo za označavanje, a na te trake se s evidencijske kartice prepisu zaglavlje, datum i ostali relevantni podaci o dokumentu, s primjedbom o originalnosti dokumenta (to će upotrijebiti osoba koja bude prepisivala taj spis).

Ako neki nađeni izvori osvjetljavaju nova pitanja, kojih nema u orijentacionom planu izdanja, može se naknadno ocijeniti važnost tih problema i uvrstiti ih u plan publikacije.

Sada smo se već sasvim približili času kad treba početi *izabirati arhivsku građu, koju ćemo objaviti*. Iskusan redaktor će, naime, već pri stvaranju kartotečne evidencije o pronađenoj dokumentaciji bilježiti na kartice svoj prvi utisak: da li će se dotični spis ubrojiti među najozbiljnije kandidate za objavu, ili će »ostati u rezervi«. *Metodska načela za izbor dokumenta za objavu* mogu se najprije grupirati ovako: 1) opće postavke historijske kritike i kritike teksta na osnovu kojih se ocjenjuje vjerodostojnost svih dokumenata, dakle bez obzira na to da li će se objaviti ili ne. 2) Načela posebno utvrđena za konkretno izdanje.

Kako smo već rekli,⁴⁸ nemamo prostora za podrobno izlaganje radnih metoda historijske kritike. Možemo ih samo letimično rezimirati. Treba ocijeniti vjerodostojnost sadržaja nekog spisa: da li su podaci u njemu potvrđeni iz drugih izvora, ili ima i protivnih glasova? Da li su opisani događaji vjerovatni ako ih zamislimo u društveno-političkoj konstelaciji

⁴⁸ U t. 2, *Pojam kritičkog*.

dotičnog vremena i mjesta? Jesu li oni u nauci poznati? Da li je sadržaj izvora *bitan* za naučnu interpretaciju tih povijesnih razdoblja? Da li su spisi »standardni« ili imaju neke određene posebnosti i »naučnu težinu« za samu historijsku nauku?⁴⁹ Prednost pri štampanju imaju, što je i logično, dokumenti s prikazom dosad nepoznatih zbivanja. Za neka značajna razdoblja, kao npr. za g. 1848. mogu vrijediti i posebni principi (ima relativno više važnih dokumenata).

O kritici teksta bit će ukratko riječi malo kasnije,⁵⁰ a za našu svrhu dovoljno je sada napomenuti da na izbor dokumenata za publikaciju utječu ovi rezultati kritike teksta (filološke kritike): da li je autor spisa doista onaj koji je kao takav označen? Da li je taj autor i inače pouzdan ili se kada spominje u vezi s falsifikatima? Da li vanjske karakteristike dotičnih arhivarija — format, materijal, jezik, pismo, vodeni znak, pečat itd. — odgovaraju autoru, vremenu i mjestu nastanka?

Jasno je da se ove dvije analize — historijska i filološka — ne smiju izolirati jedna od druge, već se moraju izvoditi u uzajamnoj zavisnosti. Tu pridolazi i jedan praktični kriterij: da li je dokument već objavljen, i ako jest, da li je to izdanje još uvijek lako dostupno publici? U praksi je katkad teško provjeriti da li je neki spis već negdje objavljen.⁵¹ Brižljivo vođena kartoteka izvora, kako smo je maločas opisali, pomaže u rješavanju tog problema. Načelno se po drugi put štampa već objavljena arhivska građa ako

- a) je objavljena u zastarjelim izdanjima, u malom broju primjeraka, u knjigama koje su u vrijeme prijašnjeg režima zaplijenjene, ili ako iz bilo kojeg tehničkog razloga nije pristupačna onim čitaocima kojima bi morala biti;
- b) prva objava nije potpuna, točna ili ako je iz drugih razloga izgubila veći dio svoje naučne vrijednosti i efikasnosti;
- c) ako je dokument prvi put objavljen u nekom manjem izboru građe a sprema se akademsko izdanje, u koje — po kriterijima za uvrštavanje u tu ediciju — taj dokument treba ući.

Ako se ranije objavljeni spisi ne donose u cijelosti, treba na njih upozoriti registima ili bilješkama.⁵²

⁴⁹ Npr. djela našeg historičara Ivana Lučića.

⁵⁰ U t. 22.

⁵¹ Zato se u Dokumentačno-informativnom centru Arhiva Hrvatske i predviđa evidencija svih objavljenih dokumenata koji su direktno ili indirektno vezani uz Hrvatsku.

⁵² Ako je dokument prvi put objavljen u novinama, vremenski blisko samom zbivanju (onda je, znači, napisan i štampan kao aktualan članak), ne uzimaju to neki autori kao prvu publikaciju. Na ovom je mjestu praktično ukratko izložiti stavove V. M. Hevroline o ponovnoj i paralelnoj objavi historijskih izvora (»Voprosy arhivovedenija« 1964, br. 2, str. 58—64). Na pitanje da li se prva publikacija nekog dokumenta u novinama može smatrati njegovom doista prvom objavom, odgovara autorica da to zavisi o namjeni zbornika koji se konkretno priprema pa za vrijeme rada na njemu postavljamo sami sebi to pitanje. Potpuno je normalno da će se u naučno-popularnom izdanju pojaviti i dokumenti koji su već drugdje štampani. Isto vrijedi za hrestomatije. Dokument će se ponovno publicirati i onda kad bi tema dotičnog zbornika bila nepotpuno osvijetljena ako bi on bio izostavljen upravo iz tog formalnog razloga što je već ranije štampan u nekoj knjizi (koja je možda posvećena i sasvim drugoj temi).⁵³ Osim toga,

Važno je ustanoviti u kakvom odnosu stoji tekst izvora s realnim događajima. Npr. da li je neki proglas zbilja objavljen u narodu, ili je ostao u konceptu? Izdavač mora znati da odabirući dokumente odabire zapravo podatke, pa čak i ocjene o historijskim činjenicama. Izvori će se gotovo uvijek moći podijeliti u primarne i sekundarne (očito je da sekundarni izvori samo prepričavaju ono što je prvi put, ili u izjavi sudionika, rečeno o nekom zbivanju).

Friedberg (o. c.) razlikuje stupnjeve izbora građe za objavu:

- 1) iz vrlo obilnog materijala samo jedan fond ili jedna grupa akata
- 2) iz veće količine spisa samo neki važniji dokumenti
- 3) bitni odlomci iz jednog teksta.

Prema tome, dokumenti izabrani za publiciranje ne smiju imati karakter slučajne grupacije; naprotiv, moraju predstavljati uzajamno povezani kompleks, koji prikazuje historijske događaje i pojave u njihovu razvoju.⁵³

rane. Ili se u zborniku publicira kopija dokumenta od kojeg drugdje postoji original, a to redaktor ne zna, pa prema tome i ne iznosi. Time je istraživač zaveden na krivi put i uskraćeno mu je da upotrijebi sigurno točniji tekst originala.

Ako je dokument više puta publiciran, treba ukazati najprije na njegovu prvu objavu, jer je to potvrda kad je dokument uveden u naučnu upotrebu. Ako je dokument prvi put publiciran na osnovu kopije ili teksta u novinama, a kasnije je objavljen i na osnovu originala, mora se spomenuti i ova kasnija objava. Kasnija preštampavanja dokumenata se ne spominju, osim ako ne sadrže neke specifičnosti u odnosu na prvu publikaciju. Uvijek (svaki put) kad se dokument ponovno tiska, treba ga kolacionirati s originalom, jer se inače mogu duže vremena provlačiti razne deformacije, nastale pri prijašnjim pripremanjima za štampu. Ako je to kolacioniranje iz bilo kojeg razloga nemoguće, mora to redaktor spomenuti i reći: »Ovaj se spis objavljuje na osnovu teksta njegove prijašnje objave u...«. Ipak treba napose istaknuti ako je dokument prethodno bio objavljen u periodičnoj štampi. Na manju količinu već prije objavljenih dokumenata (u drugim izdanjima) može se ukazati u predgovoru, a ako ih je naročito mnogo, može im se posvetiti poseban pregled. Najjednostavnije je na ono mjesto gdje bi trebao doći već prethodno objavljeni dokument staviti njegov kratki regist, u kojem, naravno, ne smije izostati navod gdje je on već prije štampan.

Pojava da se jedan te isti dokument objavljuje paralelno — istovremeno u dva izdanja — nastaje najčešće zbog toga što se historijski izvori danas izdaju na osnovu nove teritorijalne podjele, a događaji su se zbivali u okviru stare teritorijalne podjele, u kojoj su upravno-političke jedinice bile veće, pa je tako danas jedan arhivski spis podjednako značajan, npr., za dva ili tri nova kotara jer je izdan u nekadašnjem njihovom skupnom upravnom središtu. Paralelna publikacija sama po sebi nije neko veliko zlo. U opravdanim slučajevima treba je nastojati izbjeći, i to uvažiti nešto više napora u koordinaciju među izdavačima za vrijeme preliminarnih radova na zbornicima građe.

⁵³ *Metodičeskoe posobie* . . . , str. 45 Ovdje bismo mogli nadovezati neke misli iz stručne literature o pitanju da li treba objavljivati dokumente koji su pouzdano definirani kao falsifikati. Ako je falsifikat sasvim grub i ako po našoj procjeni ne sadrži ni zrno istine, onda, naravno, nema nikakvog smisla objaviti ga. No u praksi je taj slučaj rijedak. Uglavnom smo suočeni s falsifikatima koji na ovaj ili onaj način ipak donose neke korisne informacije, bar o namjerama svog tvorca, ili o kasnijem stanju stvari, ili o vjerovanju određenog kruga ljudi o tome kakvi su se historijski događaji tobože odigrali u sferi u koju zasijeca ta krivotvorena isprava. Lihačev u članku *K voprosu o poddelkah literaturnyh pamjatnikov i istoričeskikh istočnikov* u časopisu »Istoričeskij arhiv«, br. 6 za 1961, str. 145—150, kaže da ni udaljenost arhivskog dokumenta od događaja koji se u njemu opisuju, niti njegova tendencioznost, niti očito iskrivljavanje historijskih činjenica nisu još definitivne oznake falsifikata. Sve ovo nabrojeno može biti indikacija da se radi ne o službenom dokumentu, nego o literarnom djelu. Krivotvorinica u određenim slučajevima kao neka prizma ili fotografski filter pred očima povjesničara: ne pušta mu da na događaj gleda direktno, nego očima sastavljača krivotvorene isprave. Kod falsificiranih spisa možemo izučavati motiv zbog kojeg su nastali; literarnu tehniku samog falsifikata; formule dokumenata koji nam se možda i nisu sačuvali (jer ih je krivotvoritelj prenio, ako ih je poznao, u svoj proizvod). Jako je važno dokazati cilj radi kojeg je napravljen falsifikat. Naročito treba paziti kod raznih popisa i nabiranja; moguće je da je falsifikator dopunio originalni popis svojim dodacima ili umecima. Zato je u načelu svrsishodno objaviti i falsifikate i sumnjive dokumente, ali petitom i odijeljeno od teksta ispravnih spisa (najbolje na

Govoreći o pripremnim radnjama oko izdavanja historijske građe, neće biti suvišno spomenuti da se redaktor mora potruditi da sazna postoje li u literaturi stručni osvrti na problematiku izdavanja upravo one vrste tekstova koju on u konkretnom slučaju izdaje. Npr. za pravne tekstove: G. Martinez Diaz *Algunas normas criticas para la edicion de textos juridicos* (Neki kritički standardi za izdavanje pravnih tekstova) u »Anuario de Hist. del Derecho Español«, 35 (1965), str. 529—551. Prema prikazu u »*Historical abstracts*«, tabela postupaka koju su na osnovu svog iskustva izradili redaktori zakonske zbirke *Hispania* može poslužiti kao uzor za sva izdanja pravnih tekstova. Primjer za članke posvećene specijalno izdavanju izvještaja papinskih nuncija: H. Lutz, *Nuntiaturberichte aus Deutschland — Vergangenheit und Zukunft einer »klassischen« Editionsreihe, Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* 45 (1965), str. 274—324; N. Raponi, *Recenti edizioni di Nunziature Pontificie e le »Nunziature d'Italia«*, »Rassegna degli archivi di stato«, 1965, br. 2, str. 245—270. Pažljivom pretragom bibliografije našlo bi se tako rasprava o izdanjima svake vrste građe.

Utvrđivanje autentičnog teksta dokumenata

22. METODOLOGIJA UTVRĐIVANJA IZVORNOG TEKSTA nekog starog spisa najprije je razrađivana u klasičnoj filologiji, prilikom izdavanja grčkih, rimskih i bizantskih rukopisa, te u novije vrijeme dokumenata na papirusu. Zato je *Handbuch der Altertumswissenschaft* polazna točka za svakog onog koji želi potpuno svladati tehniku utvrđivanja izvornosti onih spisa od čijeg je sastavljanja do danas prošlo nešto veće vremensko razdoblje. Ta tehnika zove se inače *kritika teksta*. Ona zahtijeva da bude obrađena u posebnoj monografiji, kako zbog opširnosti, tako i zbog činjenice da se najbolji primjeri za ilustraciju njenih principa nalaze u starijim razdobljima, tj. antici i srednjem vijeku; pa prema tome ne ulaze u kronološki okvir ove radnje. Kasnije su se principi kritike teksta počeli prenositi u posao oko publiciranja srednjovjekovnih listina. Ovdje imamo mjesta samo za sasvim sažeto izlaganje najosnovnijih postavki kritike teksta.

Treba, naravno, voditi računa o specifičnosti historijskih dokumenata. Dok, npr., u klasičnoj filologiji većinom imamo posla s rukopisima nekog autora, na jeziku bliskom književnom standardu, koji su očuvani u više primjeraka ili prijepisa, historijski su izvori većinom unikatni, u brojnim slučajevima imaju i formalnu ovjeru (potpis, pečat), koja u određivanju autentičnosti predstavlja poseban problem, a njihov se sadržaj mora analizom dovesti u mnogo određeniji odnos prema istini nego što je to potrebno kod sadržaja literarnog djela. Zato je mnogo korisnije

kraju izdanja), jer se događalo da nepažnjom kasnijih redaktora listina falsifikat, ako je objavljena među autentičnima, u daljim izdanjima uđe među autentične akte. Redaktor kritičko-naučnog izdanja arhivske građe mora biti na oprezu da ga ne zaskoče tzv. dokumenti fantomi. Tako se u *L'Histoire 1328* zovu parovi dokumenata koji su se pisali da se prikriju transakcije što ih je vršio netko tko nije bio za njih ovlašten. Npr. nekim crkvenim redovima i svećenicima bilo je zabranjeno posuđivati novce uz kamate, pa su se, kad su usprkos svemu to radili, pravila 3 dokumenta, jedan o posudbi novaca, a druga dva o fiktivnoj prodaji i vraćanju neke kuće. Ta činjenica je navodila neke historičare na zaključak da je u izvjesnim krajevima bilo relativno mnogo transakcija nekretninama.

tražiti paralele u relativno mlađoj grani klasične filologije, a to je papirologija, koja se bavi otkrivanjem i obradom dokumenata na papirusu. Autori u *L'histoire*⁵⁴ kažu da je s papirusima situacija vrlo slična onoj u egdotici: mnoštvo kraćih dokumenata, bez literarnih pretenzija; svaki od njih je gotovo uvijek autograf i prema tome jednak arhetipu (autorovu ili osnovnom rukopisu); iz papirusa nije gotovo nikad — a tako ni iz većine listina, povelja i akata — izrastala porodica prijepisa. Kod papirusa je minimalno izražena potreba da se u tekstu — osim ako nije fizički oštećen — otkrivaju lakune (ispuštena mjesta, praznine), prepisivačeve pogreške, interpolacije i sl.. Tako je i s glavninom arhivalija. Proglašavanje papirusa a tako i arhivskih dokumenata — autentičnim zavisit će, prema tome, od idućih značajki ispitivanog spisa:⁵⁵

- pismo i ostale vanjske karakteristike (npr. format; moja op.), kod papira osobito filigran ili vodeni znak;⁵⁶
- sadržaj s takozvanim databilnim detaljima (tj. da li se već spominju neke tekovine civilizacije za koje se zna godina kad su pronađene ili prvi put upotrijebljene, npr. petrolejka, pojedine vrste oružja). Treba voditi računa i o činjenici da je sastavljač teksta mogao i ne znati ili namjerno ignorirati neke događaje ili databilne pojedinosti. U databilne detalje, razumljivo, spadaju na prvom mjestu funkcioneri i druge osobe koje se u listini spominju;
- lingvistički i filološki argumenti, npr. razdoblje ili areal upotrebe neke riječi (rječnici bi morali bilježiti od koje do koje se godine i na kojem području upotrebljavala dotična riječ);
- za palimpseste i opistografe datumi izbrisanih tekstova i onih na poledini;
- datum kojim je dokument datiran;⁵⁷
- mjesto nastanka spisa, označeno u njemu;
- osoba za koju se tvrdi da je autor dokumenta.

Vjerojatnost samog događaja koji se u dokumentu spominje stoji u neobično suptilnoj vezi s »pristalošću« vanjskih karakteristika dokumenta. Tu je vezu teško okovati u pravila i formule. Ekstremni oblici te veze izgledaju ovako: 1) dokument je tehnički sasvim ispravan, ali za događaj u njemu pouzdano znamo da je lažno prikazan, i 2) dokument je s formalne strane sumnjiv (npr. pisan je beneventanom, a datiran u vrijeme kad se beneventana nije više upotrebljavala), no sadržaj mu je plauzibilan. U prvom slučaju stoje pred nama tri mogućnosti. Možemo pretpostaviti: a) da je autor namjerno iskrivio istinu, b) da je dokument pisan u »pravoje« kancelariji, ali pod prisilom, i c) da je pred nama proizvod neobično vještog falsifikatora. U drugom slučaju, ako nema još nekih proturazloga, moramo takav spis tretirati kao autentičan dok se ne dokaže protivno, a istovremeno moramo razmotriti mogućnost da se opravda

⁵⁴ 1249. i d.

⁵⁵ Prema *L'Histoire*, 1294.

⁵⁶ Za primjenu paleografske analize u kritici izvora usp. pored standardnih priručnika još i A. Dondaine. *Un cas majeur d'utilisation d'un argument paléographique en critique textuelle* (Vat. Lat. 781), »*Scriptorium*« 1967, str. 261—276; za točnost u prečrtavanju vodenih znakova radi usporedbe v. R. Grosse-Stoltenberg, *Beiträge zur Wasserzeichenforschung*, »*Papiergeschichte*« 14 (1964), str. 5—7, 17—23.

⁵⁷ V. J. Destrez — G. Fink-Errera: *Des manuscrits apparemment datés*, »*Scriptorium*« 1958, str. 56—93.

ono njegovo tehničko svojstvo, npr. konkretno kasna primjena beneventane, koja odstupa od standarda, i to, recimo, poznatom teorijom perifernog arhaizma (inovacije se rađaju u nekom centru i šire se iz njega u kružnim valovima prema periferiji), pa se u mjestu nastanka dokumenta, ako je ono bilo na periferiji i udaljeno od centra širenja novih pisama, benventana neobično dugo održala.

Mogli bismo dodati da bi odmah na početku malopredašnjeg popisa trebalo postaviti pitanje da li dokument pripada takvoj vrsti koja se naročito rado falsificira (u našoj praksi najsumnjivije su, na primjer, grbovnice). Zatim, da li možda stoji u bilo kakvoj vezi s nekim notornim falsifikatorom (kod nas je takav, npr., I. T. Mrnavić). Morao bi, kako se kaže u *L' Histoire*, postojati »lexicon falsationum«, imenik krivotvorina i krivotvoritelja. Kako su spisi iz razdoblja 1526.—1848. dobrim dijelom protokolirani u nekoj registraturi, bit će najprirodnije kontrolirati ih u odgovarajućem protokolu, ako je sačuvan (npr. grbovnice u zaključcima Hrvatskog sabora ili u »Libri regii«). Naši spisi nose potpise i pečate — dakle forme i objekte podložne kontroli. Malo prije nabrojene osobine spisa što ih treba provjeriti tjeraju nas da se zapitamo kakvi su naši postojeći repertoriji, kojih priručnika nemamo i koji bi nam sve trebali, te da li su oni koji postoje potpuni. Uzmimo kao primjer našu postojeću literaturu o latinskoj paleografiji: gotovo se nigdje u njoj neće naći genetsko-kronološki pregled razvoja svakog pojedinog slova, ili bar prikaz svih oblika tog slova (kao što ga ima Cappelijev rječnik skraćenica na početku svakog poglavlja), koji bi neobično dobro došao diplomatičarima početnicima. Nije mi poznato da li je itko ikada kod nas i pomislio izdati faksimilirane uzorke kancelarijskih i privatnih rukopisa (»rukopis« u smislu »tipično oblikovanje slova«) u latinskim, talijanskim, njemačkim i hrvatskim dokumentima. Upućeni smo, npr., za njemačku frakturu, na strane priručnike te vrste.

U praksi, ako se pri kontroli autentičnosti nekog spisa ukaže potreba da se potraže argumenti u nekom diplomatičkom ili paleografskom priručniku, ili u repertoriju vodenih znakova, pa se u štampanim djelima takvi argumenti ne nađu, treba provjeriti ne postoji li u svijetu neka operativna zbirka za isto područje — npr. za vodene znakove — od koje se može zatražiti konkretna informacija.

Rječnici se kod nas (npr. srednjovjekovnog i novijeg latinитета) sastavljaju na osnovu publiciranih izvora i ekscerpције iz dijela neobjavljene arhivske građe, pa godina najranije ili najkasnije upotrebe dotične riječi koju donose nije stopostotno pouzdana, jer se ona može nalaziti zabilježena i ranije i kasnije, u građi koja nije pregledana. Slično vrijedi i za područje na kojem se neka riječ upotrebljavala.⁵⁸

Na polju kritike teksta treba svakako spomenuti najnoviju knjigu don Frogera *La critique des textes et son automatisacion* (1968), posvećenu upotrebi elektronskih strojeva na poslu određivanja izvornog teksta (Frogerovi primjeri uzeti su isključivo iz srednjovjekovnih kodeksa). Naš utisak je da se Frogerovim metodama ostvaruje spomena vrijedna ušteda u radu samo ako od jednog te istog djela postoji nekoliko desetina ili čak

⁵⁸ O problemu datiranja pomoću leksikografskih kriterija usp. B. Quemada (izd.) *Datations et documents lexicographiques*, Paris, Les Belles Lettres, 1959.

stotina rukopisa: tek kod nekoliko desetaka hiljada bušenih kartica dolazi do izražaja brzina rada automatizirane sortirke. Za kritiku spisa što ih u ovoj radnji obrađujemo (1526—1848) ostaje i nadalje ocjena živog ljudskog uma najmjerodavnija.

Logično je da su se u novije vrijeme javili glasovi — s obzirom na sve veće udaljavanje kronološke granice srednjeg vijeka od nas — da diplomatiku srednjovjekovnih dokumenata treba jednostavno »produžiti« na novovjeke dokumente.⁵⁹ Pojavio se i termin »suvremena diplomatika« za »nauku o novovjekim spisima«. ⁶⁰ Prenijet ćemo ovdje nekoliko zanimljivih Hanzalovih misli o reperkusijama tog »protezanja« srednjovjekovne diplomatike (diplomatike srednjovjekovnih spisa) na novovjeke izvore,⁶¹ osobito na problem određivanja njihove autentičnosti i vjerodostojnosti. Kod novovjekih spisa mnogo češći je slučaj da su oni po svim formalnim znacima autentični i da će i najbrižljivija analiza pokazati da su doista takvi ali će podaci u njima iz raznih razloga biti lažni ili bar nepouzdana. Npr. razni računski spisi, urbari i katastri, u kojima je stvarni urod namjerno popisan u nekoj količini koja je veća ili manja od stvarnog. Politički i diplomatski akti znaju biti puni tendencioznosti. Zato će formalni kriterij biti slabo oružje u razotkrivanju novovjekih falsifikata: treba se studiozno pozabaviti sa sadržajem isprave. Izdavač mora svakako nastojati osvijetliti rad kancelarije u kojoj su dotični spisi nastali.

23. NEKE POJEDINOSTI O FAZAMA RADA NA UTVRĐIVANJU AUTENTIČNOG TEKSTA HISTORIJSKIH IZVORA: Langlois i Seignobos⁶² operiraju s pojmom »izvanjska (eksterna) kritika«. Prema njima ona se sastoji od kritičke klasifikacije svih postojećih varijanata nekog dokumenta, od utvrđivanja njegova originalnog teksta (za razliku od »autentičnog, gledano sasvim filološki, »originalni« tekst je onaj niz rečenica koji je stajao ili koji još stoji u prvotnoj verziji nekog spisa, makar s diplomatičkog stajališta ona bila i falsifikat — npr. makar ju je pisao neovlašteni kancelarijski službenik, makar je pečat falsificiran ili premešten s neke druge isprave, itd.), i od kritičke analize provenijencije samog spisa, s pitanjima kao što su: da li je datum u spisu točan? da li je dokument zbilja sastavljen u označenom mjestu? da li ga je doista izradila ili dala izraditi osoba koja se deklarirala kao autor?

Za analizu jezika kojim je dotična arhivska građa pisana i konvencija (npr. pravnih običaja na koje se u spisu aludira) i kritiku točnosti kojom ispitivani historijski izvor prezentira pojedine činjenice služe se spomenuti stručnjaci terminom »unutrašnja (interna) kritika«.

Razumljivo je da *sve postojeće verzije nekog dokumenta treba najprije skupiti* (v. t. 21): koncepte, minute, originale, ovjerene i neovjerene prijepise, korekturne otiske, prijašnja izdanja u novinama, brošurama ili knjigama (ako ih ima). Pokaže li se da neka od tih verzija ne potječe od originalnog spisa, nego je samo reprodukcija nekog već poznatog prijepisa, ili da je preštampana prema prvom izdanju (kojim inače raspolažemo), nije se potrebno na nju obazirati.

⁵⁹ H. O. Meissner, *Urkunden- und Aktenlehre der Neuzeit*, Leipzig 1950.

⁶⁰ »Archivní časopis« (Prag), god. 1961 — 1962.

⁶¹ J. Hanzal, *K úvahám o novodobé diplomacie*, »Archivní časopis«, br. 3 za 1961, str. 167—169.

⁶² O. c., 1249. (L'Histoire).

Ako su razlike među verzijama istog teksta minimalne, kažemo da su pred nama *varijante*; ako su, međutim, odstupanja premašila razinu običnih prepisivačkih pogreški, ako su struktura ili sadržaj tih verzija puni očitih međusobnih razmimoilaženja, tragova prerade i sl., govorimo o *redakcijama* dotičnog teksta.

Obično se može rekonstruirati, u obliku genealoškog stabla, put kojim su iz *arhetipa* (prvotnog teksta) izrasle pojedine redakcije. One se obično dijele na »bolje« i »lošije«, već prema tome mogu li izdržati detaljnu obradu pomoću egzaktnih naučnih kriterija ili već izdaleka odaju da ih je pisao nevješć ili tendenciozan prepisivač. Poslije pažljive provjere nisu li možda ipak u nekoj sitnici bliže istini od boljih redakcija, one lošije se odbacuju. Već prema konkretnim potrebama uvrstit ćemo u akademsko ili naučno izdanje izvora sve ili samo neke redakcije ili varijante (uvjet je da imaju »samostalnu naučnu važnost«).⁶³

U naučno popularna i školska izdanja ući će samo osnovna redakcija ili varijanta, a ostale se mogu spomenuti u bilješki. Eventualno značajne lekcije (odstupanja jedne varijante ili redakcije od teksta koji je utvrđen kao osnovni) navode se u napomenama. Ako izdajemo dokument koji više zadire u povijest književnosti ili filologiju desit će se da ćemo varijante teksta ocjenjivati po potpuno drugačijim kriterijima od onih koji inače vrijede za publikaciju čistih historijskih izvora. Vidi o tome opširnije u t. 29.⁶⁴ U tekstu službenih spisa ili dokumenata što ih je pisala neuka osoba ne smijemo tražiti literarne vrhunce ili ih korigirati kao kakvu školsku zadaću. Ono što nam danas izgleda kao gramatička ili sintaktička pogreška — makar to objektivno i bila — može u nekom dijalektu biti najpravilnije, ili u pisarevoj »ličnoj gramatici i sintaksi« predstavljati najviši domet. Ne smijemo, dakle, izvorni tekst udešavati kao neki »najbolji«, »najzreliji« i »najdotjeraniji«. Slično vrijedi i za tekst kopija. Lihačev⁶⁵ daje tri moguće definicije za »najbolju kopiju«. »Najbolja kopija« može biti ona koja je:

1) najbolje oblikovana stilski i kompozicijski (naša primjedba: prema čijem sudu: sastavljačevu ili našem današnjem?)

2) najstarija

3) s najmanjim brojem prepisivačevih grešaka.

Zatim navodi održive prigovore protiv sve ove tri definicije. Jednako govori i Milošević: zabranjuje se kontaminacija i stvaranje »vještačkog«, »idealnog« teksta. Jedan predložak, koji na osnovu kompleksne analize formalnih i sadržajnih osobina, što smo je malo prije djelomično prikazali, moramo odabrati za nosioca teksta, objaviti ćemo u gornjem dijelu stranice (»nad crtom«), a na mjestu bilješki (»pod črtom«) pojaviti će se prihvatljive lekcije iz ostalih predložaka kao varijante (samo u akademskom i naučnom izdanju). Ako je problem svojom značajnošću to zaslužio, objavljuju se sve varijante, a ako nije, onda samo značajnije. (Ako imamo posla s više prijepisa nekog autorskog djela, a original nije sačuvan, tj. ako nastupa tipični slučaj kritike rimskih i grčkih tekstova, onda se tekst sastavlja od najispravnijih varijanata iz svih rukopisa, tj.

⁶³ Pravila . . . , t. 35.

⁶⁴ Gerhard Schmid i Kapetanić, o. c.

⁶⁵ D. S. Lihačev, »Najbolja kopija« u *tekstološkom radu* »Arheografski godišnjak« (Moskva) za 1958, po prikazu u »Arhivistu« 1961, 1, str. 47—48.

rekonstruirati se arhetip.) Znači, samo u strogo ograničenom broju slučajeva kad se radi o književnim djelima — a i onda izuzetno — mogu se tekstovi predložaka upotrebljavati kao materijal za »krojenje«, izrezujući »najbolje komade« pojedinih redakcija ili varijanata i sastavljajući od njih uzornu zajedničku osnovu. Od ove zabrane izuzima se rekonstrukcija izgubljenog teksta jer je upravo takav postupak jedino tamo moguć. Želimo samo kratko obrazložiti ovu zabranu. Malo prije smo čuli da u radu s tekstovima »najbolje« ne mora biti identično s »pravim« ili »originalnim«, jer svaki pisac ili npr. kancelar, notar, ingrosator nije vrhunski gramatičar ili stilist, i svaki tekst iz prošlih stoljeća nije pisan s namjerom da se podnese na ocjenu strogom profesoru. Ili ovako: tekst je organizam i teško podnosi »seciranje« i »krpanje«; nastankom teksta ravnaju kriteriji funkcionalnosti, a ne estetike.

Izuzetno je dopušteno, ako u osnovnoj redakciji postoje neke praznine, a u drugim redakcijama imamo dijelove teksta koji ih mogu popuniti, odštampati takve dijelove teksta manjim (ili svakako drukčijim) slovima.

Iz obilne problematike na temu »kako kontrolirati datum dokumenta?« navodimo samo 2—3 praktične napomene Langloisa i Seignobosa.⁶⁶ Definitivnoj provjeri datuma nekog spisa pristupa se poslije zauzimanja stava o njegovoj autentičnosti. Naročito je važna pri tome okolnost da li je spis — za vrijeme svog nastanka ili možda čak kasnije — prošao kroz ruke kakvog krivotvoritelja. *Apsolutno svaki datum mora biti provjeren*. Osobito su sumnjivi datumi u siječnju i to zbog poznate psihološke inercije pisara, koji je prošle godine, npr. 1843, neprekidno ispisivao »1843« na mjesto predviđeno za godinu, pa u siječnju 1844. vrlo često griješi pišući »..... siječnja 1843«.

No kritika provenijencije nije završena provjerom datuma, mjesta nastanka akta i autora. O provjeri sadržaja moglo bi se mnogo govoriti, ali to je posao izrazito za historičare. Kritika provenijencije mora obuhvatiti i analizu dosadašnjeg čuvanja dokumenata, jer o tome u mnogome ovisi njihova vjerodostojnost. Postavlja se pitanje kroz koje su sve kancelarije i arhive prošli, tko je manipulirao s njima, da li ih je imao u rukama netko tko je sumnjao da kriju štetne po njega podatke, pa ih je škartirao po svom ukusu, gdje su ti spisi nađeni i pod kojim okolnostima. Svi ti elementi zanimaju ozbiljnog korisnika arhivske građe.

24. **UTVRĐIVANJE OSNOVNOG TEKSTA SLUŽBENIH DOKUMENTA.** Želimo li objaviti neki službeni spis, svakako moramo nastojati pronaći — ako ga već nemamo — njegov original, jer on ima sve elemente službenog oblikovanja: originalne potpise funkcionera, broj urudžbenog zapisnika, datum, žig (pečat) i prijamni štambilj ustanove i primaoca s datumom primitka, zatim odluke i bilješke što ih je propisao naslovnik o pitanjima koja spis tretira, itd. Osim toga, u novije doba originalni službenih akata pišu se na papiru s unaprijed odštampanim službenim zaglavljem (memorandum), što može poslužiti kao korisno uporište u eventualnom sporu o autentičnosti tog spisa.

Ako se original ne može pronaći, kao baza za objavu poslužiti će koncept. Ako nema ni koncepta, onda kopija (najbolje ako je ovjerena).

⁶⁶ O. c., 1294. (L'Histoire).

25. **UTVRĐIVANJE OSNOVNOG TEKSTA ZAKONODAVNIH DOKUMENATA.** Oni se publiciraju po tekstu službenog izdanja (službenog lista, zbornika zakona), a ako to izdanje nije sačuvano, tek onda po svojim rukopisnim originalima. Ako ima za to uvjeta, treba svakako kolacionirati rukopisni original i štampano izdanje jer se katkad nađe relevantnih pogrešaka u štampi.⁶⁷

26. **UTVRĐIVANJE OSNOVNOG TEKSTA DIPLOMATSKIH I MEĐUDRŽAVNIH SPISA.** Za njih vrijedi sve isto kao za zakonodavne dokumente, naravno s napomenom da rukopisni originali moraju biti potpisani ili ratificirani. Poželjno je da se objave na jeziku originala.

27. **UTVRĐIVANJE OSNOVNOG TEKSTA ZAPISNIKA.** Idealno je objaviti autorizirane zapisnike raznih izlaganja, sjednica itd., koje su dopunili i ispravili sami govornici. No katkad govornik mijenja svoj vlastiti izgovoreni tekst: izbacuje stavove koji su izazvali protest auditorija, ublažava ton nastupa itd. U tom slučaju neće biti ispravno poslužiti se autoriziranim tekstom, jer bismo tako donijeli deformaciju stvarnog govornikova istupa. Tada je najbolje reproducirati osnovni tekst zapisnika, a autorove ispravke donijeti »pod crtom«.⁶⁸

28. **UTVRĐIVANJE OSNOVNOG TEKSTA KRAĆIH ŠTAMPANIH DOKUMENATA.** Manji štampani dokumenti, npr. proglašaji, okružnice itd., imaju u pravilu najpouzdaniji tekst u potpunim i ovjerenim primjercima, iz kojih se nedvosmisleno razabire koja ih je organizacija izdala i koji nose njen žig ili pečat.

29. **UTVRĐIVANJE OSNOVNOG TEKSTA NESLUŽBENIH (PRIVATNIH, LITERARNIH) DOKUMENATA.** Posao će nam biti teži nego kod službenih spisa jer autor često prerađuje svoje djelo — memoare, dramu, zbirku pjesama, članak itd. — i nastaju vrlo različite redakcije. Tim se problemima bavi *tekstologija*. Na našem jeziku već postoji prilično opširan prikaz tekstološke problematike od Davora Kapetanića pod naslovom *Kako pripremiti izdanja djela novijih hrvatskih pisaca* u časopisu »Croatica«, god. 1 (1970), str. 237—259, pa ćemo zato ovdje prepričati samo najopćenitije tekstološke postavke. Dominantan je u tekstologiji »princip posljednje autorove volje«, tj. treba štampati onu redakciju dotičnog djela koja sadrži posljednje vlastite autorove ispravke, ili treba preštampati posljednje izdanje koje je izašlo još za autorova života. No taj se princip neće uvijek moći dovesti u sklad s drugim važnim tekstološkim načelom, koje traži da objava autorova teksta najtočnije i najpotpunije odrazi autorove misli i posljednje kompletno i konzekventno umjetničko ostvarenje. Treba studiozno proučiti sav tok autorova rada nad djelom; historijske uvjete u kojima je radio; promjene u njegovu pogledu na svijet, itd. Rezultat takvog istraživanja može biti redaktorova odluka da za osnovu izdanja ne uzme posljednju redakciju izašlu za autorova života, nego možda neku raniju. No ipak izdavač mora u

⁶⁷ Ako karakter izdanja to zahtijeva, objavit će se i svi koncepti i prethodne verzije zakonodavnih akata da se ilustrira njihov razvojni put.

⁶⁸ Seleznev, o. c., str. 63.

najvećoj mogućoj mjeri poštovati volju autora, osobito na mjestima gdje je djelo dopunjeno novim podacima, stil poboljšan i misli točnije formulirane.⁶⁹

30. **UTVRĐIVANJE OSNOVNOG TEKSTA PISAMA.** Osnovni tekst pisama uzima se iz originala što su ih naslovnici dobili u ruke. Ako se takvi originali ne mogu naći, objavljuje se koncept pisma (optimalno ako je ujedno i autograf). Ako je pošiljalac pisma svoj tekst napisao na jeziku što ga adresat nije razumio, pa ga prije odašiljanja dao prevesti na neki jezik poznat naslovniku, publicira se prvenstveno pošiljačev koncept. Inače je za publiciranje pisama ponekad potrebna velika energija, da bi se sabrali tekstovi iz arhiva raznih korespondenata određene ličnosti.

31. **UTVRĐIVANJE OSNOVNOG TEKSTA PREVEDENIH DOKUMENATA.** Ako je neophodno izdati neki dokument u onovremenom prijevodu, a takvih prijevoda ima više, svi će se oni usporediti s originalom i za publikaciju će se odabrati onaj prijevod koji se poslije kompleksne analize (v. našu t. 22) pokaže kao najtočniji. Ako onovremeni prijevodi ne zadovoljavaju, prevest ćemo dokument sami.

32. **OSNOVNI TEKST REKONSTRUIRANIH DOKUMENATA** toliko je hipotetičan da ga neki autori uopće ne tretiraju u egdotici, nego njegovu objavu smatraju isključivo filološkim problemom.⁷⁰

33. **OSNOVNI PREDLOŽAK FOTOGRAFIJA, GRAFIKA, GEOGRAFSKIH KARATA I SLIČNIH DOKUMENATA** postat će onaj koji nosi na sebi najpouzdanije znakove autentičnosti: potpis autora ili vlasnika, ovjeru neke ustanove ili sl., naravno u slučaju ako se analizom sadržaja i motiva ne dokaže da je »onaj pravi« ipak neki drugi predložak. Ovdje mislimo na izdavanje ilustrativnog materijala kao primarne građe (npr. u monografiji o Koluniću-Roti predstavljaju reprodukcije njegovih grafika primarnu građu), a ne na njihovu službu »zornih priloga«, koju oni također mogu vršiti u izdanjima arhivske građe (npr. uz građu o seljačkoj buni 1573. može se objaviti crtež Susedgrada iz 1593, s jedne grafike koja nema nikakve organske veze sa spisima o seljačkoj buni). O metodici izdavanja kartografskih izvora pisali su A. A. Goldenberg i O. M. Meduševskaja.⁷¹ Oni kažu da reprodukciju originalne stare geografske karte, praćenu njenom detaljnom analizom, objašnjenjem njena značenja kao historijskog izvora i detaljnim opisom možemo smatrati *analitičkom* publikacijom te karte. Ako je karta reproducirana da na bilo koji način ilustrira spise koji su nastali u istom kraju i na istom mjestu gdje i ona, ili su na koji drugi način s njom vrlo srodni, nazivamo takvu objavu te karte *ilustrativnom*. Ako objavom uvodimo u nauku grupu kartografskih izvora

⁶⁹ Ako je pisac djelovao u državi s izrazitom cenzurom, treba nastojati pronaći one primjerke djela što ih cenzura nije dobila. Poseban slučaj izdavanja privatnih dokumenata je izdavanje bilješki što su ih slavne ličnosti ispisivale na rubove štampanih knjiga. Vidi o tekstologiji još i: Karl-Heinz Hahn, *Grundzüge einer archivalischen Handschriftenkunde* »Archivmitteilungen« 19/1969.

⁷⁰ V. o rekonstrukciji A. A. Zimin: *O priemah naučnoj rekonstrukcii istoričeskijh istočnikov X — XVII v.*, »Istoričeskij arhiv« 6/1956, str. 133—143.

⁷¹ O metodike izdanija kartografičeskijh istočnikov, »Istoričeskij arhiv«, 4/1961, str. 193—203. Dr Rudi Ogrissek, *Die Karte als Hilfsmittel des Historikers*, Gotha/Leipzig 1968. VEB Hermann Haack, Geographisch — Kartographische Anstalt.

posvećenu određenom problemu ili konkretnom geografsko-teritorijalnom pojmu, onda je to *tematska* publikacija. Npr. *Hrvatska vojna krajina u XVI stoljeću*.

Općenita je pojava da redaktori raznih historijskih izdanja nemaju energije, a možda ni sredstava, da saberu i prezentiraju vrlo efektne originalne geografske karte (a to se može reći i za grafike) koje su genetski vezane za arhivsku građu što je objavljuju. Metodika publikacije kartografskih izvora ima neke svoje posebnosti. Geografske karte djeluju osobito efikasno kad treba ilustrirati teme o geografskim otkrićima, ekonomskom razvitku, geografiji naselja, vojnoj povijesti, povijesti geografije i kartografije i o lokalizaciji geografskih imena. Izabirući geografske karte za objavu, redaktor polazi od ocjene njihova značenja, potpunosti i vjerodostojnosti, stupnja očuvanosti i vremena nastanka. Kod svake karte treba provjeriti sve one okolnosti kao i kod normalnog dokumenta: okolinu nastanka, historijat postanka i porijekla izvora za tu kartu, eventualnu tendencioznost u bilo kojem pravcu, vrijeme nastanka, autorstvo, originalnost i vjerodostojnost. Treba pripaziti da karta možda nema i svoj tekstualni dio; ako postoje indicije da ga je nekad imala, treba potražiti gdje je on sada arhiviran. Mora se organizirati potraga koja bi utvrdila postoje li još na kojem mjestu drugi primjerci, kopije ili predlošci karte koja se kritički izdaje. Sadržaj karte mora se pažljivo izučiti. U publikaciji treba sacuvati originalne nijanse boja (osobito ako je karta geološka). Gruba pogreška bi bila zamijeniti boje originala šrafiranjem ili čim sličnim. Ne smije se previše povećavati mjerilo, tj. smanjivati format. U objavi se mora moći pročitati sve ono što piše na originalu. Idealno je da se format karte pri reprodukciji uveća. Sve tekstove na karti koji su iz bilo kojeg razloga teže čitljivi ili razumljivi treba donijeti u posebnoj transliteraciji ili transkripciji. Sve uvjetne znakove na karti treba rastumačiti. Ni pod koju cijenu ne smije se odvajati tekst karte od njena grafičkog dijela ako su u originalu na istom listu. Ne smije se mijenjati smjer i pozicija natpisa i tekstova, makar oni u originalu stajali naopako ili okomito. Pogotovo se ne smije mijenjati vrsta slova kojima je taj tekst pisan. Općenito se ne smiju poduzimati nikakvi »ispravci« ili »poboljšavanja«. A kad ih već nikako nije moguće izbjeći, onda ih treba uočljivo komentirati. Nipošto se ne smije mijenjati mjerilo, npr. stavljati kilometre mjesto milja. Dobro je predvidjeti pred reprodukcijom karte poseban list prozirnog papira, na koji će se odštampati sve potrebne legende, transkripcije, transliteracije i numeracije. Na tom prozirnom papiru otisnute su i konture grafičkih likova na karti, pa se on može precizno s njom dovesti u podudarnost, npr. tako da sadašnja imena gradova otisnuta na prozirnom papiru, točno pokriju stara imena istih gradova na reprodukciji. Zaglavlje karte štampa se ispod nje i svakako mora sadržavati njen originalni naslov, koji se može skratiti izbacivanjem nebitnih elemenata.

O sastavljanju legende za objavljene geografske karte vidi poglavlje 89. ove radnje. Kad je kliše za reprodukciju gotov, mora redaktor naročito pažljivo pregledati korekturni otisak da vidi nisu li se tehničkom greškom

uvukle neke linije kojih na originalu nema ili da možda nisu izostali neki elementi koji se nalaze na originalu. Ako redaktor primijeti kakvu grešku, poduzima mjere da se kliše popravi.

34. NAČELA PUBLICIRANJA PEČATA. U publiciranju pečata najveći dio problema leži u izradi dobre fotografije koja će poslužiti kao predložak za kliše. Pečat je reljefni objekt, pa ga pri snimanju treba tako osvijetliti da se izbjegnju nepotrebne sjene na snimku. O fotografiranju pečata vidi u »Arhivistu« 1964, 1—2, str. 144—146, a o opisivanju pečata ibid. str. 138—142. Izdavač može iz citiranih preporuka o opisivanju pečata odabrati one elemente koji su mu za konkretno izdanje najpotrebniji, i od njih složiti legendu za svaki objavljeni pečat. Inače vrijede za sastavljanje legende uz objavljene pečate, *mutatis mutandis*, sva pravila kao i za legende uz dokumente (v. poglavlje 89. ove radnje).

Prezentacija tekstova arhivskih dokumenata

35. OPĆA NAČELA PREZENTACIJE TEKSTA HISTORIJSKOG IZVORA. Od starosti arhivske građe što je izdajemo i od tipa izdanja u kojem ćemo je objaviti ovisi kako ćemo njen tekst prezentirati korisnicima. No u svakom slučaju moraju stilističke i fundamentalne jezične osobine originalnog dokumenta biti sačuvane. U uvodu, komentaru ili napomenama moramo upozoriti čitaoce ako sumnjamo ili ako iz drugih vrela pouzdano znamo da je dotični tekst npr. ublažen — preoštre revolucionarne misli su iz njega izbačene pred samu definitivnu redakciju — ili da je pretrpio kakve druge značajne promjene. Moramo računati s činjenicom da nisu samo čisti historičari korisnici onih spisa što ih izdajemo; uz njih se mogu pojaviti npr. lingvisti i filolozi, koji žele na njima proučavati jezik ili, npr., ekscerpirati iz njih sva lična imena koja su se davala ljudima u određenom periodu. Ako izdanja moraju poslužiti i kao baza za lingvistička istraživanja, logično je da se pravopis u njima neće smjeti bitno mijenjati i pojednostavljivati. Ako je glavna svrha izdanja u tome da bude upotrijebljeno kao materijal za lingviste i filologe, najbolje je napraviti faksimiliranu objavu.

36. NAČINI PREZENTACIJE ARHIVSKIH I OPĆENITO HISTORIJSKIH TEKSTOVA. Tri su glavna načina kako možemo prenijeti tekst originalnog povijesnog izvora u današnje štampano izdanje: faksimilirana objava, diplomatsko izdanje i naučno-kritičko izdanje. Koji će se od ta tri načina upotrijebiti, ovisi — kako je već više puta indirektno rečeno — od svrhe i cilja što se tim izdanjem moraju ostvariti.

37. FAKSIMILIRANA OBJAVA (IZDANJE FAKSIMILA TEKSTA). Logično je da je to jedini način za grafičke dokumente (fotografije, geografske karte i druge ilustracije). U načelu se kao faksimili izdaju važnije povelje ili narativni izvori srednjega vijeka, osobito ako su i s literarne strane reprezentativni za nacionalnu kulturu (npr. Hrvojevi misal). Ako je zbog karaktera spisa naročito naglašena potreba da svi čitaoци budu u prilici kontrolirati izdavačevu transkripciju, prijevod ili tumačenje,

donose se faksimili originala. Takav je npr. slučaj s turskim dokumentima, gdje je kod relativno velikog broja riječi, u kojima vokali nisu posebno označeni, moguće i koje drugo čitanje, a time i različita interpretacija. Svakako treba nastojati da se — uz sva druga potrebna objašnjenja — tiska i transkripcija objavljenih faksimila. Korekturne otiske faksimila mora redaktor naročito pažljivo pregledati i odstraniti iz klišea sve one linije koje su rezultat tehničke greške, te dodati sve one koje su iz istog razloga ispale, a nalaze se na originalu. Ako je izdanje potrebno za pedagoške svrhe, treba kod svakog retka transkripcije brojem označiti, kojem retku originalnog teksta odgovara.

38. NAUČNO-KRITIČKO IZDANJE. Pri spremanju arhivske građe za naučno-kritičku objavu redigira se tekst u skladu s nekim elementima današnjeg pravopisa: riječi se odvajaju (ili pišu zajedno) onako kako je to danas običaj, interpunkcija se stavlja po današnjim pravilima. Tekst se dijeli na odlomke, ako je to potrebno. Režim velikih i malih slova udešava se po današnjem pravopisu. U neslužbenim, a osobito u literarnim dokumentima, mogu okolnosti zahtijevati da se originalna interpunkcija, režim velikih i malih slova, podjela na odlomke, ili možda još koja druga pravopisna osobitost ostave netaknutima. Postojeća podjela na odlomke mora ostati nepromijenjena kod zakonodavnih i diplomatskih spisa.

Napomene uz tekst donose se uglavnom u izdanjima naučnog tipa. U naučno-popularnim izdanjima i hrestomatijama uvrštavaju se bolje varijante, do kojih smo došli pomoću kritike teksta, direktno u sam tekst dokumenta.

39. PREZENTACIJA TEKSTUALNIH VARIJANATA. U akademskim i naučnim izdanjima navode se, uz glavnu varijantu, koja stoji u samom tekstu »nad crtom«, i sve ostale značajnije varijante koje je redaktor mogao naći, u napomeni »pod crtom«. Varijante mogu biti pravopisne, jezične i smislene, Npr. »podčinjen«/»potčinjen« samo je pravopisna varijanta ili tzv. dubleta, »tjerati«/»čerati« je jezična varijanta (osobe koje se u svom svakidašnjem govoru služe oblicima kao što su »čerati« i sl. provode glasovnu promjenu *tj > ć*), a *confinium Glinense/confinium Zrinense* je smisljena varijanta, jer se u prvom slučaju radi o Glini, a u drugom o Zrinu. O smislenim varijantama govorimo i onda kad npr. u čistopisu nađemo neki odlomak potpuno prerađen i s bitnim razlikama prema istom odlomku u konceptu. Slučajne pogreške prepisivača ne treba posebno navoditi. Ako je izdanje planirano da zadovolji i potrebe lingvisti i ostalih struka, a ne samo historičara, može se desiti da je potrebno drugačije ocijeniti značenje pojedinih varijanata. Npr., u slučaju da se u jednom rukopisu dokumenta iz kontinentalne Hrvatske oko g. 1820. na kraju prezimena na »-ić« javlja grafija »-ics«, i u drugom na istim mjestima »-ich«, vjerojatno će se u objavi preuzeti grafija »-ich« kao simptom pokušaja emancipacije od mađarskog pravopisnog, a time i političkog utjecaja.

40. PREZENTACIJA UMETNUTIH I PRECRTANIH DIJELOVA TEKSTA. U svim tipovima izdanja objavljuju se umetnute riječi na onom mjestu u tekstu gdje po svom smislu i po oznaci pisca spadaju. U izdanji-

ma naučnoga tipa ukazuje se napomenom ispod crte na izvršeno umetanje. Precrtane riječi ne štampaju se. U naučnim izdanjima stavlja se na mjesto precrtanih riječi zvijezdica ili koji drugi znak koji upućuje na napomenu pod crtom. U toj se napomeni onda precrtane riječi navode i kaže se za njih da su precrtane. Idealno je ako se može ustanoviti da li ih je precrtao autor ili koja druga osoba koja je kasnije pregledavala tekst.

Ako se izdaju neki književni rukopisi, gdje je važno da se čitaocu točno predstavi kako su nastajale pojedine verzije pišćeva teksta, poželjno je utvrditi i vremenski slijed ili međusobni poredak precrtavanja.

41. PRIPISI NA RUBOVIMA STRANICE ili na drugim mjestima izvan »glavne mase« teksta koji potječu od istog autora kao i tekst objavljuju se na kraju teksta dotične stranice. Isto vrijedi i za pripise što su ih dodali drugi pisci; treba ustanoviti i u napomeni reći i obrazložiti tko je autor tih pripisa. Tako, npr., nije postupio Mih. Gavrilović u publikaciji »Ispisi iz pariskih arhiva, Građa za istoriju prvoga srpskoga ustanka«, Beograd 1904, gdje u dokumentu pod br. 231 na str. 235. kaže: »Dodatak izdiktiran od Napoleona«, ali za tu tvrdnju ne daje nikakvu argumentaciju. Sasvim kratke autorove bilješke uz pojedine dijelove teksta može izdavač reproducirati i u komentaru. Tom prilikom je preporučljivo da izdavač daje štampati svoje riječi kurzivom kako se ne bi pomiješale s mislima autora originalnog spisa.

Ako je na rubu stranice napisana službena bilješka ili odluka, može se i ona objaviti drugačijim tipom slova.

Može se desiti da stvarni poredak više takvih bilježaka na rubovima spisa ne odgovara njihovu kronološkom ili logičnom redu nastanka. Tada se izdavač mora odlučiti u kojem će ih poretku objaviti: kako stoje na spisu ili po njihovoj kronologiji (u praksi bi se kronološki red nastanka morao gotovo uvijek poklopiti s logičkim slijedom tih bilježaka).

Istovremeno se izdavač mora odlučiti da li će pod ovim »bilješkama« razumijevati i registraturne oznake na aktima. One su nekada i važne, pa se u naučno-kritičkom izdanju svakako objavljuju.

42. POTCRTANI DIJELOVI TEKSTA mogu se pri objavljivanju reproducirati potcrtani ili se tiskaju masnim ili razmaknutim slovima. Nastoji se utvrditi tko je potcrtavao, pa ako to nije bio atutor, onda se to, ako je važno, u napomeni posebno objašnjava. Čak se i autorova ili naslovnikova potcrtavanja mogu komentirati ako to zaslužuju.

43. ORIGINALNE (AUTOROVE) PRIMJEDBE »POD CRTOM« (NA DNU STRANICE) reproduciraju se ispod osnovnog teksta dokumenta, ali tako da je nedvosmisleno vidljivo da su to originalne primjedbe. Zato se iza njih i stavlja u zagradama oznaka »primjedba u originalu« ili »primjedba autora«.

44. DIJELOVI TEKSTA NAPISANI NEKIM DRUGIM SREDSTVOM ZA PISANJE komentiraju se u naučnim izdanjima u bilješci na dnu stranice: npr. ako je u tekstu koji je pretežno pisan tintom napisano nekoliko riječi olovkom, stavlja se iznad zadnje takve riječi zvijezdica ili druga uputnica na bilješku, a u bilješci se navodi »riječi od do u originalu napisane su olovkom«.

45. RIJEČI I REČENICE NA JEZIKU KOJI SE RAZLIKUJE OD JEZIKA NA KOJEM JE PRETEŽNO PISAN ORIGINAL, ili koje su pisane nekim drugim pismom, a ne onim kojim je inače cijeli original pisan, komentiraju se i prevode u bilješki na dnu stranice. Ako se takve riječi umeću u originalni tekst relativno često, a pretpostavlja se da su razumljive čitaocima koji će upotrebljavati izdanje, ne moraju se posebno komentirati ni prevoditi (npr. njemački umeci u latinski pisanim zaključcima Hrvatskog sabora XVIII stolj.).

46. OZNAKE MJERA I NOVČANIH JEDINICA koje su u originalnom tekstu napisane u obliku kratice mogu se tako i reproducirati samo ako je ta kratica općenito poznata i u izdanju objašnjena, a ispred ili iza nje je broj ili količina te mjere ili tih novčanih jedinica. Npr., ako u tekstu piše »for. 30 kr.« moramo na određenom mjestu u izdanju (v. naše poglavlje 108) u popisu kratica donijeti »kr. = krajcar« i dotično mjesto objaviti kao »forint i 30 kr.«, ili, ako nismo uvrstili popis kratica u izdanje, onda »forint i 30 krajcara«.

47. ODLUKE I KANCELARIJSKE BILJEŠKE na spisu tiskaju se iza teksta toga spisa, po redu svog nastanka (što se često ne može lako ustanoviti), a ispred njih dolazi nekom drugom vrstom slova, npr. kurzivom upozorenje »odluka«. U napomeni treba reći, ako je moguće, čija je to odluka. S kancelarijskim bilješkama, koje se odnose samo na dio originala, postupa se kao s originalnim primjedbama (v. gore poglavlje 43).

48. ADRESA I OSTALI PODACI S KOVERTE (npr. tekst i datum poštanskog žiga, cenzurni žigovi i sl.) objavljuju se onda ako je to iz bilo kojeg razloga važno za bolje razumijevanje dokumenta.

49. TRANSKRIPCIJA I TRANSLITERACIJA. Prvi od ovih pojmova je poznatiji i često se pogrešno upotrebljava da označi ne samo postupak transkribiranja nego i transliteriranja. Zato smo ga i naveli prvog. No metodološki je pravilnije reći s definicijom transliteracije. Kako kaže R. Simeon u svom *Enciklopedijskom rječniku lingvističkih naziva*,^{71a} transliteracija je zamjena slova originalnog teksta ekvivalentnim pismenim znakovima, tj. nekim drugim sistemom slova, bez težnje da se prikažu stvarno izgovarani glasovi onog jezika kojim je pisan original. Npr., ako glagoljicom piše **moj**, transliterirat ćemo tu riječ kao »moj«. makar je njen stvarni izgovor mogao biti »moj« ili »moji«. Transliteracija će se samo u rijetkim slučajevima, npr. kod diplomatskih izdanja starijih tekstova, izvoditi s apsolutnom dosljednošću, jer ako već same riječi doslovno transliteriramo, nećemo tako postupiti s ostalim pravopisnim elementima — režimom malih i velikih slova, interpunkcijom, dijeljenjem teksta na odlomke — nego ćemo ih prilagoditi današnjem pravopisu. *Milošević* kaže da danas gotovo više nitko ne upotrebljava stari sistem mehaničke ili doslovne transliteracije za izdavanje onih historijskih izvora koji spadaju u kronološki okvir naše radnje (od g. 1526. do 1848). Takva transliteracija služi i nadalje tzv. »diplomatičkom« cilju, kada dokument treba prikazati vjerno do najmanjih mogućih pojedinosti, koliko to omogućava štampar-

^{71a} II dio, Zagreb 1969, s. v.

ska tehnika. No slobodno možemo reći da je u pretežnom dijelu izdanja arhivske građe važniji »interpretativni« cilj, tj. čitaocu treba olakšati razumijevanje objavljenih dokumenata i služenje njima.

Transkripcija je reproduciranje teksta pomoću drugoga sustava zapisivanja (koji može biti vrlo blizak onom sustavu, kojim je zapisan original), uz dosljedno prikazivanje svih osobina stvarnog izgovora ili — većinom kod mrtvih jezika — neke normalizirane ortografije. Pri transkripciji vodimo, dakle, računa o značenju transkribirane riječi u njenu kontekstu. Naš primjer **MBS** iz glagoljice transkribirat će se, prema tome, »moj« ili »moji«, ovisno o njegovu značenju u dotičnom kontekstu.

Bilo da original transliteriramo ili transkribiramo, moramo paziti da nam tekst objave (štampani tekst) prikaže svaki izraz iz originala »u njegovu starom (izvornom) sadržaju, ali pomoću današnjih slova«, kako kaže Friedberg.⁷²

Izdavačeva transkripcija ili transliteracija ne smije naškoditi drugim karakteristikama originalnog arhivskog dokumenta: njegovoj gramatici, stilističkim efektima i onom dijelu pravopisa u arhivskoj građi koji prema koncepciji izdanja mora ostati očuvan. Poslije izvršene transkripcije ne smiju u tekstu ostati dvoznačnosti. Npr. ako autor spisa ne meće akcente na talijanskim riječima, jednako će pisati »de la« želeći izraziti »de la« (venecijanski za »della«) i »de là« (»od tamo«); izdavač mora metnuti akcent na sve slučajeve tipa »de là«. (To je samo specifična manifestacija općeg principa da se čitaocu ne smije servirati dvoznačan tekst.)

U nekim izdanjima bit će potrebno da se geografska i mjesna imena transliteriraju, tj. reproduciraju potpuno onako kako stoje u originalu. Tada se to objašnjava i u napomenama.

Samardžić⁷³ predlaže da sve tekstove »s kojima se to, zbog njihovih jezičkih osobina, može učiniti, treba dati u fonetskoj transkripciji«. Tu nije dokraja razjašnjen pojam fonetske transkripcije, jer on inače znači takav sistem transkripcije u kojem svakom izgovorenom glasu odgovara posebno slovo ili poseban znak. Npr., u udžbenicima modernog engleskog jezika transkribiraju se engleske riječi pomoću međunarodne fonetske transkripcije, ustanovljene na konferenciji u Kopenhagenu 1925. i revidirane 1932. Konkretna ilustracija iz engleskog jezika: fonetska transkripcija riječi *watermark* »vodeni znak na papiru, filigran« bit će [ˈwɔːtəmaːk]. Trebalo je reći: »sve tekstove treba dati u najjednostavnijoj mogućoj transkripciji«. Ova željena jednostavnost teško će se definirati nekom kratkom definicijom, već je treba za najčešće slučajeve iz prakse malo detaljnije opisati. Za latiničke tekstove na hrvatskom jeziku postići ćemo takvu jednostavnost eliminacijom onih slova kojih nema u današnjoj abecedi, npr. *ſ*, i njihovom zamjenom pomoću danas upotrebljivanih slova: »ſaka« = »šaka«; udvostručene suglasnike pisat ćemo jednostruko: »uffanye« = »ufanje«; razne digrafe i trigrafe (skupine od dva ili tri slova) za izražavanje današnjih palatala pisat ćemo današnjim slovima za palatale, npr. »plyucha« = »pljuča«; razne danas nepotrebne akcente na vokalima eliminirat ćemo, osim ako se ne radi o izdanju građe koja treba tvoriti bazu i za lingvističko-filološke studije. Vidi o pravopisu

⁷² O. c., str. 78.

⁷³ O. c., str. 64. i dalje.

starijeg hrvatskog jezika članak Antuna Šojata *Pravopis stare kajkavske književnosti*,⁷⁴ u kojem se navodi starija literatura o toj problematici. U starijim srpskim i drugim tekstovima koji su pisani ćirilicom treba u transkripciji izvršiti sve asimilacije suglasnika po zvučnosti i mjestu izgovora i izostaviti sve suglasnike koji se po glasovnim pravilima moraju izgubiti.⁷⁵ Vidi o problematici transkripcije ćiriličkih azbuka članke Šime Jurića *Transkripcijske metode i bibliotekarstvo* (tu se govori i o nekim općim pitanjima transkripcije i transliteracije) i *Transliteracija ćiriličkih azbuka* (s velikom usporednom tabelom raznih sistema te transliteracije).⁷⁶ Tabele za transliteraciju bosančice, ćirilice, glagoljice, grčkog pisma, arabice (arapskog pisma koje se upotrebljava za bilježenje srpskih i hrvatskih tekstova) i njemačke gotice (bolje rečeno »frakture«) nalaze se i u *Pravilniku i u priručniku za izradbu abecednih kataloga u bibliotekarstvu*, što ga je sastavila Eva Verona.⁷⁷ Benedikta Zelić-Bučan autor je manjeg ali praktičnog i raznim tabelama ilustriranog djela o bosančici, pod naslovom *Bosančica u srednjoj Dalmaciji*, u kojem se, naravno, osvrće i na transkripciju bosančice.⁷⁸ Prof. Vjekoslav Štefanić, direktor Staroslavenskog instituta »Svetozar Rittig« u m., spremno je dao — na našu molbu — slijedeći kratak pregled postojećih sistema za transliteraciju glagoljice:

- češki sistem (npr. Clozianus: codex palaeoslovenicus glagoliticus, ed. A. Dostal 1959, Česk. Akad. Ved);
- sistem prof. Hamma (npr. Psalterium Vindobonense, 1967);
- sistem prof. Hercigonje (npr. br. 6 »Radova Staroslavenskog instituta« 1967, str. 221);
- sistem za neodržani beogradski slavistički kongres 1939;
- sistem što ga upotrebljava prof. Štefanić u svojim djelima.

Najčešći problem u transliteriranju originala pisanih na latinskom jest neujednačenost u grafiji »u« i »v«, pr. »oues« i »oves« — »ovce«, pa zatim u pojavi grafije »ij« i »ÿ« (ovo posljednje nije, kako bismo odmah pomislili, »epsilon s dvije točke«, nego jedna posve grafička stilizacija slova »ij« — donja veza tih slova se nekako zašiljila). Grafija »u« : »v« usklađuje se prema klasičnom latinskom kakav nam se danas prezentira u standardnim udžbenicima, dakle između vokala stajat će uvijek »v« — primjer »oves« — a u težim slučajevima, kao što je pridjev »suavis« ili »svavis« = »sladak«, gledat ćemo u rječnik klasičnog latiniteta ili u koji etimološki rječnik latinskog jezika da vidimo koja je grafija uobičajenija ili pravilnija. U našem primjeru čini nam se da je običnija i prema tome bolja grafija »suavis«.

Oscilacija u grafiji »u« i »v« postoji i u starijim njemačkim tekstovima, npr. »vnnd«. Tu ćemo primijeniti današnji njemački način pisanja i staviti »und«. Ujedno smo time dotakli i drugi česti problem u njemačkom, a to je pretjerana upotreba podvostručenih suglasnika tamo gdje po današnjem jezičnom osjećaju uopće nisu potrebni. Takve geminirane (po-

⁷⁴ »Filologija«, br. 6, Zagreb 1970, str. 265—282.

⁷⁵ Milošević, o. c., i Đorđić, o. c. u bibliografiji.

⁷⁶ »Vjesnik bibliotekara Hrvatske« I, 1950, str. 109—118. i 225—244.

⁷⁷ Zagreb 1970, str. 420—432.

⁷⁸ Prilog 3. svesku izdanja Historijskog arhiva Split, Split 1961.

dvostručene) suglasnike reducirat ćemo na jedan, kao što smo maločas učinili kod »vnd« = »und«. Može se smatrati da su suglasnici podvostručeni i onda kada jedan suglasnik stoji uz svog druga u grupi po mjestu izgovora: npr. dentali »d« i »t« u riječi »Vndterthon« = po današnjoj grafiji »Untertan«. U štajerskim izvorima iz XVI stolj., koji su obrađivani u okviru studijskog projekta *Seljačka buna 1573.*, pojavljuje se »ä«, ali ono ne predstavlja fonetsko »e«, što bi nam se na prvi pogled učinilo najlogičnijim, nego takvo čisto »a« koje u izgovoru ne naginje prema »o«.

Prema mađarskim uputama za izdavanje povijesnih izvora^{78a} treba u mađarskim tekstovima XVII i XVIII stolj. uglavnom zadržati pravopis originala. Velika slova ostavljaju se samo na početku rečenice i vlastitih imena. Grafija vokala može se pojednostaviti prema idućoj shemi:

	e, e				
originalno	o, u		može se prepisati kao	ö, ü ili ő, ú	
"	o, u	"	"	"	ö, ü ili ő, ú
"	eö, eü	"	"	"	ö, ü ili ő, ú
	e, e				
"	o, u	"	"	"	ő, ü
"	ó, ú	"	"	"	ő, ú
"	ay, ey, oy, uy	"	"	"	aj, ej, oj, uj
"	aa, áá	"	"	"	á
"	oo, óó	"	"	"	ó
"	ee, éé	"	"	"	é

Sve ostale osobitosti u grafiji, osobito konsonanata, treba zadržati nepromijenjene. Tekstove XIX stolj. treba objavljivati po današnjem pravopisu.

U transkripciji hrvatskih tekstova pisanih arapskim pismom vidi T. Muftić, O arebici i njenom pravopisu, »Prilozi za orijentalnu filologiju«, XIV—XV/1964—1965, str. 101—121, i Lehfeldt, o. c. u bibliografiji.

50. JOŠ NEKE OPĆENITE NAPOMENE O TRANSKRIPCiji I TRANSLITERACiji. Pravilno ćemo moći transkribirati neki stariji tekst samo onda ako dobro znamo kako su se pojedine riječi u njemu izgovarale ili čitale. Poželjno je ispitati tko je pisao taj tekst, odakle je (pisac ili pisar) rodom i koji mu je jezik, pa čak i koji dijalekt, materinski. Treba nastojati utvrditi kakva je autorova ili pisareva »lična ortografija«, jer u najvećem broju slučajeva tekst ima svoju internu pravopisnu koherenciju, pa makar rezultati njene primjene doveli i do odstupanja od tadašnje uobičajene pravopisne norme.

Nije rijetkost da originalni spis sadrži tzv. »hibridna mjesta«, ⁷⁹ tj. slova koja već prema kontekstu imaju dvije ili tri moguće glasovne vrijednosti. Tako glagolsko **W** može zahtijevati transkripciju »ć«, »šč« i »št« u riječima »hoćet«, »taščahu se« i »otvěštši«.

^{78a} Mađarsko povijesno društvo: Pravilnici za objavljivanje izvora (A Magyar Történelmi Társulat forráskiadási szabályzatai). Prilog uz godište 1920. časopisa »Századok«, str. 16.

⁷⁹ Prema Hammu, *Psalterium Vindobonense*, Beč 1967, str. 50.

Režim velikih i malih početnih slova uredit ćemo u našem izdanju arhivske građe prema današnjem pravopisu dotičnog jezika. Nećemo mijenjati taj režim, tj. ostavit ćemo velika i mala početna slova tamo gdje su u originalnom izvoru ako on ima neko svoje posebno obrazloženje ili ako od njega zavise specijalni efekti, npr. ako u pjesmi svaki stih počinje velikim slovom, pa možda čak tvori i akrostih. Pri priređivanju za štampu *Zaključaka Hrvatskog sabora* iz XVIII stolj. udešen je režim velikih i malih početnih slova djelomično prema pravilima hrvatske ortografije: velikim početnim slovom otisnute su titule i oznake funkcija, ako se uz njih ne navodi ime njihova nosioca, npr. »Banus«. Isto vrijedi za »Regnum« kad stoji samo umjesto »Regnum Croatiae«. Nazivi svih viših funkcija pisani su isto tako velikim početnim slovom, npr. »Vicecomes«, »Consiliarius«, a jednako i počasne titule, npr. »Domini Vicecomites«; u izrazu »domini terrestres« »domini« ima značenje »gospodari«, pa prema tome nije počasna titula i otisnuta je malim početnim slovom. U originalnim zapisnicima Hrvatskog sabora vlada s obzirom na taj problem najveća šarolikost.

U njemačkim tekstovima udešavaju se velika i mala početna slova prema današnjim pravopisnim pravilima.

A. Šojat osvrće se na upotrebu velikih i malih početnih slova u hrv. tekstovima prošlih stoljeća.⁸⁰ Tumači da su hrv. pisci u XVIII stolj. počeli preuzimati njemački običaj da se sve imenice pišu velikim početnim slovom. Najavljuje mogućnost da se pri izdavanju takvih starijih hrvatskih tekstova ostave sva ona velika početna slova koja su i u originalu ako je tekst književan (tj. treba poslužiti kao materijal za pretežno filološka istraživanja). Ako je tekst povijesnog karaktera, početna slova treba da se uredi po današnjem običaju.

Ako se, npr., imena iz jezika A preuzimaju iz transkripcije u jeziku B u jezik C, i na njima treba provesti odgovarajuće promjene. Ako se u talijanskom jedno tursko ime piše »Hagy Memi«, onda ga u hrv. tekstu treba donijeti kao »Hadži Memi«.⁸¹

Nikako ne smijemo olako proglašavati grafije iz originalnih dokumenata »pogreškama«, kao što to, npr. čini Mih. Gavrilović, o. c., za francusko »habitans«, »envoient« i sl. iz početka prošlog stoljeća, umjesto današnjih »habitants«, »envoient« itd. To je onda bila normalna grafija i tek se kasnije u francuskom uzakonilo »habitants«, »envoient« i dr. Naš sud o pravilnosti ili, bolje rečeno, funkcionalnosti pojedinih pisarevih varijanata mora se zasnivati na ondašnjem, a ne na današnjem stanju pravopisa.

Samardžić⁸² upozorava da izdavač mora u predgovoru ili komentaru obavijestiti čitaoca izdane arhivske građe o svim svojim intervencijama koje se tiču transkripcije ili transliteracije originalnog historijskog izvora. Mora se pažljivo opisati kakve sve paleografske, ortografske i izvozne osobitosti sadrži original. Dobro je donijeti nekoliko faksimila najkarakterističnijih odlomaka originala da čitalac stekne predodžbu o izvornoj grafiji.

⁸⁰ O. c., str. 267.

⁸¹ Primjer po M. Androić, *Nauvka tkalechkoga mestre . . .*

⁸² O. c., str. 61

Riječi se pišu skupa ili odvojeno po danas važećim pravilima dotičnog jezika. No ako je neka grafija koja odstupa od današnje norme već tradicionalna, nećemo u nju dirati. U tekstovima XVI stolj. mislim da se može zadržati originalna grafija, npr. »Stadt Richter« umjesto »Stadtrichter«, jer i ruska *Pravila*..., t. 62, predviđaju mogućnost da se sačuva vaju pravopisne osobitosti dokumenata do kraja XVIII stoljeća. Ako je izdanje namijenjeno lingvističkim istraživanjima, treba ga i štampati odgovarajućom starom grafijom.

U izdanju se provodi suvremena i logička interpunkcija, a u tekstovima na klasičnim (»mrtvim«) jezicima ostaje gramatička.⁸³

Dijelovi originalnog teksta koji su pisani velikim slovima reproducirat će se i u izdanju velikim slovima.

Vrlo korisne napomene o odnosu pravopisnih i jezičnih karakteristika u starijim, osobito literarnim tekstovima daje Berislav Nikolić u članku *O nekim pitanjima kritičkog izdavanja srpskih pisaca*.⁸⁴ Njegovi zahtjevi mogu se ukratko formulirati ovako: ne smijemo dopustiti da moderniziranjem pravopisa moderniziramo i piščev jezik. Slično kaže i Gerhard Schmid (o. c.).

Ako se radi o vlastoručnim zapisima poznatih ličnosti, ili ako postoji neki drugi dovoljan razlog, neće se u izdanju modernizirati pravopis originala.

Može se desiti da su, npr., dokumenti XIV i XV stoljeća prepisivani u XVI stoljeću u neki zbornik, i to, naravno, ortografijom koja je vrijedila u XVI stoljeću. Poslije svestrane analize okolnosti i namjene izdanja odlučit će se izdavač u takvom slučaju koji će način transkripcije ili transliteracije odabrati, da li diplomatički ili interpretativni. Doduše, Seleznev⁸⁵ kaže da u takvom slučaju treba primijeniti pravila za izdavanje dokumenata XVI st., što po ruskim *Pravilima*..., t. 64, znači da treba »slova koja se više ne upotrebljavaju zamijeniti slovima koja su danas u upotrebi, npr. ψ = »ps«, a inače prema t. 62 »treba zadržati posebnosti ortografije originala«.

Naravno da se jezik originala ne smije nedosljednom transkripcijom previše modernizirati, a pogotovo ne arhaizirati. Ne smiju se nasilno ispravljati autorove nedosljednosti u grafiji, osim ako nije očito da su nehotečne pogreške.

Posebna vrsta transkripcije je dešifriranje teksta koji je pisan pomoću neke šifre. Samo dešifriranje ne spada u problematiku ove radnje, pa se zato ovdje o njemu neće govoriti.⁸⁶ Važno je za izdavača samo jedno pravilo, koje općenito vrijedi za sve tekstove kod kojih je moguće više vjerojatnih čitanja originala: u izdanju treba svakako donijeti i faksimil originala da svi korisnici mogu provjeriti ispravnost dešifriranja. U ko-

⁸³ Milošević, o. c., i Langlois-Seignobos, o. c. (= *L'Histoire*), stupac 1273.

⁸⁴ »Naš jezik«, XV (1966), str. 114—117.

⁸⁵ O. c., str. 102.

⁸⁶ Najavljena je knjiga E. Huttenhaina *Lehrbuch der Kryptologie des Mittelalters und der frühen Neuzeit in Deutschland*, koja će predstavljati »posljednju riječ tehnike« na polju dešifriranja historijskih tekstova.

Postoji i najava izdavačke kuće Oldenbourg iz Münchena da će 5. svezak »Enzyklopädie der geisteswissenschaftlichen Arbeitsmethoden pod naslovom *Methoden der Philologie. Probleme der Übersetzung* sadržavati poglavlje *Methodology of the study of Writing and Decipherment* I. J. Gelba.

mentaru treba opširnije izložiti kako je otkrivena šifra i kako je primijenjena na šifrirani tekst.

Pregled uobičajenih načina izdavanja arhivske građe — a kriterij za određivanje tog načina zasniva se često na izboru diplomatske transliteracije ili interpretativne transkripcije — u pojedinim zemljama nalazi se u »Arhivistu« 1964, r. 1—2, str. 88—91, prema referatu A. Matille Tascóna.

51. **TRANSKRIPCIJA I TRANSLITERACIJA BROJEVA.** Ako su brojevi u tekstu napisani slovima ili rimskim ciframa, štampaju se — ako nema nekih posebnih razloga protiv (npr. jer ako tvore kronogram, ako su ispisani riječima unutar stiha, itd.) — arapskim znamenkama. Ispuštene znamenke u oznaci godine dodaju se, npr. 48 = [16]48. U datumima tipa »8bris« i sl. ime mjeseca transkribira se slovima: »Octobris«. U napomeni treba reći kojim su sistemom brojevi zapisani u originalu. V. poglavlje 61.

52. **KRATICE UMJESTO STANDARDNIH FORMULA U TEKSTU.** Ako se u originalnom tekstu neprekidno ponavljaju standardne fraze i formule, može se umjesto njih dati kratica, npr. tzv. velika careva titula »Archidux Austriae, Hungariae, Croatiae Rex« može se označiti s »tit.«. Dobro je bar na jednom mjestu u izdanju navesti kako glasi puni (neskraćeni) oblik tih titula, formula i fraza. Naravno, ako se u istom izdanju pojavljuju kratka, srednja i velika titula, treba za svaku od njih staviti posebnu kraticu.

53. **REPRODUCIRANJE ILI RAZRJEŠAVANJE KRATICA.** Jedino općenito poznate ili vrlo često upotrebljavane kratice mogu u izdanju ostati nerazrješene, npr. »gosp.« = »gospodin«, L. S. = »locus sigili«, i sl. Ako se u izdanju upotrijebe kakve druge, manje poznate kratice, treba donijeti njihovo posebno tumačenje. Vidi naše poglavlje 108. Ako čitalac ne može — jer je kontekst apsolutno jasan — nimalo sumnjati u ispravnost razrješenja kratice, nije potrebno donositi razriješeni dio u uglatim zagradama. Inače se sve druge kratice razrješuju, a ona slova koja potječu od redaktora izdanja stavljaju se u uglate zagrade. Npr., u niemačkim tekstovima koji se odnose na seljačku bunu 1573: Fr. Dr. = F[ü]r[stliche] D[u]r[chlauch].

54. **REPRODUCIRANJE INICIJALA I DRUGIH UKRAŠENIH SLOVA.** Inicijali ili druga slova koja su posebno umjetnički ukrašena štampaju se polumasno. Razumije se da je najbolje, ako postoji tehnička mogućnost, objaviti i faksimil takvih inicijala ili redaka pisanih svečanim pismom.

55. **PODJELA TEKSTA NA ODLOMKE.** Najprije ćemo proučiti da li postojeća podjela teksta na odlomke ima neko relevantno značenje, pa ako ustanovimo da ima, zadržat ćemo je u izdanju. Ako tekst nije podijeljen na odlomke, nego je pisan in continuo, podijelit ćemo ga radi preglednosti na odlomke koji najbolje pristaju strukturi smisla. Posebno ćemo obrazložiti — ako imamo za to prihvatljivih argumenata — svaku našu promjenu postojeće ili piščeve podjele na odlomke.

56. UVOĐENJE DANAŠNJEG PRAVOPISA U TEKSTOVE IZ PRVE POLOVICE XIX STOLJEĆA. Pretpostavlja se da se u prvoj polovici XIX st. već manje ili više ustalio i kodificirao pravopis u svim onim zemljama iz kojih potječu dokumenti za našu povijest. Zato možemo reći da je te dokumente dopušteno izdavati gotovo u potpunosti po načelima današnjeg pravopisa. Tu će vrijediti poznato ograničenje: »ako nisu predviđeni i za filološka proučavanja, pa bi moderniziranje grafije bitno naškodilo fizionomiji dokumenata«. No svakako ćemo sačuvati određene tipičnosti u ortografiji pojedinih riječi, npr. stampat ćemo »serdce« kako piše u originalu, a ne »srce«, kako se danas govori i piše.⁸⁷

57. OBJAVLJIVANJE TEKSTA ŠTAMPANIH FORMULARA. Ako je originalni spis napisan na službenom memorandumu (papiru s tiskanim zaglavljem, tj. nazivom službenog organa) ili na kakvom drugom štampanom formularu, treba odlučiti da li će se u izdanju reproducirati i to zaglavlje, štampani tekst formulara (npr. upitnika za neku anketu) i sl. U praksi nije potrebno objavljivati kraća tiskana zaglavlja, kao što su npr. »Predsjedništvo vlade«, »La Mairie de ...« i druga. Negdje u komentaru potrebno je, međutim, spomenuti da su originalni akti pisani na službenim memorandumima dotične ustanove. Drugačija je situacija sa štampanim upitnikom za neku anketu; budući da bi odgovori na tu anketu bez njega bili teže razumljivi, morat će se reproducirati i štampani tekst pitanja, ali nekim drugim tipom slova nego odgovori. U komentaru će se navesti koji je dio objavljenog teksta štampan već u originalu.

58. ORIGINALNI NASLOVI I DATUMI DOKUMENATA. U naučnim izdanjima objavljuju se originalni naslovi i datumi zakonodavnih, diplomatskih i neslužbenih spisa i tekstova, novinskih članaka i letaka, i to na onom mjestu gdje se nalaze i u originalu.

U naučno-popularnim izdanjima mogu se i izostaviti jer izdavač na osnovu njih stavlja ispred svakog spisa tzv. redakcijski naslov ili redakcijsko zaglavlje (v. poglavlje 83).

Ako je od datuma sastavljanja spisa do njegovog primitka ili slanja proteklo neuobičajeno mnogo vremena, spominje se to u bilješci. Koncepti se svrstavaju po datumu kad su odobreni.

59. ORIGINALNE OZNAKE O TAJNOSTI ILI POVJERLJIVOSTI SPISA. Takve oznake (npr. »tajno«, »povjerljivo«, pa i »hitno« i sl.) objavljuju se uvijek u desnom gornjem uglu nad tekstom, bez obzira na to gdje se na originalnom aktu nalaze.

60. ODNOS PREMA RAZNIM GRAFIČKIM KARAKTERISTIKAMA ORIGINALA. Može se desiti da originalna arhivalija ima takve grafičke karakteristike kojih bi reproduciranje prouzrokovalo gubitak prostora u izdanju. Npr. moramo objaviti neko saslušanje koje je pisano samo na desnoj polovici stranice, a povremeno su na lijevoj polovici zabilježena pitanja ili imena osoba koje su odgovarale. U tom slučaju izdat ćemo takav spis u recima normalne dužine, a svakim pitanjem ili svakim odgo-

⁸⁷ Vrlo interesantno izlaganje o modernizaciji pravopisa u njemačkim spisima XIX vijeka, koji međutim izlaze iz kronološkog okvira naše radnje, nalazi se u uvodu zajedničkog austrijsko-mađarskog izdanja zapisnika Ministarskog vijeća u Beču.

vorom započet ćemo nov odlomak. Imena saslušanih osoba mogu se štampati polumasno ili razmaknuto, ili na početku novog odlomka. Prema ostalim grafičkim karakteristikama originala, koje nisu ni ne mogu biti ovdje nabrojene, odnosit ćemo se uvijek onako kako je za dotično izdanje najsvrsishodnije.

61. PREZENTACIJA BROJEVA I NEKIH OZNAKA U VEZI S NJI-MA. Ono što je u originalu zabilježeno rimskim brojevima, izdat ćemo, ako protiv toga ne govore jaki argumenti, u izdanju isto tako rimskim brojevima. »Jak argument« je npr. nepraktičnost, ako se rimski brojevi nalaze u kolonama i treba ih kasnije zbrojiti, kao što je to slučaj u nekim urbarima i poreznim popisima. Tada ćemo ih zamijeniti arapskima. Arapski brojevi u originalu ostaju takvi i u objavi. Kod nekih specijalnih vrsta arhivalija može se ukazati potreba da se neki rijetki i za štampanje i razumijevanje vrlo nepraktični sistemi brojeva zamijene kojim drugim sistemom. Tako npr. u turskim financijskim dokumentima koji su pisani pismom sijakat dolaze u originalima vrlo zamršeni sijakatski brojevi, koji zapravo predstavljaju shematizirane slovcane zapise brojčanih pojmova. U transkripciji na vokalizirani arapski alfabet prenijet će se takvi brojevi arapskim (u punom smislu te riječi) ciframa. V. poglavlje 51.

Riječi »postotak«, »paragraf« ili »Nummer« i sl., ako su u arhivskoj građi ispisane slovima, mogu se u izdanju reproducirati ustaljenim znakovima i kraticama (‰, §, N°-).

Arhaični oblici za brojeve, ako ih original bilježi slovima, npr. »po-drug« (= 1,5), donose se slovima i u izdanju.

62. POTPISI. Objavljuju se uvijek na kraju teksta ili odlomka, tj. tamo gdje se — mislimo da od toga gotovo i nema izuzetka — nalaze i u originalima. Dolaze u novi red, a treba paziti i na sve one značajke što ih potpisi imaju u originalnom historijskom izvoru: npr. potpisi strana ugovornica u međudržavnom dokumentu stavljeni su uvijek u jednakoj visini, pa tako moraju ostati i u objavi. Ako imamo posla s kakvom peti-cijom ili sličnim spisom koji ima mnogo potpisa, spomenut će se na kraju teksta čiji su i koliko ih ima, npr. »potpisi dvadeset trojice plemića varaždinske županije«. ⁸⁸

Sve što je rečeno, vrijedi i za potpise u funkciji ovjere. Ako postoji makar i najmanja sumnja u ispravnost čitanja potpisa, mora se dodati [?] ili ta sumnja izraziti u bilješkama. Križevi umjesto potpisa analfabeta reproduciraju se i u izdanjima kao križevi.

Postupak s netočnostima i pogreškama u originalu zavisit će od karaktera izdanja (u naučnim publikacijama bit će naša intervencija u tekstu originalnog spisa relativno više komentirana nego u naučno-popu-larnim izdanjima).

63. POGREŠKE I NETOČNOSTI KOJE NE UTJEČU NA SMISAO. Slučajno ispuštena ili dvaput napisana slova, premetnuta slova i sl. po-pravljaju se u samom tekstu. Ako je potrebno (npr. istovremeno je objavl-jen i faksimil dotičnog mjesta, pa je vjerojatno da će čitaoci opaziti da se

⁸⁸ Naravno, ako je karakter spisa takav da je nužno potrebno da čitalac sazna koji su sve ljudi potpisali dotičnu peticiju, reproducirat će se potpisi *in extenso*.

faksimil u nečemu ne slaže s prijepisom) daje se »ispod crte« bilješka: »U originalu piše pogrešno: (navodi se pogrešna grafija)«. Pri tom poslu mora redaktor dobro paziti da ne proglasi »pogreškom« neku ortografsku osobinu koja ne odgovara današnjim pravilima, ali koja je za svoje vrijeme i mjesto svog nastanka potpuno normalna. Ako sumnjamo da je neki oblik u izvornom dokumentu pogrešan, a nemamo dovoljnih dokaza o njegovoj neispravnosti, ostavit ćemo ga u tekstu (»nad crtom«), a u bilješci ćemo navesti onaj ortografski oblik te riječi koji u danom slučaju smatramo ispravnijim. Ako dodajemo pojedina slova unutar riječi, koja su ispuštena očitom nepažnjom, stavljamo ta slova u šiljaste zagrade <>.

64. POGREŠKE I NETOČNOSTI KOJE MIJENJAJU PRAVI SMISAO DOKUMENTA. Ako u tekstu arhivalije stoji pravilno napisana riječ, koja međutim po svom smislu nikako ne pristaje u kontekst i za koju možemo plauzibilno dokazati da je rezultat pogreške — npr. tekst je diktiran, pa je pisar krivo čuo — ostaje ona u izdanju »nad crtom«, tj. zadržava svoje mjesto u tekstu, ali dobiva uputnicu na bilješku. U bilješci navodimo: »U originalu piše tako doslovno, ali je to gotovo sasvim sigurno pogreška umjesto (upisujemo onu riječ za koju smatramo da bi na tom mjestu morala stajati).« U naučno-popularnim izdanjima postupak je obratan: u tekst unosimo riječ koja je po našem mišljenju ispravna, a originalan oblik navodimo u bilješci.

65. RAZLIKE U PISANJU ISTIH LIČNIH ILI GEOGRAFSKIH IMENA. Dešava se da originalni spisi donose ime jednog te istog čovjeka ili mjesta u raznim grafijama. Npr. ime komandanta Slavonske general-komande početkom XIX st. piše se »Simschen«, »Simbschen« i »Simp-schen«. U takvom slučaju upozorit ćemo čitaoca bilješkom kad se takvo ime prvi put pojavi da će kasnije dolaziti još drugačije napisano. U tekstu ćemo ostaviti onu grafiju kakva je na tom mjestu u originalu. Npr. spomenutog komandanta u tekstu prvi put sretnemo u obliku »Simschen«, vjerno ga reproduciramo i stavimo u bilješci: »U daljem tekstu javlja se to ime još i u obliku »Simbschen« i »Simp-schen«.

66. PRAZNINE U TEKSTU I UMETANJE ISPUŠTENIH RIJEČI. Praznine u originalu koje nisu rezultat oštećenja označuju se točkicama (....), a u bilješci se napominje da u originalnom aktu postoji takva praznina. Ako smo u tekst morali umetnuti koju riječ, jer je smisao zahtijeva i jer je sigurno da je iz izvornog dokumenta zabunom izostala, dolazi ona u uglate zagrade.

67. PROPALI I NEPROČITANI ILI NEDEŠIFRIRANI DIJELOVI ORIGINALNOG TEKSTA. Dokumenti su često oštećeni, zaderani, izgriženi, izbljedjeli i pljesnivi, ili im je tekst toliko nečitak i nerazmrsiv da ga ne možemo reproducirati u njegovoj prvotnoj potpunosti. Na mjestima gdje su nam se u originalu ispriječile takve zapreke, dolaze u izdanju točkice (.....), a u bilješci navodimo uzrok zbog kojeg je dio teksta morao biti ispušten, pa približnu procjenu koliko je slova, riječi ili redaka propalo ili ostalo nepročitano. Ako smo i djelomično sigurni kako taj dio teksta treba pročitati, navodimo ga, i to u uglatim zagrada, u tekstu (»nad crtom«), ili u bilješci s oznakom: »Vjerojatno treba čitati.....« Za

bolju informaciju čitalaca korisno je donijeti faksimil dotičnog nedešifriranog odlomka, ako je on važan. Ako nestali ili nečitljivi dio teksta dešifriramo ili dopunjavamo pomoću analognih dijelova teksta u srodnim historijskim izvorima, treba ih citirati u napomeni, tj. uputiti čitaoca koji su nam to historijski izvori poslužili kao baza za naše dešifriranje ili dopunu.

68. OSVRT NA DIJELOVE TEKSTA ILI FORMALNE OZNAKE DOKUMENTA ZA KOJE SMO SIGURNI DA BI IH ORIGINAL MORAO SADRŽAVATI (ali ih u konkretnom slučaju ne sadrži) daje se u bilješci. Ako smo, npr., suočeni s nekim zapisnikom koji na kraju nije potpisan ili na koji drugi način ovjeren, posvetit ćemo toj činjenici jednu bilješku, u kojoj ćemo ujedno obrazložiti koje smo druge kriterije upotrijebili da dokažemo autentičnost takvog dokumenta.

69. NERAZUMLJIVI DIJELOVI ORIGINALNOG TEKSTA (očiti pogrešni dijelovi, ali umjesto njih nismo u stanju dati ispravne) ostaju na svom mjestu (»nad crtom«) i u objavi, a u bilješci kažemo: »Tako piše u originalu.«

70. CITATI U ORIGINALNOM TEKSTU provjeravaju se, ako je to moguće, u onom djelu, spisu itd., odakle su uzeti. Ako ustanovimo da je citat na svom putu od izvora do dokumenta što ga objavljujemo pretrpio neke izmjene, publicirat ćemo njegov izvorni oblik — u naučnim izdanjima — u bilješci. U naučno-popularnim izdanjima uvrstit ćemo izvorni oblik citata u tekst, a »pod crtom« donijeti taj citat kako je zabilježen u spisu što ga izdajemo.

71. NETOČNI BROJČANI PODACI U ORIGINALNOM TEKSTU prenose se takvi u izdanje, a komentiraju se ili popravljaju — eventualno i na osnovu podataka iz drugih izvora — u bilješkama. To vrijedi za naučna izdanja. U objavama koje su namijenjene široj publici donosi se ispravna brojka u tekstu (»nad crtom«), a u napomeni se štampa ona netočna iz originala. Ako je brojčani podatak sumnjiv ili se njegova točnost ne može kontrolirati, dajemo bilješku: »Tako piše u originalu.«⁸⁹

Izdavanje prijevoda historijskih izvora

O samoj metodologiji prijevoda, posebno onog prevodilačkog rada na starijim tekstovima, postoji niz djela.⁹⁰ Ovdje ćemo dati samo neke napomene o prijevodu historijskih izvora, koje nam se čine najuže povezane s praktičnim problemima.

72. POTREBA ZA PREVOĐENJEM ARHIVSKE GRAĐE. Milošević (o. c.) tumači da takva potreba postoji u vrlo velikoj mjeri jer mlađe ge-

⁸⁹ Treba kontrolirati i računske operacije (zbrajanje, množenje, dijeljenje itd.) u originalu. Brojčani podaci su inače meta historijske kritike. U Zaključcima Hrvatskog sabora iz 1770. čl. 11, kaže se da službeni popisi, npr. vinograda, iskazuju znatno veće prinose nego što se postižu u praksi.

⁹⁰ Za najnovija znamo samo iz najave: *Enzyklopädie der geisteswissenschaftlichen Arbeitsmethoden*, 5. svezak, izd. Oldenbourg (München—Beč).

Usp. i zbornik *Quality in translation*, Proceedings of the 3rd international Congress on Translation, 1959. Izd. Pergamon Press, 1963.

neracije istraživača ne znaju strane jezike. Osim toga opće je poznata činjenica da su u nekim zemljama pojedini jezici — kao kod nas turski, grčki i mađarski — iz raznih razloga slabo poznati, pa bi objave historio-grafskog materijala na tim jezicima bez prijevoda našle zbilja vrlo ograničen krug korisnika. Zato se i može postaviti općenito pravilo da se građa na orijentalnim jezicima izdaje uvijek bar u prijevodu (ako već ne s faksimilima, ili s transkripcijom originala i u prijevodu istovremeno). Doslovan prijevod originalnih starijih dokumenata ne odgovara sasvim svojoj namjeni, jer bi zastarjela frazeologija smetala čitaocima da shvate pravi smisao. Zato se u prijevodu arhivske građe može frazeologija modernizirati. Ova se modernizacija osobito odnosi na dijelove teksta s prekomjernim počasnim titulama, kao npr. »vaše prejasno Gospodstvo« i sl., ili pretrpane formulama učtivosti. Vrlo je praktično objaviti usporedno i tekst originala i njegov prijevod. Osim svih drugih prednosti, tako se indirektno utvrđuje filološko znanje čitalaca (»usavršava se publika«). Langlois i Seignobos kažu:⁹¹ »Prijevod je najbolji i najkraći komentar.« Idealno je ako redaktor izdanja može provesti anketu među budućim korisnicima o tome žele li prijevod ili izvorni tekst.

73. OSTALE NAČELNE NAPOMENE O PRIJEVODU HISTORIJSKIH IZVORA. Usprkos modernizaciji frazeologije, koja je u prijevodu dopuštena, mora prijevod (smisao prenesen u drugi jezik) biti vjeran. Milošević (o. c.) poznaje i tzv. »izvod« ili prijevod glavnih misli u nekom povijesnom dokumentu, i to »ni više ni manje, ni jače ni slabije«. Prijevod se u izdanju, ako se objavljuje skupa s izvornim tekstom, može smjestiti paralelno s njim, poslije njega, kao prilog ili »ispod crte«, kao komentar (uglavnom u izdanjima naučnog tipa, jer se u naučno-popularnim izdanjima i hrestomatijama prijevod arhivske građe objavljuje najčešće sam). Prijevod se može objaviti i onda kad bi štampanje originalnog teksta zadavalo tehničke teškoće.⁹²

Ako već postoji neki stariji prijevod dokumenta i mi taj prijevod namjeravamo izdati, kontrolirat ćemo njegovu točnost (ako original nije izgubljen; doduše, kritika teksta poznaje i takve metode kojima se donekle efikasno može provjeriti ispravnost i onih prijevoda čiji je originalni predložak izgubljen). Pokaže li se da stariji prijevod — makar bio rađen u istoj kancelariji u kojoj je napisan i original, pa čak i ako mu je autor isti — ne zadovoljava, mi ćemo dokument prevesti ponovo. (To ne znači da onaj stariji prijevod ne smijemo objaviti kao ilustraciju o tome kako je original tada bio shvaćen.)

74. IZRAZI IZ ORIGINALNOG PREDLOŠKA KOJI SE ČITAOCIMA MORAJU PREZENTIRATI U NEPROMIJENJENU OBLIKU IAKO POSTOJI PRIJEVOD. Budući da naš prijevod neće biti i da se neće upotrebljavati samo kao riznica faktografskih opisa nego i kao nalazište podataka za razna onomastička i terminološka istraživanja (ili općenito filološko-lingvističke studije), moraju se u napomenama ispod prijevoda reprodu-

⁹¹ O. c. (= L'Histoire), 1321.

⁹² Tako se npr. u *Vizantiskim izvorima za istoriju naroda Jugoslavije*, tom 1 (Srpska akademija nauka, Posebna izdanja CCXLI, Vizantološki institut, knjiga 3), Beograd 1955, u predgovoru kaže da je slaganje i štampanje grčkog teksta takva zapreka: »... donošenje samih grčkih tekstova... izazvalo bi znatne tehničke teškoće.«

cirati u originalnom jeziku i izvornoj ortografiji sva imena osoba i mjesta, naroda itd., pa i svi termini koji su »u prvom planu« u dotičnom izdanju (npr. nazivi institucija i drugi pravni termini u prijevodu nekog statuta). Iz originala se moraju reproducirati (naravno, na izvornom jeziku) sva nejasna i sumnjiva mjesta, a čitaocima treba prikazati i sve tekstološke intervencije provedene na originalnom tekstu. Npr., protokoli Dvorskog ratnog vijeća u Beču za 1573. i 1574. spominju na jednom mjestu pobunjeničkog vođu Gušetića kao »Ihseditsch«. Kad bismo te protokole prevodili, stavili bismo, naravno, »Gušetić« na ono mjesto gdje u predlošku stoji »Ihseditsch«, te dodali uputnicu na napomenu u kojoj bismo rekli da »na tom mjestu piše u originalu »Ihseditsch«, što je očita pisareva pogreška«.

I tzv. igre riječi i idiomatski izrazi bit će čitaocima mnogo jasniji ako im se u napomeni prezentiraju i u svom originalnom obliku. Npr., u latinskim instrukcijama za razne poslanike što ih je odobravao Hrvatski sabor nalazi se kao zaključna katkad rečenica »de ceteris ex arena capiendum consilium«, tj. »o ostalim problemima (koji iskrnsu, koji nisu predviđeni ovom instrukcijom) stvorit će zaključak na licu mjesta (tj. sami, po svojem najboljem uvjerenju)«. Latinski idiomatski izraz »ex arena«, doslovno »iz pijeska« ili »u samom borilištu«, uzet je iz gladijatorskog života: borci u areni nisu mogli nastupati s nekom unaprijed zamišljenom fiksnom koncepcijom, nego su morali munjevito reagirati na pokrete protivnika.

Ako se u originalu nalaze umeci pisani nekim drugim jezikom, redaktor će prema okolnostima odlučiti da li da se i oni prevode ili da se ostave u svom originalnom obliku, a prevedu i komentiraju u napomeni. Originalne kratice teško će se uvijek na zadovoljavajući način u prijevodu prikazati kao kratice, npr. S. R. I. (latinski = Sacrum Romanum Imperium) = Sv. Rimsko Carstvo.

Objavlivanje dokumenata u izvodima

75. KADA ĆE SE OBJAVITI SAMO IZVOD IZ DOKUMENTA. Problematici objave arhivske građe u izvodima posvetio je V. S. Kozlov cijeli članak.⁹³ On kaže da se povijesni izvori sve češće publiciraju u izvodima. Iz dokumenta ćemo štampati samo izvod:

- 1) ako spada među one pronađene dokumente koji su manje značajni za temu;
- 2) ako se ne odnosi cijeli na temu;
- 3) ako se govori o događajima koji su već opisani u drugom spisu što ga objavljujemo u cijelosti.

Razlog za objavljivanje izvoda može biti i sasvim praktičan: planirani opseg zbornika građe nije dovoljan da se u njega uvrste svi nađeni, a zanimljivi dokumenti o temi. Kozlov predviđa i mogućnost da se objave izvodi iz onih dokumenata koji su inače tendenciozni (npr. ublažuju prikaz nameta što su ih seljaci morali davati feudalcima), ali sadrže dragocjene podatke; tada bi se objavili odlomci s tim podacima.

⁹³ *Sokrašćenaja peredača teksta v publikacijah, »Voprosy arhivovedenija« 1965, br. 2, str. 45–50.*

Naročito se rado izdaju izvodi iz protokola i zapisnika, jer se te vrste spisa većinom odnose na više predmeta. No donose se i izvodi iz svezaka korespondencije, novina, pisama, vijesti, rezolucija, zapovijedi, dnevnika i uspomena, i to osobito u naučno-popularnim izdanjima.

76. NAČELA PUBLIKACIJE IZVODA. Uz izvod iz nekog dokumenta objavit će se i potpisi (i druge oznake ovjere) koji se odnose na cijeli taj spis. Ako se u jednom te istom dokumentu istovremeno govori i pozitivno i negativno o nekom pitanju, ne smije se kao izvod objaviti samo onaj odlomak koji sadrži negativan odnosno pozitivan sud. U takvom slučaju treba objaviti ili cijeli spis ili sve relevantne odlomke. Ako naš zbornik građe obrađuje nekoliko tema, i to u svom prvom razdjelu jednu temu, u drugom drugu itd., a namjerimo se na dokument koji govori o svim tim temama, nećemo odgovarajuće izvode iz njega objavljevati odijeljeno u pojedinim poglavljima, nego ćemo takve spise staviti ispred prvog poglavlja, pod naslovom »opća pitanja«, i objaviti ih u cijelosti ili bar zajedno sve one njihove dijelove koji se odnose na tematiku našeg zbornika arhivske građe. (U naučno-popularnim izdanjima ne moramo se obazirati na ovu zabranu). Unutar rečenice ne smije se skraćivati tekst. Ne smiju se spajati sadržaji dvaju dokumenata. Izbor dijelova spisa za publiciranje ne smije narušiti osnovni smisao spisa (tj. ne smijemo manipulirati s citatima). U zaglavlju takvog izvoda mora biti nedvosmisleno rečeno da se radi o izvodu. Ispušteni dijelovi teksta naznačuju se točkicama (...), a njihov sadržaj se ukratko opisuje u napomenama. Ako su dijelovi teksta ispušteni iz izdanja zato što su već objavljeni kao dio nekog drugog spisa, ukazuje se u napomeni koji je to drugi spis i gdje se on može naći. U predgovoru izdanja treba objasniti kojim smo se metodama rukovodili pri izabiranju onih dijelova teksta pojedinih dokumenata koje smo objavili (tj. kojom metodologijom smo napravili naše izvode).

77. EKSCERPT KAO SPECIJALAN OBLIK IZVODA. Friedberg⁹⁵ kaže da je ekscerpt takav izvod iz dokumenta koji rezimira tekst i smisao dokumenta izrazima iz njega samog.⁹⁶

78. TABELE. Često je, s obzirom na planiranu namjenu našeg izdanja historijskih izvora, dovoljno da korisnicima prezentiramo samo neke podatke iz originalnih spisa, i to u obliku tabela. Takve tabele dijeli Kozlov (o. c.) u 1) dokumentarne (izdavač u njima točno reproducira sadržaj pojedinih dijelova spisa) i 2) sažete ili sumarne (izdavač u pojedine rubrike unosi već gotove sume dotičnih numeričkih podataka iz spisa, tj. mi kao čitaoci ne vidimo koji numerički ili drugi podatak stoji u pojedinom dokumentu).

Problematikom izdavanja građe u obliku tabela pozabavio se B. G. Litvak.⁹⁷ On nas upozorava da se neki postulati egdotike ne smiju mehanički primijeniti na statističke izvore, jer onda nećemo postići očekivani naučni efekt. Pod »statističkim izvorima« ne smijemo podrazumijevati samo one spise koji već sadrže neke »gotove« brojke, nego i sve one kojih se sadržaj može prikazati brojčano i organizirati u tablicu.

⁹⁵ O. c., str. 30.

⁹⁶ Poznajem, na žalost, samo jedan značajniji primjer takve publikacije, ali i on se odnosi na razdoblje prije 1526. To je *Zsigmondkori oklevéltár* E. Malyusza.

⁹⁷ *O nekotoryh priemah publikacii istočnikov statističeskogo haraktera*, »Istoričeskij arhiv« 1957, br. 2, str. 155—165.

79. OBJAVLJIVANJE ORIGINALNIH TABELA. Želimo li publicirati originalnu tabelu, bilo statističku, bilo kakve druge vrste, moramo — uz respektiranje svih pravila egdotike, kako se izlažu u ovoj radnji — udovoljiti još nekim zahtjevima. Ako je tabela velikog formata, može se u izdanju dijeliti na sekcije jedino ako to ne škodi njenu značaju »spomenika statističke kulture«, tj. ako je izgled i struktura nje kao cjeline važan dokaz da je u određenoj zemlji u određeno vrijeme mogla nastati tako velika, pregledna i točna tabela, mora se ona u publikaciji reproducirati kao poseban prilog na listu velikog (odgovarajućeg) formata. Ne smiju se odbacivati — ni u jednoj tabeli — rubrike s krajcarima, parama i ostalim najsitnijim novčanim jedinicama, jer ako netko bude provjeravao zbroj i opazio razlike, posumnjat će u autentičnost i pouzdanost table. Vertikalne rubrike mogu se prikazati horizontalno, i obratno, ako je to u knjizi praktičnije, jer time nije narušen identitet dokumenta.

Objavljivanje sažetih ili sumarnih tabela. Kadgod je moguće, treba za naslove rubrika sažetih ili sumarnih tabela uzeti originalne izraze, klasifikacije itd. iz dokumenta.

U jednoj tabeli ne smiju se u istu rubriku staviti međusobno inkompatibilni podaci (npr. količina robe i njena novčana vrijednost; prva je izražena mjerama za težinu, površinu itd., a druga novčanim jedinicama). Dokumente ne smijemo samovoljno prekrajati ili dijeliti na neorganske dijelove, želeći ih svakako uvrstiti u tabelu.

U zborniku građe mogu tabele stajati ili neposredno iza spisa na koje se odnose ili u posebnom prilogu. U napomenama uz sumarne tabele daje se pregled sadržaja onih dijelova dokumenata koji u tabelama nisu prikazani. Friedberg⁹⁸ spominje da je J. Mitkowski u recenziji objave računa krakovske tvrđave (*Rachunki budowy zamku Krakowskiego 1535*, izd. O. Łaszczynska, Krakov 1952) pošao od pretpostavke da su kod izdavanja računa važni izdaci i cifre, a formule koje se ponavljaju nisu, pa je predložio da se suvišni elementi formula ispuštaju a da se računski sadržaj teksta prikaže u tabeli, što preglednije. Dvije takve pokusne tabele objavio je u »Roczniki Dziejow Społ. i Gosp.«, XIV (1952), str. 253—257.

Pri sažimanju podataka u tabelu treba paziti da se ne izbace podaci koji će tokom vremena možda ipak zatrebati povjesničarima. Tako je npr. u izdanju popisa južnoga Gradišća⁹⁹ izostao podatak o nacionalnosti stanovnika, pa su na str. 19. te publikacije dopunjeni podaci o materinskom jeziku stanovnika pojedinih krajeva južnog Gradišća.

O tehnicima izdavanja arhivske građe u obliku tabela vidi još članak V. Z. Dobiževa *Nekotorye voprosy peredači teksta massovyh istočnikov*¹⁰⁰ i diskusiju Pachte o publikaciji masovnih, statističkih i drugih sličnih spisa.¹⁰¹

⁹⁸ O. c., str. 35—36.

⁹⁹ Károly Vörös: *Das südliche Burgenland um die Mitte des 18. Jahrhunderts*, Eisenstadt 1960.

¹⁰⁰ »Istoričeskij arhiv« 1960, br. 6, str. 143—149.

¹⁰¹ »Archivni časopis« 4, god. 1962, str. 239.

Neke specifičnosti izdavanja određenih vrsta dokumenata

80. DVOJEZIČNI DOKUMENTI. Najčešće su to uredbe (normalije), npr. u našoj praksi nalazimo ih štampane na talijanskom, francuskom ili njemačkom jeziku u prvoj koloni, a u drugoj koloni hrvatski. Ako nema tehničkih mogućnosti da se izda takav dvojezični spis u cijelosti, prvenstveno će se štampati tekst na narodnom jeziku. Nastojat će se odrediti i reći koji je od dvaju tekstova autentičan. Razumljivo je da će se komentirati eventualne netočnosti prijevoda.

81. LITERARNI I OSTALI AUTORSKI DOKUMENTI. O metodologiji izdavanja literarnih tekstova i ostalih dokumenata u kojima prevladava individualni stvaralački duh nekog autora pisao je kod nas nedavno Davor Kapetanić,¹⁰² pa se zainteresirani mogu u tom članku opširno informirati, a ako žele, posegnuti i za bibliografijom koja se tamo navodi. Toj bibliografiji treba dodati i str. 138—139. iz citiranih djela *Metodičeskoe posobie po arheografii*. Kapetanić naglašava da se danas ne možemo zadovoljiti klasičnim načelom da treba izdati onu redakciju literarnog djela koja je rezultat »posljednje autorove volje.« Po logici stvari bit će to u većini slučajeva redakcija koja je za vrijeme autorova života nastala zadnja. No Kapetanić naglašava i navodi primjere da autor takvu zadnju redakciju nije dovršio, pa su u njoj mnogi dijelovi ostali nedorečeni i prema tome umjetnički slabi. Zato predlaže da se umjesto »posljednja autorova volja« taj princip nazove »posljednja realizacija autorovih umjetničkih htijenja«. Prema tom novoformuliranom načelu štampat će se onda zadnja dovršena, umjetnički kompletna i u svakom drugom pogledu — estetskom, psihološkom, jezičnom itd. — dosljedna redakcija dotičnog djela.

82. UPUTE O TEHNICI PRIPREME AUTORSKIH DOKUMENATA ZA ŠTAMPU (prema *Metodičeskoe posobie po arheografii*, str. 138—139. i 62). Ako je historijat postanka nekog autorskog teksta naročito važan, mora ga izdavač proučiti i prikazati, počevši od prvih bilješki pa preko koncepta do konačnog teksta. Mora provjeriti nisu li druge osobe mijenjale konačni tekst. Tako je npr. ruski car Aleksandar I mijenjao smisao Kutuzovljevih izvještaja prije njihove objave u novinama. U takvom slučaju mi ćemo objaviti originalni tekst, bez naknadnih ispravki, koje ćemo donijeti u napomenama. Ako postoje mogućnosti, dobro je paralelno objaviti sve važnije redakcije djela, i to zato jer će na taj način čitaoci najbolje upoznati autorov »stvaralački laboratorij«. U osnovnom tekstu (»nad crtom«) uzimaju se u obzir sve autorove ispravke (novi tekst, napisan nad precrtani, umetnute riječi itd.), a u napomenama se donosi stanje prije tih autorovih ispravki (npr. na kraju umetnutog teksta dolazi zvjezdica ili koja druga uputa na napomenu, a u napomeni kažemo: »Riječi od ... do ... umetnuo je sam autor.«) Isto tako se u napomeni tiska tekst što ga je precrtao sam autor ili možda koji kasniji mjerodavni redaktor. Interpunkcije mogu ostati kakve su u originalu. Ako je važno, zadržava se i originalna podjela na retke, npr. u dramama. Ako interpunkcija jako

¹⁰² Kako pripremati izdanja djela novijih hrvatskih pisaca, »Croatica« I, 1970, str. 237—259.

odstupa od današnje, naglašava se to u predgovoru. U naučno-popularnim izdanjima autorskih djela donosi se samo osnovni tekst s današnjom interpunkcijom.

O uzajamnom odnosu dotjerivanja piščeva pravopisa i mogućnosti nesvjesnog narušavanja originalnog jezičnog kolorita piše Berislav Nikolić.¹⁰³

Redakcijsko oblikovanje arhivske građe u izdanju

83. ZAGLAVLJA. Ispred svakog dokumenta u izdanju stavit ćemo njegovo zaglavlje, po ovoj shemi:

Redni broj (arapskim ciframa)

Datum dokumenta

Mjesto nastanka dokumenta

Sažeti regist dokumenta, u kojem se svakako navodi vrsta kojoj on pripada (npr. izvještaj, naredba, zaključak...); autor i naslovnik dokumenta, sadržaj dokumenta i originalni broj urudžbenog zapisnika. Ako u originalnom spisu nema svih navedenih elemenata, mora se redaktor potruditi da ih sazna ili odredi, navodeći pri tom izvore iz kojih je saznao ili pomoću kojih je odredio elemente što su u izvorniku nedostajali. Npr., iz spisa o seljačkoj buni 1573: Tahijeva optužba protiv Stjepana Gerdaka iz srpnja 1567, koja je očito sastavljena poslije Gerdakove intervencije 17. VII 1567, a prije 23. VII 1567, jer je na poledini zabilježeno da je toga datuma već stigla u komorsku kancelariju.¹⁰⁴

Po potrebi se u zaglavlju navodi i mjesto kamo je dokument poslan. U naučno-popularnim izdanjima zaglavlja su kraća i sastoje se samo od najnužnijih elemenata.

Logično je da zaglavlja za spise na narodnom (materinskom) jeziku publike mogu biti kraća. Što je manje poznat jezik originala (npr. turski), zaglavlja su opširnija.

Ako su dokumenti međusobno vrlo slični ili srodni, može se za veću skupinu njih dati tzv. grupno zaglavlje, a pred pojedine spise dolaze onda samo njihove distinktivne oznake: datum, mjesto nastanka, broj urudžbenog zapisnika i sl.

U slučaju da spis ima svoj originalni naslov ili originalno zaglavlje, reproducira se takav naslov ili to zaglavlje i u redakcijskom zaglavlju, bez obzira na činjenicu da će se još jednom objaviti unutar teksta dokumenta.

Ako je spis što ga objavljujemo uključen u sastav nekog drugog dokumenta, sastavljamo (po navedenim pravilima) zaglavlje za onaj tekst što nas interesira (tj. za spis, što ga publiciramo), a naziv dokumenta u kojem je nađen donosimo u napomeni »pod crtom«.

84. DATUM DOKUMENTA. Donosi se po novom (gregorijanskom) kalendaru. Milošević (o. c.) dopušta da se u zaglavlju novijih spisa datum donese »modernim načinom« u poretku dan-mjesec-godina, dok se kod

¹⁰³ O nekim pitanjima kritičkog izdanja srpskih pisaca, »Naš jezik«, 15 (1966), str. 114—117.

¹⁰⁴ »Arhivski vjesnik« VII—VIII, 1964—1965, str. 232—233.

starijih spisa uobičajio poredak godina-mjesec-dan. Eventualno postojeći drugi originalni datumi spisa (npr. po francuskoj revolucionarnoj eri) prezentiraju se u okruglim zagradama poslije datuma po gregorijanskom kalendaru.

Datum službenih spisa može biti višestruk: datum sastavljanja ili odobrenja koncepta, datum nastanka čistopisa, datum potpisivanja, datum ekspediranja, itd. U egdotičkim instrukcijama na bazi kojih je ostvarena ova radnja spominju se uglavnom datum potpisivanja dokumenta i datum njegova ekspediranja kao mjerodavni, tj. oni će se reproducirati u zaglavlju, a ako su spisi u izdanju arhivske građe poredani po kronološkom kriteriju, odredit će se na osnovu tih datuma mjesto spisa u zborniku građe.

Ako je spis publiciran u novinama, a ne sadrži drugih datuma ili indicija o vremenu kad je nastao, smješta se i datira po datumu izlaska dotičnog broja novina, što se komentira u napomeni.

Dokumenti koji su postigli svoju punu snagu tek danom izglasavanja ili prihvaćanja u nekom parlamentarnom tijelu i sl. datiraju se danom prihvaćanja.

Izborna arhivska građa koja je nastajala duže vremena — npr. dnevnici — dobiva u zaglavlju obadva svoja datuma, dakle početak i kraj nastajanja. Ako je iz takve građe objavljen samo jedan izvadak, koji se, recimo, odnosi samo na jedan dan, metnut će se u zaglavlje samo datum tog izvatka (poželjno je u komentaru reći koji je vremenski raspon cijelog dnevnika ili slične arhivalije). Dnevnici i drugi spisi koji imaju datum početka i datum završetka smještaju se u zbornik građe u pravilu prema konačnom datumu, ali ako okolnosti to zahtijevaju, mogu biti smješteni i prema početnom ili kojem drugom datumu (npr. događaja koji se u njima opisuje).

Približni ili analizom ustanovljeni datum stavlja se u uglate zagrade. U vojnim ili diplomatskim dokumentima može biti značajan i sat, pa čak i minuta, kada su napisani; u tom slučaju, ako su nam sat i minuta nastanka spisa poznati, navode se i oni uz datum.¹⁰⁵

Dokumenti nastali do g. 1918. u državama gdje je vrijedio stari (julijanski) kalendar datiraju se po tom kalendaru, a u zagradi se može dodati datum po novom (gregorijanskom) kalendaru. Treba točno znati kojeg je mjeseca i dana u pojedinoj državi stupio na snagu novi kalendar. U predgovoru ili napomenama treba reći da li je dvojno datiranje provedeno kod svih dokumenata ili samo kod nekih. Približno datirani dokumenti redaju se u zbirci izdane arhivske građe iza dokumenata s istim takvim sigurnim datumom.¹⁰⁶

U zaglavlje treba poslije uvrstiti i datum događaja zbog kojega je spis uvršten u zbirku, ako taj datum nije isti kao datum postanka spisa.

85. MJESTO NASTANKA DOKUMENTA. Ako se naziv mjesta u kojem je dokument sastavljen kasnije promijenio, navodi se u zaglavlju onaj naziv koji je vrijedio u doba nastanka dokumenta, a u napomeni se ukazuje na današnji (ili poznatiji) naziv istog mjesta. Primjer iz građe

¹⁰⁵ Primjera za sat nastanka pisma u zaglavlju ima kod Račkoga, u gradi za povijest seljačke bune 1573, *Starine VII* (1875).

¹⁰⁶ No ako slijed događaja zahtijeva obratno, poredat će se spisi po logici razvoja događaja. Približno datiranje se obrazlaže.

o seljačkoj buni 1573: Rajhenburg, u Sloveniji na Savi, danas Brestanica; u zaglavlju se stavlja »Rajhenburg«, a u napomeni »danas Brestanica, na Savi u Sloveniji«. Moderni naziv može se staviti i u zagradu uz stariji originalni.

Ako je mjesto nastanka dokumenta malo poznato (npr. razni vojni položaji iz dokumenata za vrijeme rata, koji potječu iz jedinica oružanih snaga), treba ga u napomeni komentirati.

Inače se u zaglavlju može, i vrlo je preporučljivo, označiti i mjesto kamo je dokument upućen.

86. SAŽETI REGEST DOKUMENTA KAO DIO ZAGLAVLJA. Sadržaj spisa za koji pravimo zaglavlje moramo označiti jasno, kratko, s pravilnim izborom riječi i termina. Klasičan je, npr., slučaj da se revolucionari i pobunjenici u policijskim izvještajima nazivaju »banditima«; u zaglavlju ćemo ih ubilježiti izrazom koji najbolje odražava njihovu pravu djelatnost, tj. »revolucionari« ili »pobunjenici«, već prema okolnostima (koliko je razrađen bio njihov program).

Prema tome, u zaglavlju ne smijemo prepričavati spis, nego samo trebamo prikazati njegovu osnovnu misao ili ukazati na događaj u njemu.

87. OZNAKA VRSTE DOKUMENTA U ZAGLAVLJU. Vrstu dokumenta odredit ćemo na osnovu općepoznatih arhivističkih principa i distinktivnih kriterija. Ako dokument već sam po sebi sadrži oznaku za vrstu kojoj pripada — npr. »Memoriale« — reproducirat ćemo je (u odgovarajućem prijevodu, ako nije u jeziku izdavača) u zaglavlju. Ako je ta stara oznaka za vrstu pogrešna, donijet ćemo u zaglavlju točnu oznaku vrste, a u komentaru ćemo objasniti kako smo je ustanovili.

88. OZNAČAVANJE AUTORA I NASLOVNIKA DOKUMENTA. Autor i naslovnik dokumenta mogu biti pojedinci, a i kolektivi: ustanove, društva itd. Poželjno ih je definirati što točnije: s potpunim imenom, prezimenom, funkcijom itd. Ako se u seriji objavljenih dokumenata više puta ponavljaju ista lica ili iste ustanove kao autori ili naslovnici dokumenta, može se u kasnijim zaglavljima izostaviti koji manje važan element, npr. lično ime ili funkcija. Naravno, ako, npr., tokom vremena neki autor dokumenta dobije kakvu novu funkciju, nju treba navesti nekoliko puta u zaglavljima dokumenta, koji nastaju nenosredno iza datuma preuzimanja te nove funkcije. Izdavač mora ustanoviti autora ili adresata ako oni nisu u tekstu originala navedeni, pa u komentaru obrazložiti svoj postupak oko te identifikacije. Isto se tako mora u komentaru osvrnuti na slučaj — ako se takav desio — da nije mogao ustanoviti autora ili naslovnika spisa.

Ako postoji više raznih autora ili naslovnika jednog dokumenta, treba ih sve poimenično navesti u zaglavlju. Ako ih ima više, ali su jednorodni, mogu se označiti generičkim nazivom, npr. »Ban podžupanima svih županija«.

U primjedbi uz oznaku naslovnika treba reći — ako je to izdavaču poznato — kome su sve još poslane kopije ili prijepisi istog spisa.

Legenda

89. ELEMENTI LEGENDE. Svaki dokument u izdanju treba opremiti legendom, koja će se sastojati — ako je to moguće — iz ovih dijelova:

- arhivska ili koja druga signatura spisa (s nazivom arhiva, u kojem je spis)
- bilješka o originalnosti spisa ili oznaka da je kopija i sl.
- bilješka kojim je jezikom dokument napisan (ako je preveden)
- bilješka kojom materijom za pisanje ili na kojem materijalu za pisanje je dokument napisan (za dokumente iz kronološkog okvira ove radnje 1526—1848. nije potrebna za najčešći slučaj, tj. za spise na papiru, pisane tintom)
- bilješka o ostalim vanjskim (formalnim) osobitostima dokumenta, npr. format, pečat, itd.
- bilješka o stanju očuvanosti (uglavnom samo onda ako je spis znatnije oštećen, ili ako su na njemu izvršeni veći restauratorski zahvati)
- bibliografska bilješka o eventualnim prijašnjim objavama tog spisa. Obična preštampavanja spisa ne treba spomenuti.

Ako objavljujemo seriju dokumenata iz jednog fonda, ili npr. samih originala, kopija, nepubliciranih spisa i sl., legenda će imati manje sastavnih dijelova. To, naravno, vrijedi i za legende u naučno-popularnim izdanjima. Za više spisa iz jednog fonda može se dati i uvodna zajednička legenda s onim podacima koji su isti za sve spise. Legenda se štampa iza teksta originalnog spisa.

Sve kratice koje se eventualno u legendama — a naročito u arhivskim signaturama — upotrebljavaju, moraju biti jedinstvene kroz cijelo izdanje ili opće poznate u historijskoj nauci, a u izdanju posebno objašnjene u popisu kratica (v. t. 108).

Neobično je važno u legendi napomenuti — ako možemo — da li je spis bio stvarno ekspediran, ili je možda »ostao među papirima« i na osnovu njega se nije ništa desilo.

Langlois i Seignobos¹⁰⁷ plediraju da se navede i mjesto gdje je dokument nađen, jer ono može biti vrlo indikativno za istraživača. U legendi treba uvijek nedvosmisleno naznačiti da li se spis publicira prema originalu ili prema nekoj prethodnoj objavi. Ako je ta prethodna objava sadržana u nekoj rijetkoj knjizi, treba navesti i bibliotečnu signaturu te knjige.

90. BILJEŠKA O ORIGINALNOSTI DOKUMENTA. Često se kritizira¹⁰⁸ naziv »original« jer je zbog svoje mnogoznačnosti nepogodan za egzaktno kvalificiranje spisa u legendama. Kod službenih spisa bit će u tu svrhu mnogo jasniji termin »otpravak« (njem. Ausfertigung), osobito ako ne znamo da li je stvarno predan stranci i otposlan, ili je neki šef u zadnji čas spriječio postupak na osnovu tog otpravka. Slično tvrdi i Gerhard Schmid (o. c.), koji nas upozorava da se u legendama, kad označujemo karakter spisa, moramo točno držati termina iz Meisnerove teorije o novovjekim arhivalijama. Jednake zahtjeve postavlja pred izdavača

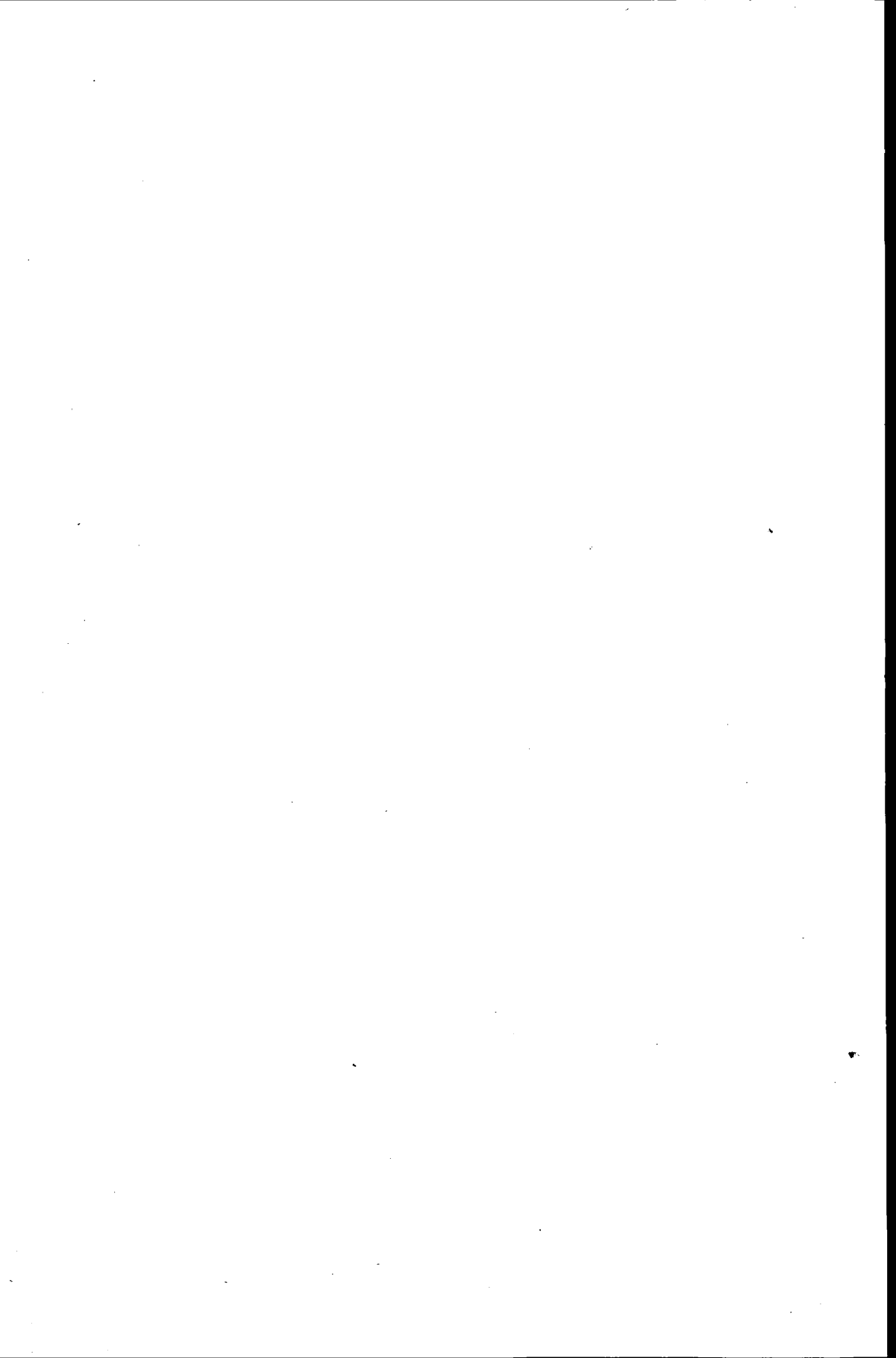
¹⁰⁷ O. c. (= L'Histoire), str. 1303.

¹⁰⁸ Osobito u pravilima za izdavanje arhivske građe u socijalističkim zemljama.

9. JOHN BONNER'S MAP OF BOSTON, 1769

288

A 1769 impression, with revisions and additions, of Captain John Bonner's map of Boston originally engraved in 1722. The changes in the new edition consisted primarily in the addition of new streets on and around Beacon Hill. John Adams' residences in Boston from 1768 to 1774 were in Brattle Square, Cole Lane, again in Brattle Square, and finally in Queen Street. See Diary entries and notes in the present volume, p. 339; vol. 2:63-64, 68; also vol. 3:286-287, 291, 296-297. (Courtesy of the New York Public Library.)

i J. Schultze.¹⁰⁹ *Ruska Pravila*... opominju nas da ne kažemo jednostavno »kopija«, nego da stalno imamo na umu koliko raznih vrsta kopija postoji, pa da ispitamo o kojoj se zapravo radi: ovjerenoj, neovjerenoj, kopiji neovjerene ili ovjerene kopije, itd. i da što točniju specifikaciju stavimo u legendu.¹¹⁰

U naučnim izdanjima treba komentirati i sve postojeće kopije dokumenta, osobito ako su bile upotrijebljene pri utvrđivanju pravilnog teksta. Naravno, nećemo spominjati kopije bez samostalne vrijednosti.

91. BILJEŠKA O VANJSKIM OSOBITOSTIMA DOKUMENTA. Njeni glavni elementi su: materijal na kojem je dokument napisan, format i broj listova i stanje očuvanosti dokumenta, a navode se u naučnim izdanjima uglavnom samo za neslužbene dokumente ili ako (te osobitosti) odstupaju od uobičajene norme (npr. sonet na svili).

92. BILJEŠKA O PRIJAŠNJIM OBJAVAMA DOKUMENTA. Obično se navodi samo prva publikacija dotičnog spisa i one kasnije objave koje sadrže varijante u njegovu tekstu. U naučno-popularnim izdanjima i hrestomatijama obično se spominje samo prva ili najpoznatija objava. Ako se u izdanjima za širu publiku ne navode prijašnje publikacije, kaže se: »Objavljuje se prvi put« ili sl. u legendi onih dokumenata, kod kojih je to slučaj.

93. MJESTO LEGENDE. Od općenitog pravila da se legenda donosi iza teksta objavljenog spisa može se odstupiti i štampati je iza zaglavlja ako je tako zgodnije. Ako se uz originalne tekstove na stranom jeziku objavljuju i njihovi moderni prijevodi, dolazi legenda iza originalnog teksta.

94. LEGENDA ZA SPECIFIČNE VRSTE ARHIVALIJA. Razumije se samo po sebi da navedena opća shema za legendu neće biti dovoljna ako objavljujemo neke rjeđe ili specifične vrste arhivalija. Npr. u legendi za geografske karte morat ćemo navesti i kakvo je mjerilo originala, pa ako ono danas nije uobičajeno, preračunati ga u danas uobičajeni način prezentacije kartografskog mjerila. Zatim će biti važno je li karta u bojama, i ako jest, onda koje su boje. Iz legende za originalnu staru geografsku kartu ne smije izostati podatak o formatu.

Naučnoinformativni aparat

95. SVRHA NAUČNOINFORMATIVNOG APARATA U IZDANJU ARHIVSKE GRAĐE. Naučnoinformativni aparat mora čitaocu svestrano olakšati upotrebu izdanja arhivske građe i stvoriti mu bazu za eventualna kasnija samostalna istraživanja na osnovu originalnih spisa. Prema tome, osim sveobuhvatnog komentara objavljenih dokumenata on mora sadržavati i podatke o poznatim, ali neobjavljenim spisima o istoj temi.

96. DIJELOVI NAUČNOINFORMATIVNOG APARATA su:

- predgovor
- bilješke (napomene, primjedbe, komentar)
- indeksi (stvari, osoba i geografskih pojmova)

¹⁰⁹ O. c., str. 6.

¹¹⁰ *Pravila*..., točka 156.

- kronika događaja
- spisak kratica
- rječnik specifičnih ili manje poznatih termina
- bibliografija
- pregled upotrijebljenih izvora
- pregled sadržaja

Dijelovi naučoinformativnog aparata ne smiju se međusobno ponavljati (npr. lična imena se ne smiju opširno tumačiti i u bilješkama i u indeksu).

Najprije se rade oni dijelovi naučno-informativnog aparata koji se odnose na pojedine dokumente: tekstualne napomene, zaglavlja itd. U sljedećoj fazi pripremaju se oni koji se tiču pojedinog spisa, ali i grupe spisa — takve su npr. napomene o sadržaju dokumenata. Na kraju se sastavljaju predgovor i indeksi, dakle onaj dio naučoinformativnog aparata koji se odnosi na zbornik izdane arhivske građe kao na cjelinu.

Zanimljivo je napomenuti da bi zapravo i naslov publikacije historijskih izvora spadao u naučoinformativni aparat. On je neka vrsta »predgovora — posjetnice«, kojim se publikacija iskazuje u raznim bibliografijama i prezentira budućim korisnicima. U novijoj dokumentalističkoj literaturi ima prijedloga da naslov — koji i inače mora sadržavati što konkretnije nazive osoba, mjesta, perioda i događaja na koje se građa odnosi — bude i na jednom svjetskom jeziku, a ujedno da se opremi i šifrom po univerzalnoj decimalnoj klasifikaciji. Odmah iza naslova štampao bi se — prema tom prijedlogu — rezime u originalnom i onom istom svjetskom jeziku. To je zato da se snimanjem i kasnijom brzom reprodukcijom takvog naslova i rezimea može napraviti veći broj bibliografskih kartica, upotrebljivih u svim svjetskim bibliotekama.

Principijelno je pitanje da li uz objavu izvora na nekom stranom jeziku treba i naučoinformativni aparat dati na tom istom stranom jeziku, na našem jeziku ili dvojezično. Razumljivo je da će idealno, ali najteže rješenje biti dvojezičnost. U praksi će za određene dijelove naučoinformativnog aparata, npr. za predgovor, doći gotovo uvijek u obzir naš jezik, a u nekim dijelovima, pretežno u indeksima, štampat će se objašnjenja na originalnom stranom jeziku, uz ona na hrvatskom.

97. PREDGOVOR I UVOD. Friedberg¹¹¹ tumači u čemu je razlika između predgovora i uvoda: predgovor je posvećen opisu dokumenata i metodologije upotrijebljene pri izdavanju, a uvod je stvaran, tj. objašnjava historijske događaje koji se spominju u izdanim dokumentima. No neki autori ne paze na ovu distinkciju i zahtijevaju ili dopuštaju da se u predgovoru komentiraju i ocjenjuju i povijesna zbivanja što čine sadržaj publiciranih spisa. Predgovor mora obuhvatiti odgovore na ova pitanja:

- koji je predmet, cilj i opseg izdanja
- koja su prijašnja izdanja istih izvora
- odakle se crpila građa, u kojoj mjeri su ispitani arhivski fondovi što su poslužili kao podloga za izdanje
- karakterizacija pojedinih vrsta pregledane i izdane građe

¹¹¹ O. c., str. 92.

- koja su načela vrijedila pri izboru dokumenata za objavu
- kakva je vjerodostojnost objavljenih tekstova
- značaj publiciranih spisa
- historijat arhivskog fonda ili kancelarije odakle su spisi (ako su isključivo ili pretežno iz jednog fonda)
- kakva su bila egdotička načela redaktora (izbor kriterija za por redak spisa u izdanju, za transkripciju i sastavljanje zaglavlja, legendi i sl.)
- historijat tvorca dokumenata (ako svi potječu od jednog tvorca)
- kakva veza postoji među pojedinim spisima
- koje su osobe do danas radile na tim spisima
- popis suradnika na izdavanju, s oznakom što je svaki pojedini od njih radio
- koje su tipične pogreške u spisima (ako je potrebno to istaknuti)
- odgovore na sva druga specifična pitanja koja postavlja karakter građe.

Ako nisu iskorišteni svi izvori za temu, treba u predgovoru navesti one neiskorištene da čitalac zna kamo će se obratiti za dopunu svojih saznanja o temi. Ako u izdanju donosimo neke spise po drugi put, tj. preštampano ih, bilo ponovo iz originala, bilo iz njihova prvog izdanja, moramo u predgovoru obrazložiti taj postupak: ili je prijašnje izdanje bibliografska rijetkost, ili ne odgovara današnjim zahtjevima nauke, ili da čitalac ima sve potrebne izvore na jednom mjestu... (v. t. 21). U predgovoru se navode i svi oni općeniti elementi zaglavlja, legendi i drugih dijelova kritičkog ili naučoinformativnog aparata koji se ne navode pojedinačno na svojim mjestima.

Predgovor se piše tek kad je rukopis izdanja građe gotov. Treba da ga piše osoba koja organski poznaje dokumente i koja je cijelo vrijeme sudjelovala u pripremi izdanja arhivske građe, a ne netko »sa strane«, kojemu je pripala »čast« zbog njegova zvučnog imena ili funkcije da ga napiše. To znači da je pisanje predgovora ozbiljan rad, a ne manifestacija ili gest.

Uvod ili »historijski dio predgovora« (tako ga zove Seleznev, o. c., str. 217, za razliku od »arheografskog dijela predgovora«, što smo ga opisali maločas) mora početi obrazloženjem zbog čega je tema kojoj je izdanje građe posvećeno, aktualna. Ako je naše izdanje prvo o dotičnoj temi, treba kazati zašto je ona postala aktualna u nauci. U slučaju da za istu temu već postoje izdanja spisa, objasniti ćemo uzroke za izradu novog izdanja: da li je ono samo dopuna prethodnima, da li u potpunosti nadomješta prethodno nepotpuno izdanje time što donosi i sve one dokumente koji su tamo nedostajali i sl. Zatim ćemo ocijeniti kakvo je značenje izdanih spisa u historijskoj nauci; koje se praznine u našem poznavanju događaja njime popunjuju, koji se pogrešni prikazi zbivanja njima ispravljaju, koji novi događaji postaju iz njih poznati, itd. Komentirat ćemo društveno-političku ulogu tvorca izdanih dokumenata. Upozorit ćemo na tendenciozne spise (npr. na one koji netočno ili u smanjenim razmjerima prikazuju kakvu pobunu).

U većim publikacijama arhivske građe, koje se sastoje od više svezaka i izlaze kroz duže vremensko razdoblje, korisno je u svakih nekoliko svezaka obnoviti predgovor, tj. na početku sveska štampati do-

punu predgovoru I sveska, s najnovijim dostignućima nauke u obradi teme kojoj je izdanje posvećeno. U hrestomatijama koje donose veći broj heterogenih spisa može svaki spis imati svoj kratki predgovor, koji će sadržavati i historijski dio (dakle, elemente uvoda).

Ako je potrebno, kazat ćemo u predgovoru i kako se treba služiti pojedinim dijelovima kritičkog (naučnoinformativnog) aparata.

Logično je da će predgovor i uvod biti kraći i jednostavniji u naučno-popularnim izdanjima i hrestomatijama. Predgovor u hrestomatijama treba sadržavati i kratke methodske upute nastavniku kako da u nastavi iskoristi objavljene dokumente.

98. NAPOMENE (BILJEŠKE, PRIMJEDBE, KOMENTAR, OBJAŠNENJA). Napomene se mogu odnositi na cijeli dokument, ili na grupu spisa, no najčešće se odnose na jedno mjesto u tekstu. Zadaća im je da pomognu čitaocu svestrano shvatiti sve podatke iz objavljene arhivske građe. Osim toga, u napomenama se mogu donijeti dopunske indikacije o tome gdje treba tražiti dalje dokumente, a prema tome i nova saznanja o temi kojoj je posvećena publikacija izvora. Količina napomena ovisit će dakle, o »težini« objavljene dokumenta i vrsti izdanja. Dije se u dvije velike skupine: tekstualne i sadržajne napomene. Preporučuje se, da se napomene donose na dnu stranice, i to odvojeni odlomak za tekstualne, a onda opet novi odlomak za sadržajne napomene. Sistem označavanja mjesta u tekstu za koje postoji bilješka i samih bilježaka također je poželjno da bude dvostruk: npr. mali brojevi ^{1, 2, 3} za sadržajne napomene, a mala slova ^{a, b, c} za tekstualne. Napomene se redovno štampaju na dnu stranice, ali katkad je zgodnije donijeti ih iza dokumenta ili čak na kraju zbornika.

99. TEKSTUALNE NAPOMENE. Daju se većinom u ovim slučajevima:

- kad treba obrazložiti zašto je za objavu izabrana baš ta varijanta, redakcija ili verzija teksta;
- kad treba uputiti na postojeće druge varijante i verzije teksta;
- uz nečitka, oštećena i rekonstruirana mjesta u originalu;
- uz potcrtana, dodana, premetnuta itd. mjesta u originalu;
- uz obrazloženje datiranja što ga je izvršio izdavač;
- uz izdavačeve tvrdnje o autoru ili mjestu nastanka dokumenta ako su oni bili nepoznati ili sumnjivi;
- općenito uz sumnjive i deformirane dijelove originalnog teksta;
- općenito uz slabo razumljive riječi i rečenice, aluzije, igre riječima i sl.;
- ako treba uputiti gdje se nalaze srodni tekstovi;
- uz specifične termine.

Langlois i Seignobos, o. c. (= L'Histoire), 1274, kažu da najpraktičniji i najsuptilniji sistem tekstualnih napomena imaju papirolozi (stručnjaci koji se bave proučavanjem i izdavanjem originalnih grčkih i rimskih tekstova, sačuvanih na listovima papirusa).

Ako u napomene (»pod crtu«) dolazi tekst iz originalnog dokumenta, treba ga — najbolje nešto većim tipom slova — i grafički razlučiti od izdavačeva teksta.

December 1758

upon the Water, attempting to controul the Artilry of Heaven, an Execution that Mortal man cant Stay—the Elements of Heaven, fire, Heat, Rain, Wind, &c.

Let me search for the Clue, which Led great Shakespeare into the Labyrinth of mental Nature! Let me examine how men think. Shakespeare had never seen in real Life Persons under the Influence of all those Scenes of Pleasure and distress, which he has described in his Works, but he imagined how a Person of such a Character would behave in such Circumstances, by analogy from the Behaviour of others that were most like that Character in nearly similar Circumstances, which he had seen.

¹ If JA was correct in giving the day of the week as Tuesday, this entry should be dated 5 Dec.

² Edmund Trowbridge (1709–1793), of Cambridge; Harvard 1728; attorney general and later a justice of the Superior Court. JA sometimes calls him Goffe, a name Trowbridge used in college and for a time thereafter because his guardian was a great-uncle named Edmund Goffe.

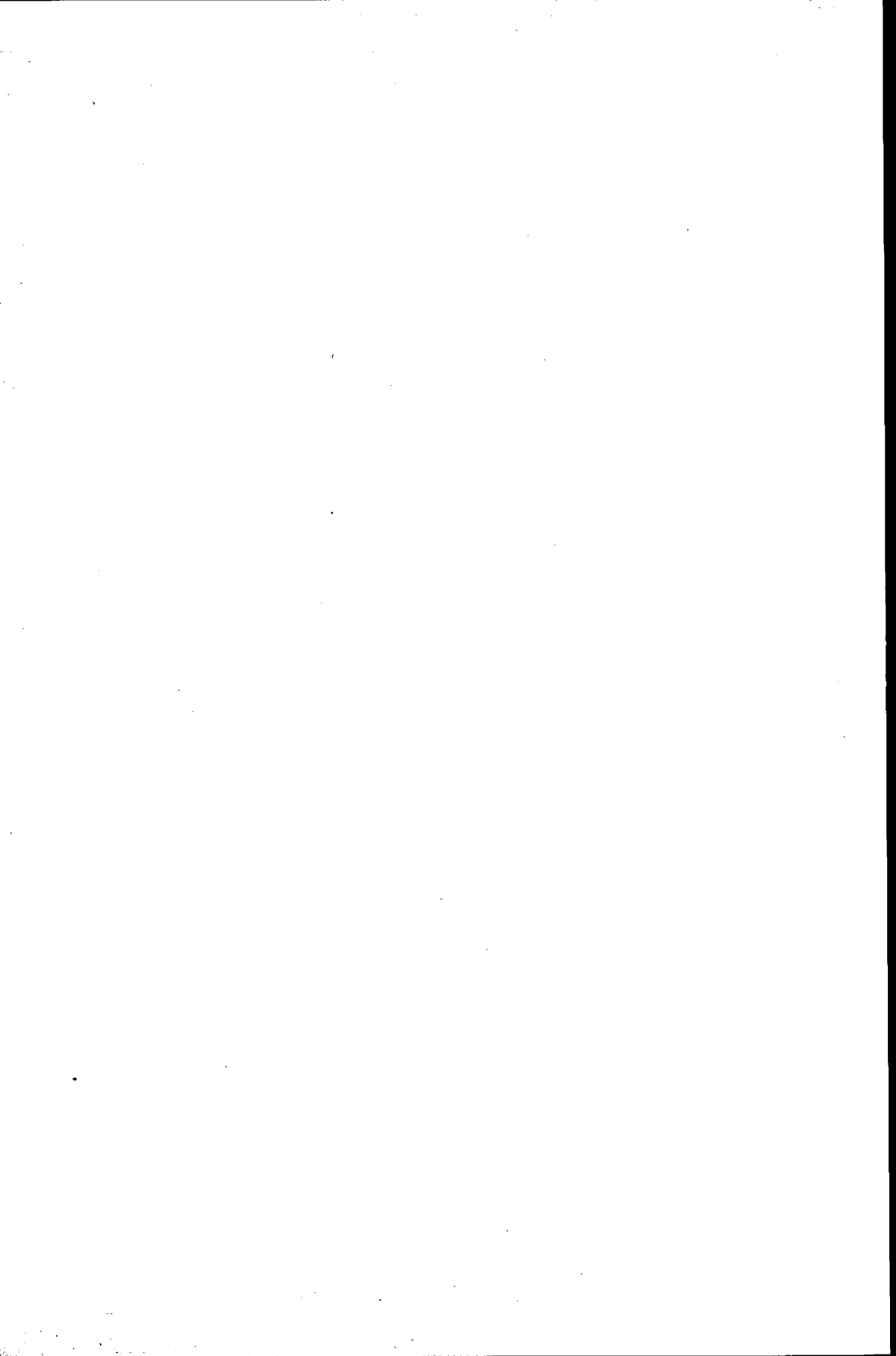
³ Dwarfish, gnarled (OED, under “knurly”).

⁴ The point of this anecdote is now

lost, perhaps owing to JA's punctuation, which stands here as in the MS except for moving back the closing quotation mark to this point from its original position after the first use of the word “sorry” in the preceding sentence.

⁵ The following two paragraphs are separated from the present entry and from each other by lines drawn across the page in the MS; they may have been written at any time between 5 and 18 Dec.

Dio stranice iz »Diary and autobiography of John Adams«, sv. I za g. 1755—1770, pripremio za štampu L. H. Butterfield (Cambridge, Massachusetts 1961). Redaktor se nije poslužio tehničkim mogućnostima, da vizuelno razdvoji tekstualne i stvarne bilješke time, što bi jedne od njih štampao npr. kurzivom, a druge običnim slovima, ili što bi u gornjoj polovici prostora za bilješke donio tekstualne, a u donjoj stvarne opaske. Inače su bilješke vrlo bogate.

Sumnjive riječi ili rečenice označuju se osim toga i u tekstu (»nad crtom«) upitnikom u zagradama. Neuobičajene riječi ili grafijske slike također se označuju usklikom ili latinskom riječicom »sic« u zagradama.

Kad komentiramo praznine (lakune) u tekstu, moramo razlikovati one koje je pisar namjerno ostavio u tekstu od onih koje su nastale oštećenjem ili nečitljivošću; ta razlika mora biti jasno naglašena u napomeni.

U napomenama se može štampati i očita ortografska pogreška ili *lapsus calami* originalnog teksta ako smo ih popravili »nad crtom«, tj. u tekstu dokumenta donijeli ispravnu lekciju.

Kako zahtijeva Milošević (o. c.), količina napomena mora biti »u prvoj sredini između preškrutih i preobimnih«. U naučno-popularnim izdanjima i hrestomatijama bit će ih, naravno, manje nego u naučnim izdanjima.

100. SADRŽAJNE NAPOMENE dat će se uz važnije ličnosti, mjesta, realije (predmete) i događaje. One moraju čitaocu otkriti pravo značenje pojedinih zbivanja, pravu ulogu historijskih ličnosti; upozoriti ga kad se u tekstu publicirane arhivske građe događaji prikazuju neistinito ili tendenciozno; navesti dopunske činjenice važne za potpuno shvaćanje objavljenih tekstova; eventualno informirati čitaoca kako je došlo do toga da je o danom historijskom zbivanju nastao upravo taj i takav tekst što ga on ima pred sobom.

Svakako treba komentirati pseudonime i fiktivna imena mjesta, pa i alegorije. Ako original citira neke dokumente, a oni se mogu naći (nisu objavljeni u istom izdanju), ukazat će se u napomeni na njihovo nalazište.

Sadržajne napomene su organski povezane s tekstualnima, i često će jedne rezultirati iz drugih. Npr., u objavi *Regesta Gašpara Mazalena-Sadaica, gradskoga oficijala-suca iz g. 1562.*¹¹² spominje se »Franjo Thay«. Čitalac koji nema prakse s arhivalijama treće četvrtine XVI st. iz sjeverne Hrvatske teško će pogoditi — a možda bi ga to zanimalo — da je »Thay« jedna od grafičkih varijanata za »Tahy« ili »Tahi«, »de Tah«, pa da je, prema tome, na onoj gozbi bio lično Franjo Tah, kasniji vlasnik i zakupnik Susedgrada i krivac za seljačku bunu 1573.

Razumljivo je da sve izdavačeve tvrdnje u napomenama moraju biti dokumentirane, tj. mora biti citiran njihov izvor.

101. KRONIKA DOGAĐAJA pomaže čitaocu da pravilno i svestrano shvati sve pojave u povijesnom razdoblju na koje se odnose objavljeni dokumenti. Ta kronika sadržava konkretne, točne i provjerene historijske činjenice, a sastavlja se već tokom rada na izdanju. Mora biti svakako uvrštena u ona izdanja u kojima cijeli tok događaja nije jasan iz spisa publiciranih u njima (bilo da ih je premalo, bilo da tendenciozno prešućuju neke događaje, ili sl.). Postoje dvije vrste kronike događaja:

- 1) historijska kronika, koja nabraja glavne historijske činjenice i događaje u dotičnom periodu;
- 2) biografska kronika, u izdanjima posvećenim jednoj ličnosti; daje osnovnu informaciju o fazama života i aktivnosti te ličnosti.

Poželjno je kroniku događaja oblikovati u tri kolone:

Datum Događaj, činjenica i sl. Izvor (za tvrdnje u prve dvije kolone)

¹¹² Od Krešimira Filića, u »Starinama« 49, 1959, 301—320, na str. 304.

Dobra građa za takvu kroniku može se naći u uspomena i pismima iz obrađenog perioda. Naročito pažljivo treba kontrolirati brojčane podatke koji se unose u kroniku.

U naučno-popularnim izdanjima i hrestomatijama bit će kronika sažetija i ograničit će se samo na najvažnije događaje.

Ako u kronici treba poredati događaje unutar jednog dana, a nema indikacija kako su se oni odigrali po satima, poredat će se oni po logičnom redu.

Sam događaj treba u kronici opisati što preciznije. Dobro je ako se može točno označiti njegov početak ili kraj. Npr.

1681. Početak epidemije kuge
u varaždinskoj županiji

Matične knjige umrlih varaždinske županije

bolje je nego:

1681. Epidemija kuge.....

Pod istim datumom dolaze u kronici najprije uzroci, a onda posljedice zbivanja; najprije događaji općenitog, a zatim oni pojedinačnog značenja; najprije podaci iz centra zbivanja, a onda oni s periferije. Zbivanja koja su trajala duže vremena uvrštavaju se u kroniku prema datumu svog početka. Ako je za neki događaj poznato samo u kojem se mjesecu desio, dolazi on — ako se logički red tome ne protivi — na kraj toga mjeseca, poslije zbivanja za koja postoje sačuvani datumi dana tog mjeseca.

102. INDEKSI (KAZALA) olakšavaju čitaocu potragu za ličnostima, činjenicama, mjestima i drugim pojmovima unutar izdanja arhivske građe. U praksi se najviše izrađuju indeksi ličnih imena, geografskih pojmova i predmeta. Pod »predmetima« ne misle se ovdje samo konkretni objekti nego i svi oni nazivi (mjera, novca, ustanova...) koji se u originalnim objavljenim dokumentima često spominju, a za pravilno razumijevanje teksta je neophodno da ih čitalac u potpunosti shvati.

Teorijom izrade indeksa bavi se dokumentalistika (informatika, informacijska znanost), a dobrim dijelom i bibliotekarstvo. Zato ćemo ovdje ukratko napomenuti kojim će putem izdavač građe doći do pregleda stanja današnje nauke u oblasti izrade indeksa. Neobično mnogo korisnih sugestija donosi na našem jeziku *Pravilnik i priručnik za izradu abecednih kataloga*, Zagreb 1970, str. 171—374. (autor Eva Verona). Taj pravilnik nije, doduše, planiran kao uputa za izradu indeksa, ali se sva pravila u njemu *mutatis mutandis* mogu primijeniti i na tehniku izrade indeksa, osobito na metodologiju izbora i uvrštavanja standardnog oblika nekog imena (Veronin pravilnik komentira najrazličitije varijacije imena u svim poznatijim evropskim jezicima).

Pregled stanja svjetske dokumentalistike, a time i tehnike indeksiranja, postiže se praćenjem bibliografske rubrike nekog većeg dokumentalističkog časopisa, npr. »Nachrichten für Dokumentation«. Tamo su prikazani najnoviji priručnici za tehniku indeksiranja.

Prešutno smo se pomirili s činjenicom da se indeksi u izdanjima povijesnih izvora izrađuju isključivo u obliku natuknica prirodnog jezika, koje se redaju po abecedi. No osim toga postoji mogućnost da se indeks izradi po univerzalnoj decimalnoj klasifikaciji: u takvom indeksu bila bi,

npr., sva ona poglavlja iz originalnih dokumenata u kojima se govori o religiji svrstana u razdio »2« i unutar njega po shemi univerzalne decimalne klasifikacije; svi odlomci koji se mogu dovesti u vezu s biografijom nekih ličnosti bili bi zabilježeni u razdjelu »9« pod »92« po abecednom redu imena tih ličnosti.

Nadalje je moguće prezentirati indeks po pravilima facetne klasifikacije, ili koje druge što pretendira na univerzalnost (npr. klasifikacija pomoću semantičkih polja). No sve su te klasifikacije, pogotovo u društvenim naukama, rijetki gosti, a neke od njih još su u fazi ispitivanja i s nekim neriješenim problemima oko grafičkih prikaza u dvije dimenzije.

Shematski prikaz leme (odlomka) u indeksu, posvećene jednom pojmu, jest ovakav:

Naziv pojma, osobe ...	Tumačenje i objašnjenje, bliža odredba imena osoba ili naziva dotičnog pojma	Brojevi stranica na kojima se spominje ta osoba, taj pojam.
------------------------	--	---

U indekse dolaze pojmovi i osobe iz predgovora, samog teksta objavljenih izvora i iz naučoinformativnog (kritičkog) aparata. Kod imena i naziva osoba i pojmova iz teksta izvora moraju se uzeti u obzir svi postojeći grafijski likovi, a kod onih iz predgovora i kritičkog aparata dovoljna je samo standardna grafija.

Ako se nazivi ili imena različitih pojmova ili osoba pojavljuju u istom glasovnom i grafijskom obliku (glase i pišu se jednako), treba svakome dodati takvu distinktivnu karakteristiku koja će čitaoca nedvosmisleno informirati o kojem je čovjeku ili o kojoj stvari riječ. Npr., iz latinski pisanih *Zaključaka Hrvatskog sabora*, sv. V (1743—1749), Zagreb 1966:

Praesidium (tvrđava)

Praesidium (predsjedništvo)

U sasvim izuzetnim slučajevima, kad je arhivska građa što se objavljuje malena, mogu se indeksi ličnih imena, geografskih pojmova i predmeta združiti u jedan.

Razlikuju se tzv. »kratki« i »prošireni« indeksi. »Kratki« su oni u kojima objašnjenje natuknice nije duže od 4—5 riječi. Ako je to tumačenje od 6 ili više riječi, indeks se može nazvati »proširenim«. U objašnjenju se moraju navesti takve oznake zabilježene osobe, geografskog naziva ili predmeta koje omogućavaju točnu identifikaciju. Imena i pojmovi uvrštavaju se u indeks u nominativu. Objašnjenje treba od natuknice odijeliti zarezom.

Ako izdanje ima više svezaka, označuju se uz brojeve stranica u indeksu i svesci, i to rimskim brojem. Uz natuknice koje dolaze samo u kritičkom aparatu (napomenama, kronici događaja itd.), štampaju se brojevi stranica kurzivom.

Dešava se da se na nekoj stranici govori o nekoj osobi ili o nekom pojmu, a da se oni izrijeком ne spominju. U indeksu treba, međutim uz imena tih osoba ili nazive tih pojmova zabilježiti i brojeve takvih stranica, po mogućnosti s kakvim znakom koji će čitaoca upozoriti da je pojam na toj stranici »rekonstruiran«. Npr. u VIII knjizi *Zaključaka Hrvatskog sabora*, str. 242: »excorporando e statu provinciali . . . ter-

reno . . . sicque complanandis etiam, quae inter utrumque statum vigent, differentiis . . .«, jasno je da izraz »uterque status« (»jedan i drugi stalež«) treba shvatiti kao »status provincialis«, koji je izrijeком spomenut, plus »status militaris«, pa će u indeks doći:

STATUS MILITARIS 242*

(pretpostavimo da smo na početku indeksa upozorili čitaoce da zvjezdica uz broj stranice znači »na toj se stranici dotični pojam spominje samo indirektno«). Slično ibid., str. 300;

»... vias postales . . . usque regiam Carolinam . . .«; u indeks će, naravno, ući i »via regia Carolina«.

Naročito treba paziti da se pravilno shvate i protumače nazivi koji danas imaju drugačije značenje. Tako, npr. ibid., »diplomatica auctoritas« znači »ovlaštenje na osnovu kraljevske povelje«, a ne, kao što bi današnji čitalac pomislio, »diplomatski autoritet«, kad ga ne bismo u objašnjenju na to upozorili. Prema tome, ispravan oblik te natuknice bit će:

AUCTORITAS diplomatica (ovlaštenje na osnovu kraljevske povelje), 143

DIPLOMATICA AUCTORITAS, v. auctoritas (uputna natuknica).

Ili još zamršeniji primjer, koji se provlači kroz sve saborske zapisnike sredinom XVIII st.:

AMICUS certus (= obavještajac)

a ne samo »određeni prijatelj«.

Eventualne stilističke promjene koje je autor izveo da smanji monotoniju nećemo uvažiti, nego ćemo pojam prikazati u njegovu svakidašnjem, službenom, »suhoparnom« obliku. Ibid. str. 336. kaže se: »ex parte civitatum . . . notarius Poseganus«, što će u indeks doći kao:

NOTARIUS civitatis Poseganae, 336

Čest je slučaj da, npr., neka imenica dolazi u jednom te istom izvoru u dva značenja: jedno je konkretno i možda čak predstavlja termin u određenom stručnom području ili grani čovjekove djelatnosti, a drugo je sasvim općenito i ni po čemu ne zaslužuje da uđe u indeks. Npr. u istim *Zaključcima Hrvatskog sabora* lat. *satisfactio* može značiti »konkretna zadovoljština, na plaćanje koje je netko osuđen poslije redovite sudske rasprave«. Kada je tako upotrijebljena, riječ *satisfactio* ući će u indeks:

SATISFACTIO (zadovoljština, naknada štete, kazna) . . .

Ako znači samo »zadovoljština«, kao npr. u rečenici (ibid. str. 217) »contestataeque benignae per Augustissimum Imperatorem eatenus satisfactionis«, ne mora ući u indeks.

Pojam napisan u originalu u singularu, ali sa značenjem plurala, uvrštava se u indeks s napomenom da ga treba shvatiti u množini:

RUSTICUS (= seljaci), 274

(i ovaj primjer je iz VIII knjige *Zaključaka Hrvatskog sabora*).

Pojmovi koji su sasvim gusto raspoređeni po tekstu izdanja, ili kojima je zapravo izdanje posvećeno (npr. »Status et Ordines« = »Staleži i

Redovi« = »Sabor« u *Zaključcima Hrvatskog sabora*), ne unose se u indeks. Ako redaktor ipak odluči da ih treba u indeksu zabilježiti, neće uz njih navoditi brojeve stranica, nego će samo latinskom riječi »passim« (= »posvuda«) označiti da je broj stranica na kojima se oni pojavljuju tolik da ne bi bilo rentabilno nabrajati ih sve u indeksu.

Broj one stranice na kojoj se najviše govori o indeksiranoj osobi ili stvari štampa se masno.

Leme (odlomci, rubrike) u indeksu, posvećene pojedinoj natuknici, mogu biti pregledno podijeljene u podrubrike. Slijed i razmještaj podrubrika mora biti rezultat nekog egzaktnog kriterija (abecede, kronologije, uzroka i posljedica).

Izdavač mora tehnički riješiti preglednost brojčanih podataka u indeksu (npr. brojeve stranica odijeliti jedne od drugih zarezima ako postoji mogućnost zabune). Zatim mora ako je izdanje od više svezaka, prema prilikama odlučiti da li će svaki svezak dobiti svoj indeks ili će se za cijelo izdanje objaviti samo jedan indeks u zadnjem svesku. U većini slučajeva bit će svrsishodno da svaki svezak ima svoj indeks.

Uz manje važne osobe i pojmove, koji su u događajima igrali sporednu ili sasvim nevažnu ulogu, mogu objašnjenja biti sasvim kratka.

Ako su sredstva za objavu dokumenata skućena, pa treba smanjiti ili možda čak izostaviti neke dijelove kritičkog aparata, dolaze na red za izbacivanje razni drugi dijelovi naučoinformativnog aparata prije indeksa.¹¹³

103. INDEKS OSOBA. U njega će po abecednom redu (ili alfabet-skom, ako je npr. tekst grčki) ući sva prezimena, lična imena onih koji nemaju prezimena ili im nije poznato, pseudonimi, nadimci, ilegalna i alegorijska imena osoba iz objavljenih originalnih tekstova, a u većini slučajeva iz pridodanog kritičkog aparata. Ako je izvedivo, treba saznati i ime oca dotične osobe. Prezime se mora odvojiti zarezom od imena, a ime zarezom od objašnjenja:

Ranke, Leopold von, njemački historičar
(primjer po Samardžiću, o. c., str. 57).

Ako se jedna te ista osoba spominje u zborniku pod dva ili više imena, mora se ustanoviti koje joj je ime glavno i standardno, pa se oko njega formira glavna lema (rubrika), u kojoj se navedu svi brojevi stranica (dakle, i one stranice na kojima dolazi glavna varijanta tog imena i one na kojima čitamo sporedne varijante imena ili pseudonime, nadimke i ilegalna imena te iste osobe). Na svom mjestu, po abecednom redu, navedu se u indeksu ostale varijante imena, nadimci i ilegalna imena, pa se uz njih doda uputnica na glavnu lemu (rubriku). Npr., iz *Zaključaka Hrvatskog sabora 1743—1749*. (V. svez., Zagreb 1966):

JARETSCH sive Schilli, Ioannes, Mathias et Valentinus, fratres ex Klaniec, 170
.....

¹¹³ »Dobar indeks je tu bolji od pregleda sadržaja«, kaže Bernard Stulli u prikazu *Knjige vizitacije feudalne jurisdikcije Barbana i Raklja iz g. 1767*. (M. Zjačić u »Vjesniku Drž. arhiva u Rijeci«, II/1954, str. 309—488), »Arhivski vjesnik«, I/1958, str. 540—541.

SCHILLI, v. Jaretsch

Naravno da i u osnovnoj rubrici mora postojati uputnica na sporedne. U praksi se dešava i ovaj slučaj: originalni spisi spominju, uslijed pisareva nemara ili neznanja, samo lošiji oblik nekog imena. Npr., za generala Becka javlja se samo oblik »Pek«. Redaktor izdanja mora ipak dokučiti da je to »Beck« i formirati glavnu lemu (rubriku) »Beck«. Ili ovako: jedna osoba se u građi spominje samo jedanput. Predložaka nema, pa se eventualni drugi oblici ne mogu provjeriti, a ime je ipak sumnjivo. npr. »Pukert«. Da nije taj oblik pogrešan prijepis umjesto »Pirkert«? Ili u spisu piše »Remrer«, a jezični osjećaj kaže redктору da bi to vrlo lako mogla biti pisareva pogreška umjesto »Renner«. U takvom slučaju praktično je uvrstiti u indeks grafiju iz originala, upozorivši u zagradi kakav bismo ispravan oblik očekivali, ali iza njega ipak treba staviti upitnik jer nije potvrđen. Posebno, ali opet s upitnikom iza identifikacije s grafijom iz originala, donosi se i očekivani oblik, npr.:

PIRKERT = PUKERT?, v. Pukert

.....

PUKERT (= PIRKERT?), 151

(između imena i broja stranice treba dodati još i objašnjenje, npr. »istraživač rudnih nalazišta«).

Slavenska imena u stranim tekstovima unose se u indeks napisana onako kako bi danas bio zabilježen njihov izgovor, ili u onoj formi koja se pokazuje kao originalna poslije etimoloških i onomastičkih istraživanja. Primjera ima dosta u spisima za seljačku bunu 1573: »Sfratsch« = »Svrač«, itd. Ipak će se kao sporedna natuknica staviti u indeks i »Sfratsch«, pa ćemo imati:

SFRATSCH, v. SVRAČ

.....

SVRAČ (SFRATSCH), Ivan, iz Pušče, uhapšeni seljak, preslušavan nekoliko puta, 231

Kod stranih ličnih imena nešto je teže odrediti osnovnu ili originalnu grafiju, ali i to se može ako su pri ruci odgovarajući priručnici (popisi prezimena za pojedine krajeve u prijašnjim razdobljima). Za taj posao koristan je i indeks kakvog priznatog većeg izdanja izvora za povijest dotične zemlje.

U indeks ličnih imena ulaze inače sva imena (osim mitoloških), a ne samo najvažnija (kao što je to slučaj kod pojmova), jer se mora pretpostaviti da će izdanje arhivske građe služiti i kao baza za filološka i onomastička istraživanja, a ne samo kao rudnik čiste historijske faktografije.

Pri određivanju grafije ličnog imena koja će se uvrstiti u indeks kao glavna natuknica (osnovno geslo) mogu se pojaviti još neki problemi. U XVI i XVII st., a i kasnije, postoje imena koja se sastoje od krsnog imena i oznake porodičnog imanja, koja su se poslije pretvorila u prezime, npr. »Franciscus de Tah« = Franjo Tahi. Friedberg (o. c., str. 103) kaže da bi se tada glavna natuknica morala formirati oko naziva porodičnog imanja: (u našem primjeru ovako)

TAH, Franciscus de, velikaš, kapetan Ugarske (Kaniške) krajine, vlasnik i zakupnik susedgradsko-stubičkog vlastelinstva (brojevi stranica, na kojima se javlja njegovo ime)

Sporedna natuknica bilježila bi mu krsno ime:

FRANCISCUS de TAH, v. TAH

No kako se radi o osobi koja u nauci već ima svoje standardno prezime, bit će u našem slučaju bolje napraviti samo glavnu natuknicu s tim standardnim prezimenom, zabilježivši ipak i oblik prezimena u nastajanju, tj. onaj od prijedloga »de« i naziva porodičnog imanja:

TAHI (TAHY, de TAH) Franjo (Franciscus, Ferenc, Ferentz), velikaš...

Vidimo da se treba osvrnuti i na sve oblike krsnog imena koji dolaze u originalnim tekstovima.

Prijedlozi v o n, v a n, d e, a kao dijelovi imena dolaze, odijeljeni zarezom, iza prezimena, ako se krsno ime ne navodi, npr.

BÜLOW, von (objašnjenje tko je to bio) (brojevi stranica)
ili iza krsnog imena koje se navodi, zarezom se odjeljuju od objašnjenja:

SERMAGE (SERMAGHE) Iosephus a, Liber Baro, Consiliarius et Tabulae Banalis assessor, 56

No ima slučajeva, osobito u talijanskom, da je prijedlog de ili di toliko čvrsto u upotrebi pred patronimom ili toponimom (imenom oca ili mjesta) da bi čitaocima prezime neke poznate ličnosti izgledalo osakaćeno i potpuno bi je »promašili« kad bismo prijedlog de ili di donijeli iza patronima ili toponima. Npr.

DELLA BELLA, Ardelio, 1655—1737, leksikograf, profesor teologije u Perugii i Firenci, od 1681. rektor isusovačkog kolegija u Dubrovniku (event. brojevi stranica)

(Primjer iz *Enciklopedije* Leksikografskog zavoda)

Nikako ne valja formirati natuknicu ovako:

BELLA, Ardelio della,

Friedberg (o. c., str. 105) upozorava da ispravan oblik imena, ako ne dolazi u izdavanom izvoru, treba donijeti kurzivom, kao izdavačevo dešifriranje.

Treba paziti da od dvije osobe ne napravimo jednu, ili obratno. Naročito treba paziti da kronološki raspon djelovanja jedne osobe ne prijeđe granice normalnog, tj. približno 70 godina.

Ima slučajeva da se pravo ime i prezime neke osobe u tekstu skrivaju kao u nekom rebusu. Npr., u područjima gdje su skupa živjeli Slaveni i Nijemci, a službeni je jezik bio latinski, može »Stanislaus sartor« značiti »krojač Stanislav«, ali i »Stanislav Schneider« i »Stanislav Krojač« (»Krojač« kao prezime).

Na istim područjima može pisar svojevoljno prilagoditi ime glasovnim i morfološkim pravilima svog materinskog jezika. Ako npr. znamo da je njemački pisar zapisao na češkom teritoriju prezime nekog čovjeka kao »Granauer«, bit će njegovo pravo prezime vjerojatno »Granovski«. O svim tim mogućnostima mora sastavljač indeksa voditi računa i nastojati formirati natuknice i za rekonstruirana prezimena (u maloprijajšnjem slučaju »Granovski«).

Kad pišemo objašnjenje uz neko lično ime u indeksu, moramo se rukovoditi zahtjevom da svi podaci o jednom licu, bez obzira na to pod kakvim imenom dolazi u dokumentima, moraju biti koncentrirani na jednom mjestu, tj. u osnovnoj natuknici (lemi, rubrici).

Samardžić (o. c., str. 57) traži da se objašnjenje svakog ličnog imena počne osnovnim enciklopedijskim podacima (v. naš malopredašnji primjer Ardelio Della Bella), a onda da se navedu tumačenja koja su u vezi s publiciranom građom.

Shemu A. Wolfa za objašnjenje ličnih imena u indeksu donosi Friedberg (o. c., str. 105): najprije zanimanje, zatim najvažniji datumi iz života dotične osobe, položaji i funkcije što ih je zauzimala, članovi porodice, pa onda specifični detalji u neposrednoj vezi s karakterom publiciranih arhivskih izvora (npr. ako se to ime nalazi u kakvoj knjizi računa ili kakvom drugom zborniku materijala za ekonomsku povijest, navest će se imetak te osobe, transkripcije u vezi s njenim imetkom itd.). Redaktor može, ako je potrebno i karakterizirati djelovanje te osobe, npr. »reakcionar«, »širio napredne ideje«. Ako je raspon izdanja građe veći od 50 godina, uz oznaku funkcije dolaze i datumi od kada do kada je trajala.

Objašnjenja mogu biti sasvim kratka, a u krajnjem slučaju, ako se na kojem drugom mjestu u publikaciji građe nalazi prikaz uloge pojedinih ličnosti, mogu i izostati.

Indeks osoba može se razdijeliti na specijalne indekse ako je to praktično i pomaže da se lakše ostvari svrha izdanja. Npr., ako izdajemo pečate, može se sastaviti poseban indeks vlasnika pečata.

104. INDEKS GEOGRAFSKIH POJMOVA. U njega ulaze (prema Samardžiću, o. c., str. 57) imena zemalja, država, pokrajina, upravnih oblasti, regija i administrativnih jedinica, nazivi u reljefu i hidrografiji, sva imena mjesta (toponimi) i pojedini objekti: mostovi, samostani, crkve, hanovi i kasarne, pa i etnička imena. Jedino Samardžić smatra da etnička imena spadaju u indeks geografskih pojmova; ostali autori, a i praksa, stavljaju ih u predmetni indeks (stvarno kazalo). No tu treba razlikovati slučaj ako su etnička imena očito izvedena od imena kakve države ili kakvog predjela, npr. *Rasciani* od *Rascia*. Tada doista moraju ući u indeks geografskih pojmova, a istovremeno ćemo u predmetni indeks staviti natuknicu »Srbi«. Nije na odmet u takvom slučaju staviti u indeks geografskih pojmova i natuknicu »SRBIJA, v. RASCIANI«. Osim toga, ako je naziv neke zemlje skriven u parafrazi s imenom naroda, npr. »terra, quam Germani incolunt« (= »Germania«), treba ga iz te parafraze »izvući« i s dužnim komentarom uvrstiti na njegovo mjesto u geografski indeks, otprilike ovako:

GERMANIA (= terra, quam Germani incolunt), današnja Njemačka, 123

Među geografske pojmove dolaze i nazivi ulica, trgova, gradskih rajona, posjeda, vinograda i sl. Imena gradskih rajona, ulica i trgova smještaju se pod naziv dotičnog grada (tvore podrubrike u rubrici za taj grad).

Slično kao kod indeksa ličnih imena, i u geografskom će se indeksu glavna natuknica za određeni grad, selo itd. formirati oko njegove standardne, službene ili današnje grafije. Izdavač će taj grafijski oblik utvr-

čiti pomoću odgovarajućih geografskih karata, upravnih imenika, shematizama i adresara, te na osnovu topografskih leksikona i druge naučne literature. Ako to mjesto danas više ne postoji, može se uzeti zadnji dokumentirani oblik za njegovo ime, protiv kojega nema ozbiljnih prigovora (prigovor bi npr. mogao biti da ga je upotrebljavao samo jedan pisar, dok su prijašnji grafijski oblici bili općenito prihvaćeni). Zastarjeli i sekundarni oblici navode se u zagradi iza današnjeg ili glavnog grafijskog oblika, npr. ovako:

KOPRIVNICA (CAPRONCZA, KAPRONCZA), utvrda u Podravini, 321

Istovremeno se zastarjeli i sekundarni grafijski oblici donose na svojim mjestima kao uputnice:

CAPRONCZA, v. KOPRIVNICA

.....
KAPRONCZA, v. KOPRIVNICA

Ako je indeks sastavljen na jeziku originala, kao u *Zaključcima Hrvatskog sabora*, treba na temelju učestalosti pojedinog grafijskog oblika u originalnim spisima utvrditi koji se od njih može smatrati »glavnim«, pa uz njega formirati glavnu rubriku, a sekundarni oblici reproduciraju se kao uputnice. Npr. (s današnjim imenom kao objašnjenjem)

KAPRONCZA (Koprivnica), praesidium in Generalatu Varasdinensi, 321

.....

CAPRONCZA, v. Kaproncza

Nije na odmet donijeti u glavnoj rubrici i sve grafijske oblike:

KAPRONCZA (CAPRONCZA, *Koprivnica*), praesidium...

Bivše službeno ime mjesta, iz vremena kad su nastali dokumenti što ih objavljujemo u izdanju, ne smatra se »zastarjelim grafijskim oblikom« i uz njega se formira glavna rubrika:

POŽUN (mađ. Pozsony, njem. Pressburg, danas Bratislava, glavni grad Slovačke) ~~miesto održavanja zajedničkog sabora za Mađarsku i~~

njavanju geografskih poimova treba paziti da se pod prividnim varijantama grafije ne kriju kakve dublje razlike; za ovo postoji jedan popularan primjer: *Lupoglav* i *Lepoglava* nisu varijante imena jednog te istog mjesta, nego je *Lupoglav* u Istri, a *Lepoglava* u Hrvatskom Zagorju.

Objašnjenje geografskih imena treba uvijek sadržavati — ako to nije neko općenito poznato mjesno ime — njihovu kvalifikaciju: »grad«, »rieka«, »brdo« i sl., a zatim podatak u kojoj pokrajini ili geografskoj regiji, tj. unutar koje veće jedinice stvarno leži taj grad, to brdo, itd. Ako se radi o slabo poznatim mjestima, bit će uz njih duže i preciznije objašnjenje.

Friedberg (o. c., str. 106) traži da se pod svakom geografskom natuknicom grupiraju svi funkcioneri, institucije itd. u vezi s njom. Npr., u latinski pisanim člancima Hrvatskog sabora:

CRISIENSIS comitatus, 234...; — — — perceptor 256...; — — — vicecomes 297...

(moglo bi se neposredno iza *comitatus* dodati i hrv. tumačenje »križevačka županija«).

Prema tome, indeks geografskih poimova uvijek je »proširen«, tj. sadrži objašnjenja: bilo bi apsurdno oblikovati ga kao »kratak« indeks (bez objašnjenja). Jedino što u naučno-popularnim izdanjima i hrestomatijama mogu ta objašnjenja biti relativno kraća.

105. STVARNO KAZALO (INDEKS PREDMETA). U njega će ući nazivi onih stvari (u najširem smislu te riječi) i oni pojmovi koji su bitni za temu dotičnog izdanja arhivske građe. Redaktor mora pažljivo proanalizirati sadržaj objavljenih dokumenata da ustanovi koji predmeti i pojmovi mogu pretendirati na tu bitnost. Nipošto se ne smije izostaviti indeks stvari iz objava izvora za pravnu i ekonomsku povijest i materijalnu kulturu.

U stvarno kazalo uvrštavaju se prvenstveno nazivi pravnih i društvenih institucija, funkcija i položaja (s referencijom na indeks osoba), zanimanja, organizacija, društava, pravnih odnosa i radnji, ekonomskih odnosa i radnji, historijskih događaja, dužnosti, obaveza, nameta, poreza, umjetničkih tvorevina, predmeta svakodnevne upotrebe, namještaja, dragocjenosti, odieće, novaca, zgrada i dijelova zgrada. Težište je uvijek na onim pojmovima koji su u organskoj vezi s temom izdanja dokumenata; ako je, npr. izdanje posvećeno povijesti stočarstva, prevladavat će u indeksu predmeta nazivlje iz aktivnosti i života stočara.

Pojedine natuknice, ako su predugačke, razložiti ćemo na podrubrike, koje će se grupirati bilo po abecednom bilo po logičkom redu. Primjer za grupaciju po logičkom redu:

ŠKOLE

- osnovne...
- srednje...
- više...
- visoke...

Što su dokumenti vremenski bliži čitaocu, može stvarno kazalo biti manje, ili s relativno kraćim objašnjenjima.

Preporučljivo je da redaktor prije početka rada na stvarnom kazalu sastavi opću shemu pojmova za konstrukciju takvog kazala, tj. da pred-

vidi koje će sve kategorije naziva uvrstiti u indeks predmeta. Mora ispravno odabrati termin i označiti doista onaj sadržaj koji odgovara stvarnosti. Npr., u izvještajima raznih organa vlasti može se govoriti o »razbojnicima«, zapravo o »hajducima«, pa sva takva mjesta u tekstu treba indeksirati pod »hajduci«, a pod istom rubrikom (lemom, natuknicom) »hajduci« grupirati sve definicije za njih iz objavljenih tekstova: »razbojnici«, »zločinci«, »odmetnici« i sl. Od svih spomenutih definicija napraviti će se uputne natuknice:

RAZBOJNICI, v. HAJDUCI

Naravno, ako je u tekstu riječ o običnim drumskim razbojnicima, koji napadaju sve prolaznike bez razlike i ne nose u sebi element nacionalnog otpora protiv tuđina, tvorit će oni normalnu natuknicu, sa brojevnima stranica na kojima se pojavljuju.

Po mogućnosti natuknica mora uvijek biti imenica, ili bar izraz koji počinje imenicom. Ako treba uvrstiti u indeks neki izraz koji počinje prijedlogom ili pridjevom, preformirat ćemo — za potrebe indeksa — taj izraz tako da ćemo na prvo mjesto staviti imenicu iz njega, zatim zarez. na onda riječi koje su bile pred tom imenicom (iza njih eventualno tildu, tj. znak ∞, ili crtu —), i tek zatim, opet odvojeno zarezom, objašnjenje. Izraze u kojima poredak riječi ne odlučuje o značenju ne treba pri premetanju (inverziji) sastavnih dijelova dijeliti zarezom u sredini. Npr., u latinskom tekstu stoji »parato aere« = »gotovinom«. Budući da značenje tog izraza ostaje potpuno isto i u poretku »aere parato«, te da pojmovi moraju ući u indeks u nominativu, glasit će on kao natuknica »aes paratum«. U slučaju potrebe dodat ćemo i prijevod »gotovina«, a vrlo je poželjno navesti na kraju i tzv. uputnice ili uputne natuknice: »v. još i *floreni, moneta, aurei, imperiales* itd. (nabrojili smo, dakle, još neke nazive novaca; kad čitalac pregleda sve stranice na koje ga upućuju brojevi pod »aes paratum« i dodanim uputnim natuknicama, steći će bar približnu sliku o monetarnoj situaciji vremena iz kojega su izdani arhivski dokumenti).

Ipak ostaju na prvom mjestu, kao nosioci leme (natuknice, rubrike), tzv. stalni pridjevi i oni koji nose u sebi distinktivni potencijal izraza. Iz *Zaključaka Hrvatskog sabora* primjer su izrazi »Diaetalis materia« (»predmet koji se rješava na zajedničkom saboru za Mađarsku i Hrvatsku u Požunu«) i »caristiacum tempus« — »vrijeme skupoće«. Kad bismo te izraze stavili u indeks pod »materia« i »tempus«, bila bi korisna informacija o Požunskom saboru i skupoći napola skrivena od čitalaca. Indikaciju da se pravi sadržaj izraza nalazi u pridjevu i da, prema tome, taj pridjev »vodi« rubriku, nalazimo već u samom položaju izraza. Tako se naš uzorak »Diaetalis materia« nalazi doista u odlomku teksta koji je posvećen Požunskom saboru, a »caristiacum tempus« u kontekstu o skupoći. Stalni pridjevi su oni koji skupa s imenicom tvore općepoznate termine i nazive, npr. latinski »perpetuus comes« = »nasljedni župan (županije)«.

U praksi se dešava da je dva ili više naziva u originalnom tekstu upotrijebljeno da se označi jedan te isti predmet. Redaktor i sastavljač indeksa moraju budno paziti da te nazive združe u jednu natuknicu, ili bar da ih povežu uputnicama. U VIII svesku *Zaključaka Hrv. sabora* imenuje se poznata Kraljičina regulacija Vojne krajine jedanput kao

»diploma occasione regulationis confiniorum concessum«, a drugi put kao »diploma anno 1750. elargitum«.

Pojedine riječi na domaćem jeziku, ako dolaze u dužim tekstovima na stranom jeziku, svakako ulaze u indeks. Tako npr. iz istog VIII sveska hrvatska riječ »oszebuk (= facultates privative possessae)«.

Stvarno kazalo može biti »kratko« i »prošireno«, tj. bez objašnjenja ili s komentarom indeksiranih pojmova. Ako je stvarno kazalo ujedno i specijalno — sadrži samo nazive iz strogo određenog područja u tematskoj vezi sa sadržajem objavljene arhivske građe — onda će svakako biti »prošireno«; imat će, dakle, duža tumačenja nabrojanih riječi.

Za izdanja novijih arhivskih dokumenata indeks predmeta može biti na našem jeziku (ako nema jakih razloga protiv toga, kao što bi npr. bila neprevodivost preciznih ili specifičnih pravnih termina) i relativno malo »proširen« (sa sasvim kratkim objašnjenjima). Objave starije građe (u našem slučaju XVI st.) imat će indeks na jeziku originala, s prijevodima natuknica i njihovim opširnijim komentarom. Samardžić (o. c., str. 58) spominje i mogućnost da se u istom indeksu predmeta donesu i njihovi nazivi na jeziku originala (ako nije identičan s našim jezikom) i u prijevodu na naš jezik. Brojevi stranica štampali bi se kod originalnih natuknica, a uz njihove prijevode stavila bi se uputnica na te originalne nazive.

106. SPECIJALNI INDEKSI. Sastavljaju se, ako je potrebno, za razne grupe pojmova koji se vrlo često javljaju u obrađenim dokumentima, a pretpostavlja se da su slabo poznati čitaocima: ustanove, mjere, novčane jedinice, časopisi, listovi, knjige, članci, pjesme itd. Teško je odrediti u čemu se oni razlikuju od tzv. rječnika termina (v. t. 107); možda jedino u tome što se u specijalnim indeksima ubilježavaju brojevi stranica na kojima dolaze dotični pojmovi, dok rječnik termina ne mora sadržavati te brojeve.

U specijalnim indeksima moraju objašnjenja biti kritička i kompletna.

107. RJEČNICI TERMINA (TERMINOLOŠKI RJEČNICI) obuhvaćaju zastarjele, lokalne, specijalne i općenito slabo razumljive stručne izraze u izdanju arhivske građe, i to u slučaju ako je u tekstu takvih izraza relativno dosta; ako ih nema puno, mogu se objasniti u komentaru. I kod termina moramo odabrati najčešći ili standardni grafijski oblik, jer se oni u izvorima često različito pišu; ostali manje upotrebljavani grafijski oblici navode se iza onog najčešćeg ili standardnog. Objašnjenje termina mora se sastojati, kako navodi Samardžić (o. c., str. 59), od primarnog etimološkog izvoda, daljih etimoloških izvoda, doslovnog značenja, odnosno prijevoda (u navodnicima), značenja termina u vremenu i društvu u kojem se upotrebljavao, kasnijeg značenja i porijekla. Kad bismo prema tom zahtjevu obradili jedan izraz iz *Zaključaka Hrvatskog sabora* (štampani svezak VIII, 1759—1773), npr. »libertinismus«, izgledao bi on ovako:

LIBERTINISMUS, od lat. *libertinus* »slobodnjak« preko franc. *libertin* »čovjek razuzdana ponašanja, koji ne priznaje autoritete, slobodni mislilac«; osnova u lat. *liber* »slobodan«; u XVI stolj. u Ženevi naziv »libertini« označavao je građane koji su se odupirali Kalvinovu učenu da svećenici moraju kontrolirati cijeli život u gradu, pa i privatni život pojedinaca; kasnije u Holandiji i Francuskoj označava slobodne

mislioce koji su se protivili autorima vjerskih doktrina. Novolat. »libertinismus« i njegovi refleksi u romanskim i germanskim jezicima znače još i danas »razuzdano ponašanje« i »slobodno mislilaštvo, osobito s obzirom na religiju«. Ne može se odrediti da li je izraz najprije nastao u franc., tal. ili novolat. kontekstu.

Rječnici termina mogu se donijeti kao samostalni dio izdanja historijskih izvora, ili se uklopiti u stvarno kazalo.

108. SPISAK UPOTRIJEBLJENIH KRATICA sadrži u abecednom ili alfabetskom poretku sve kratice — osim onih općepoznatih — koje dolaze u tekstu samih dokumenata i kritičkog (naučnoinformativnog) aparata. Tih kratica ne smije biti previše, a moraju biti logički i lako razumljiv način. U istom redu sa svakom kraticom slijedi puni naziv, termin ili izraz što ga ona simbolizira. Naravno, nijedna kratica ne smije po svom slovcanom sastavu biti identična s drugom.

109. PREGLED OBJAVLJENIH DOKUMENATA u biti je rekapitulacija, pod rednim brojem, zaglavlja svih publiciranih spisa u dotičnom izdanju arhivske građe, s oznakom — iza svakog zaglavlja — broja stranice na kojoj je taj spis štampan. Ako sami objavljeni spisi u izdanju nisu raspoređeni kronološki, zgodno je da pregled objavljenih dokumenata bude konstruiran po kronološkom slijedu, a na kraju zaglavlja se reproducira redni broj što ga dokument ima u tom izdanju.

110. POPIS UPOTRIJEBLJENE ARHIVSKE GRAĐE. Ako je redaktor u svojoj objavi dokumenata iskoristio relativno mnogo raznih arhivskih fondova, zbirki rukopisa, kompleta novina i druge građe, skupit će njihove naslove i signature u posebnom popisu. Taj se popis može štampati kao samostalni dio izdanja ili, ako je izvedivo (ako nije predugačak), unutar predgovora. Popis upotrijebljene građe bit će strukturiran po arhivima i zbirkama (po abecednom redu) u kojima se građa nalazi. Unutar rubrike za pojedini arhiv navest će se njegovi fondovi — iz kojih je publicirana građa u dotičnom izdanju — po službenom redosljedju kojim su poredani u inventaru tog arhiva. To vrijedi za dokumente pisane rukom. Štampana građa navest će se u drugom dijelu popisa po istom principu: za svako nalazište posebna rubrika, a unutar rubrike po bibliografskim pravilima, dakle po abecedi autora ili naslova. Ovo vrijedi za onu štampanu građu koja je otprilike jednako unikatna kao i rukom pisani dokumenti: rijetke proglase, plakate, letke i stampata općenito. Ako smo dokumente u našoj objavi uzimali iz knjiga ili časopisa koji nisu rijetkost — nalaze se u većem broju knjižnica širom zemlje — navode se te knjige i ti časopisi grupirani prvenstveno po bibliografskim pravilima (u praksi to znači po abecedi autora i naslova), tj. bez obzira na knjižnicu u kojoj su pohranjeni. Mogu se posebno popisati knjige, a posebno časopisi i novine. Bilo kako ih grupirali, moramo sve fondove, zbirke, knjige i periodična izdanja imenovati punim nazivima; ako su unikatni, onda i točnim signaturama. Za novine i časopise treba označiti čiji su organi bili. Uz ime novina treba staviti i mjesto gdje su izlazile.

111. BIBLIOGRAFIJA. Izdanja historijskih izvora o jednoj određenoj temi (osim naučno-popularnih) mogu se upotpuniti bibliografijom sadašnjih objava građe o istoj temi. Samardžić (o. c., str. 60) upozorava da

u tu bibliografiju ne spadaju rasprave o historijskim činjenicama iz one epohe iz koje je građa. No u nju se mogu uvrstiti članci, npr. o autentičnosti građe iz tog perioda, o radu državnih kancelarija, notara i pisara iz istog vremena, itd., koji neposrednije govore o spisima, bilo onima koji se u izdanju publiciraju, bilo o sličnima. U hrestomatijama će bibliografija, logično biti kraća nego u akademskim i naučnim izdanjima. Ako je objavljena građa relativno teško razumljiva i sadrži veći broj manje poznatih lica, toponima i sl., mogu se u bibliografiji dati naslovi enciklopedija, bio-bibliografskih priručnika i rječnika kojima se redaktor služio pri sastavljanju naučno-kritičkog aparata.

Podjela bibliografije može biti ovakva:

- 1) knjige
- 2) članci i rasprave u periodici
- 3) rukopisna djela.

Za pravila bibliografskog opisa pojedinih djela vidi citirani priručnik E. Verone.

112. PREGLED SADRŽAJA radi se po ustaljenim pravilima za pripremu rukopisa za štampu (v. Radoslav N. Horvat, *Od rukopisa do knjige*, Zagreb 1952, str. 19). Ako izdanje ima relativno malo originalnih spisa, pa nismo radili poseban pregled objavljenih dokumenata — v. t. 109. — onda ćemo odgovarajući odlomak u pregledu sadržaja oblikovati prema pravilima za sastav pregleda objavljenih dokumenata. U pregledu sadržaja štampaju se u uglatim zgradama svi oni naslovi odlomaka, poglavlja i sl. koji u originalu ne postoje, nego ih je dao redaktor. Posebno treba navesti priloge (npr. tabele, geografske karte) i ilustracije.

Prilozi i ilustracije

113. PRILOZI (DODACI) unose se u objavu arhivske građe da čitaocu bude jasnija epoha iz koje su dokumenti, ili da mu se pruže novi podaci o ličnostima i događajima što se u dokumentima spominju. Osim toga publicirat će se i takvi prilozi iz kojih se vidi gdje još ima spisa o dotičnoj temi.

Po svom obliku prilozi mogu biti: dokumenti (dnevници, memoari, izvještaji), planovi, karte, tabele, dijagrami i popisi. Npr., vrlo koristan prilog svakom izdanju bio bi spisak još neobjavljenih i već ranije publiciranih dokumenata o istom problemu.

Katkada je dobro izdanju dodati strukturalno iste priloge. Npr., objavi urbara s vlastelinstava u Hrvatskom zagorju iz druge polovice XVI st. priloži se urbar Steničnjaka iz istog razdoblja, pa korisnik može izučavati sličnosti i razlike u tretmanu kmetova na ta dva područja. Ali katkada je još bolje da prilozi budu strukturalno različiti od glavne mase prezentiranih spisa. Zamislimo, npr., da se štampanom tekstu donekle suhoparnih zaključaka Hrvatskog sabora iz razdoblja poslije g. 1790. prilože poznate slobodarske (jakobinističke) hrvatske pjesme da kod čitaoca ublaže i na pravo mjesto postave predodžbu o apsolutnoj vjernosti Hrvata prema Austriji i njenu caru.

Razumljivo je da i svi prilozi moraju biti opremljeni zaglavljljima, legendama i napomenama kao i svi dokumenti iz »glavnog dijela« izdanja.

U zaglavlju karata, planova i tabela treba čitoca nedvosmisleno informirati radi li se o originalnoj karti, planu ili tabeli, nastaloj zajedno s objavljenim dokumentima u istoj kancelariji (ili, općenito govoreći, od istoga tvorca), ili o karti, planu i tabeli što su ih izradili današnji stručnjaci na osnovu podataka iz originalnih spisa.

114. ILUSTRACIJE uz objavljene historijske izvore najpraktičnije je svrstati u četiri velike grupe: faksimili dokumenata, originalne i suvremene grafike (u crno-bijeloj tehnici), originalne i suvremene slike (u višebojnoj tehnici) i fotografije (ovamo spadaju, za razdoblje poslije 1848, i pojedinačni kadrovi iz filmova). Za sve te četiri grupe osnovno je pravilo: objavljuje se bez ikakvih retuširanja, a po mogućnosti treba izbjegavati i objavljivanje dijelova iz većih cjelina: bolje objaviti cijelu grafiku ili sliku.

Milošević (o. c.) kaže da će se kao faksimili reproducirati dokumenti koji obilježavaju krupnije događaje, zatim oni koji su likovno efektni (kaligrafski pisani, s ornamentima) ili su značajni iz kojeg drugog razloga, npr. zato što ih je vlastoručno pisala neka poznata ličnost.

Ilustracije se moraju opremiti zaglavljem i legendom kao i svaki drugi objavljeni dokument. Katkada je teško odrediti autora ili datum nastanka neke grafike ili slike, pa redaktor tu mora uložiti sve svoje snage da ne ostavi čitaoce u neizvjesnosti. U legendi za likovne motive treba navesti signaturu, materijal (npr. platno, papir) na kojem je rađen original, dimenzije, tehniku izrade, sumnje o autentičnosti predloška, te napokon mjerilo (ako se radi o nekom prikazu kartografskog tipa). Originalne natpise i naslove na slikama i crtežima treba posebno reproducirati i objasniti.

Ilustracije se mogu objaviti na onom mjestu u izdanju gdje po kronologiji ili tematici spadaju, ili se, ako tehničko-štamparski razlozi to zahtijevaju (mogu se objaviti samo na Kunstdruck-papiru sve zajedno na kraju knjige), reproduciraju kao posebni dio izdanja.

Struktura izdanja (poredak pojedinih dijelova izdanja)

115. POREDAK POJEDINIH DIJELOVA IZDANJA historijskih dokumenata ravnat će se otprilike po ovoj shemi:

- uvod (»historijski dio predgovora«)
- predgovor (»arheografski dio predgovora«)
- spisak kratica (skraćenica)
- pregled objavljenih dokumenata (može doći i iza bibliografije)
- dokumenti koji se objavljuju
- prilozi (dodaci)
- komentar (napomene, primjedbe), ako nije »pod crtom«
- kronika događaja
- rječnici termina
- indeksi
- bibliografija
- (pregled objavljenih dokumenata)
- sadržaj.

Ako redaktor drži da bi u nekom konkretnom izdanju za čitaoca bio pogodniji koji drugi poredak dijelova izdanja, može ga bez oklijevanja uspostaviti. Mjesto ilustracija namjerno nije definirano u gornjem popisu jer one mogu stajati posvuda (v. t. 114). Dijelovi izdanja ne smiju se označavati prekomplikiranim šiframa i numeracijama; referencije iz jednog dijela izdanja u drugi moraju biti jasne.

116. NEKE NAPOMENE O RASPOREDU DOKUMENATA U IZDANJU. Za pojedine principe redanja spisa u objavi v. t. 14. Grupiranje spisa po tematici osobito je pogodno u naučno-popularnim izdanjima. Ako se izvori grupiraju po kojem drugom poretku, a ne kronološkom, upotrebljava se kronološki red unutar pojedinih grupa dokumenata dobivenih na osnovu drugih kriterija (nominalnog, geografskog, korespondentskog itd.). Bez obzira na to kojim principom raspoređujemo akte u izdanju, treba paziti da ostanu zajedno spisi koji se tiču jednog te istog problema. Npr., ako objavljujemo korespondenciju neke osobe po korespondentskom principu, tj. pisma svrstavamo u skupine prema njihovim autorima, može se desiti da je jedan problem »nabačen« u pismu osobe A, a riješen u pismu osobe B. Prema maloprijašnjem zahtjevu (navodi ga Seleznev, o. c., str. 186) trebalo bi sva ta pisma objelodaniti jedno iza drugoga, ali time bi se ozbiljno narušio korespondentski princip, koji je, kako nam se čini, jači od zahtjeva »spisi o istom problemu spadaju skupa«. Zato možemo u zaključku reći da spomenutom zahtjevu možemo udovoljiti u onim izdanjima gdje je kriterij rasporeda dokumenata bar donekle subjektivan (npr. tematski kriterij), a tamo gdje je kriterij egzaktni, dominirat će ipak formalne odrednice dokumenta.

U izdavanju prepiske primijenit će se korespondentski kriterij, ako nema mnogo autora ili primalaca pisama, te ako je svaki napisao — ili mu je upućeno — dosta pisama.

Dokumenti koji su nastajali kroz duži vremenski period smještaju se u izdanju — ako se ravnamo po kronološkom principu — prema datumu kada su završeni. To vrijedi samo onda ako oni sami nisu podijeljeni na odlomke od kojih bi svaki nosio svoj samostalni datum. Ako su podijeljeni na takve odlomke — npr. ako je to dnevnik, s posebno označenim datumom za upise izvršene određenog dana — i ako se taj dnevnik objavljuje *in continuo*, zauzima u izdanju mjesto prema svom početnom datumu.

Izvori kod kojih je datum očuvan ili utvrđen samo s približnom točnošću, tj. samo mjesec i godina, ili samo godina, uvrštavaju se iza precizno datiranih spisa iz tog istog mjeseca ili iste godine (ako dokumente redamo po kronologiji). No čini nam se da bi sa stajališta moderne dokumentalistike bilo bolje staviti takve spise na početak dotičnih perioda, tako da čitalac odmah sazna koji su neriješeni problemi u tom odsječku. Naravno, ako u približno datiranim spisima neki detalji sadržaja ili radnje upućuju na to među koje ih datirane izvore treba smjestiti, ravnat ćemo se prema tim detaljima i postaviti spise na ono mjesto u logičkom slijedu događaja na koje nas upućuju ti detalji (v. t. 84).

Mogu postojati i razne nijanse približnog datiranja, s uporištem na neki točno označen datum: »prije 29. siječnja«, »ne kasnije od 29. siječnja«, »ne prije od 29. siječnja«, »iza 29. siječnja«. Tako datirane spise po-

redat ćemo u objavi po ovom istom redu; u sredini će, naravno, biti kao okosnica dokumenti pouzdano datirani s 29. siječnjem:

prije 29. siječnja
ne kasnije od 29. siječnja
29. siječnja
ne prije od 29. siječnja
iza 29. siječnja.

Ako se dokument uvrštava u izdanje prema datumu događaja koji je u njemu opisan, a nije identičan s datumom dokumenta, treba to posebno istaknuti u predgovoru ili zaglavlju.

Vanjski oblik i grafičko oblikovanje teksta

117. TEKSTOLOŠKI ZNACI. Tako Samardžić (o. c., str. 62) zove sistem znakova kojemu je svrha da čitaoca što preciznije informira o raznim naknadno nastalim karakteristikama originalnog teksta. Najrazrađeniji takav sistem dao je François Masai u svom članku o diplomatskom izdanju (v. poglavlje o izdavanju srednjovjekovnih izvora). Friedberg (o. c., str. 87) spominje tzv. Wolffov projekt, u kojemu su isto tako predviđeni razni grafički znaci za prezentaciju prekrivenih, izbačenih ili na drugi koji način promijenjenih pasusa u tekstu originala. Sve riječi ili rečenice koje potječu od redaktora štampaju se kurzivom. Prema tome neće sasvim odgovarati Samardžićeva preporuka da se kurzivom štampaju one riječi i rečenice koje su u originalu potcrtane; radije bismo formulirali savjet da se u originalu potcrtana mjesta potcrtaju i u objavi, ili da se potertavanje spomene u napomeni. Pojedine riječi (npr. lična imena) koje su u originalu istaknute nešto većim slovima, ili na koji drugi način, mogu se štampati kapitalom (velikim slovima.)

Dobro je originalni i redaktorov tekst, pored toga što je redaktorov tiskan kurzivom, razdvojiti dvjema točkama.

Mjesta iz originala koja se zbog nečitljivosti ili oštećenja nisu mogla reproducirati označavaju se točkicama u uglatim zagradama. Broj tih točkica mora biti proporcionalan veličini izostavljenog mjesta. Ako sam redaktor ispušta neke dijelove izvornog spisa, naznačava i njih razmjernim brojem točkica, koje opet ne moraju biti duže od jednog cijelog reda. Upotrebu ovih točkica treba obrazložiti u komentaru. Wolffov projekt predviđa znakove |— —| kao upozorenje na riječi koje su u originalu prekrivene (one se, dakle, u tekstu reproduciraju samo između tih znakova), a |=|=| za riječi koje su naknadno u originalu označene kao izbačene.

Ako u objavi želimo olakšati citiranje sa stranica originala, možemo u tekst uvrstiti, u zagradama i kurzivom, numeraciju stranica originala. Isto tako kurzivom štampa se i svaka druga numeracija što je dodaje urednik: npr. numeracija rubrika u predlošku.

Treba upozoriti i na promjenu tinte i rukopisa u originalnom dokumentu. Stalne formule koje se u tekstu mnogo puta ponavljaju mogu se simbolizirati kraticama, npr. »census sancti Martini« = »c. s. M«. O zadržavanju originalnih alineja, ili o njihovu stapanju u kontinuirane retke,

odlučit će urednik u svakom konkretnom slučaju prema okolnostima (ako su alineje iz originala nastale iz nekog relevantnog razloga, zadržat će ih).

Spacioniranjem se mogu istaknuti, npr., domaće riječi koje rijetko dolaze unutar dužih tekstova na stranim jezicima.

118. PREPISIVANJE ORIGINALA I KOLACIONIRANJE PRIJEPI-SA. Ako urednik izdanja ne može sam prepisivati original, morat će taj posao povjeriti nekoj drugoj osobi, zatraživši najprije od nje jasan dokaz o kvalifikacijama za taj rad. Može se desiti da izabrana osoba nema takvog formalnog dokaza, ali ipak obećaje da je u stanju prepisati original kako valja; onda je treba testirati, tj. dati joj da pokusno prepíše nekoliko stranica originala.

Prije nego što počne prijepis, redaktor mora točno pregledati arhivsku građu koja se objavljuje i ustanoviti principe transliteracije ili transkripcije. Ako se prijepis povjeri posebnom prepisivaču, treba mu utvrdene principe transliteracije ili transkripcije prezentirati u obliku pis-mene instrukcije. Na listovima na koje se prepisuje ostavlja se rub na lijevoj strani za ispravke i slobodan prostor na dnu, za bilješke.

Na prvom listu prijepisa svakog pojedinog dokumenta ostavlja se na vrhu prostor za zaglavlje. Razmak među recima mora biti dovoljan za ispravke i dodavanja. Svaki dokument se prepisuje na poseban list ili na posebnu skupinu listova. Uz prijepis svakog akta treba provizorno označiti signaturu i mjesto gdje se čuva.

Naročito treba paziti da se pri prepisivanju ne ispusti cijeli red ili da se koji redak ne napiše dvaput.

U prvom prijepisu ne popravljaju se očite pogreške u originalu (*lapsus calami*). Prvi prijepis mora biti čisto ponavljanje teksta. Na očite pogreške u izvornoj arhivaliji što ih je zapazio, prepisivač upozorava dodajući iza njih »sic«, »tako u rukopisu«, upitnik ili uskličnik. Na osnovu tih upozorenja redaktor onda emendira tekst, pazeći, naravno, jednako intenzivno na sve riječi u tekstu, dakle i na masu svih onih uz koje ne stoji nikakvo prepisivačevo upozorenje. Izdavač početnik postupa jednako kao prepisivač (u prvom prijepisu ostavlja pogreške i stavlja iza njih upozorenja). Iskusniji izdavač, ako sam prepisuje originalnu arhivsku građu, može odmah provoditi emendacije očitih pogrešaka i komentirati nepravilnosti teksta.

Jasni i lako izvedivi standardni ispravci originalne ortografije, npr. ujednačavanje grafije *i : j*, *u : v*, velikih i malih slova, kao i razrješavanje jasnih kratica, mogu se izvoditi već za vrijeme prvog prijepisa, ako ga radi iskusniji prepisivač ili izdavač.

Modernizaciju teksta, ako je predviđena izdavačkom koncepcijom, izvodi lično redaktor na gotovu prijepisu. Istovremeno razrješava teže kratice.

Prepisivač mora označiti i vjerno prepisati sve grafičke znakove, monograme, notarske znakove, inicijale, zaglavlja i sl., koje nađe u predlošku.

Već je rečeno da se u prijepis unose svi oni ispravci i izmjene originalnog dokumenta što ih je izvršio sam pisar ili pisaru suvremeni korektor. U bilješkama se onda kaže kakvi su to ispravci, npr. »pisar sam pre-

križio riječi od... do...«, »riječi... do... dodao vjerojatno dvorski kancelar«, itd. Kasnije izmjene ili ispravke originala treba dati u bilješkama i po mogućnosti odrediti kada su nastale. Npr., u protokolu iz XVI vijeka »dopisana riječ *asservatum* u XIX st.«.

Prepisivač mora upozoriti redaktora da se u predlošku promijenila tinta ili rukopis. Lakune u izvornom spisu, nastale zbog nečitljivosti, ostećenosti papira i sl., mora u bilješkama uz prijepis opisati kvalitativno i kvantitativno, npr. »sredina originala izgrizena od nametnika u obliku romba 4×4 cm«, dodavši još koliko bi u tu lakunu stalo slova, riječi ili redaka.

Kolacionirati moraju bezuvjetno dvije osobe, od kojih bar jedna mora biti dovoljno dobar poznavalac tekstova što se kolacioniraju. Izdavač ili onaj bolji stručnjak naglas čita original, a prepisivač ili onaj slabiji poznavalac gleda u prijepis i upozorava kolegu kad utvrdi neko odstupanje prijepisa od pročitanog originala. Takvom tehnikom isključuje se sugestija iz eventualno pogrešnog prijepisa. Teže tekstove, komplicirane odlomke ili manje poznate riječi treba kolacionirati čitajući ih sasvim polagano (slovo po slovo). I prijepis prijepisa se kolacionira direktno s originalom.

119. OSTALA ORGANIZACIJSKO-METODOLOŠKA PITANJA nalaze se izložena u sovjetskim *Pravilima*... iza t. 238 (v. našu t. 9). To su većinom tehnička pitanja koja treba riješiti i kod izdavanja svih drugih vrsta knjiga, a ne samo kod izdanja arhivske građe, pa se zato ovdje neće o njima opširnije govoriti. Izdvojiti ćemo samo preporuku da se prije početka rada na svakoj objavi historijskih izvora sastavi tzv. egdotička instrukcija ili uputa, u kojoj će se predvidjeti sve faze rada, osobe koje će ih izvršiti i principi kojih se one za vrijeme tog posla moraju držati. Treba uskladiti stručne termine koji će se upotrebljavati u izdanju.

Recenziju gotovog rukopisa treba povjeriti poznatim i renomiranim specijalistima iz dotične grane nauke.

120. OPĆENITI OSVRT NA NAJČEŠĆE NEDOSTATKE NAŠIH NAUČNIH IZDANJA ARHIVSKE GRAĐE ŠTAMPANIH POSLIJE 1945. U toku pisanja ove radnje pregledao sam veći broj naših objava arhivske građe izašlih poslije g. 1945. da otkrijem ima li možda u njima sugestija koje bi dopunile pravila i upute iz specijalnih monografija o problematici naučno-kritičkog izdanja arhivske građe, što sam ih upotrijebio u svom poslu. Usput sam bilježio i tipične nedostatke tih izdanja. Oni se mogu grupirati ovako:

- 1) zadržana je diplomatička transliteracija, ili se transkripcija previše ropski drži originala, u relativno mladim tekstovima, npr. čak i na kraju XVIII st.: »*Uscocchj*«, »*lj*« umjesto »*Uscocchi*«, »*li*« (primjeri su iz talijanskog);
- 2) izdavač ne zauzima nikakav stav prema autentičnosti rukopisa;
- 3) komentar je nepotpun, npr. neke važne osobe nisu identificirane;
- 4) slabo je prikazana objavljena i još neobjavljena građa o istoj temi;
- 5) izdanje nema svih potrebnih dijelova (npr. indeksa, pregleda objavljenih dokumenata).

BIBLIOGRAFIJA

- A. L., O jednoj publikaciji arhivske građe, »Arhivist« 1960, br. 3—4, str. 162—164.
- ANDROIĆ, Mirko, *Nauvka thalechkoga mestre modussi nauade, red, szlóboschine y pravicze*, »Arhivski vjesnik« X, 1967, str. 53—67.
- ANTOLJAK, Stjepan, *Pomošni istoriski nauki*, Skoplje 1966.
- BAUDOT, Marcel, diskusija u »Archivumu« 1966, str. 99—101.
- BELOV, Genadij, referat *Documentary publication in the eastern hemisphere* u »Archivumu« 1966, str. 67—78; diskusija, *ibid.*, str. 116.
- BOBERACH, Heinz, *Die Veröffentlichung archivalischer Quellen im Mikrofilm und die Möglichkeiten historischer Datenbanken*, »Der Archivar« XXIV, 1971, stupac 143—151.
- BULYGIN-REJHBERG, O tipah, vidah i formah publikacii dokumentov, »Istoričeskij arhiv« 1960, br. 5, str. 148—154.
- DESTREZ, J. — FINK-ERRERA, G., *Des manuscrits apparement datés*, »Scriptorium« 1958, str. 56—93.
- DOBIŽEV, V. Z., *Nekotorye voprosy peredači teksta massovyh istočnikov*, »Istoričeskij arhiv« 1960, br. 6, str. 143—149.
- DONDAINE, A., *Un cas majeur d'utilisation d'un argument paléographique en critique textuelle (Vat. Lat. 781)*, »Scriptorium« 1967, str. 261—276.
- DORDIĆ, Petar, *Istorija srpske ćirilice*, Beograd 1971. Na str. 216—220, poglavlje »Transkripcija crkvenoslavenskih i slavenosrpskih tekstova«.
- EMBER Gyözö, diskusija u »Archivum« 1966, str. 113.
- EPŠTEJN, O vidah publikacii istoričeskikh istočnikov, »Sovetskie arhivy« 1970, br. 3, str. 50—56.
- FRIEDBERG, Marian, *Wydawanie drukiem źródeł archiwalnych*, Varšava 1963.
- FROGER, don, *La critique des textes et son automatisaton*, 1968.
- GESTRIN, Ferdo, *Arhivi i planski istorijski rad*. »Arhivist« 1963, br. 1—4, str. 7—19. (osobito str. 17—18).
- GLAVNA ARHIVSKA UPRAVA pri Ministarskom sovjetu SSSR i niz drugih koautora, *Pravila izdanija istoričeskikh dokumentov v SSSR*, Moskva 1969.
- GOL'DENBERG, A. A. — MEDUŠEVSKAJA, O. M., *O metodike izdanija kartografičeskikh istočnikov*, »Istoričeskij arhiv« 1961, br. 4, str. 193—203.
- GROSSE-STOLTENBERG, R., *Beiträge zur Wasserzeichenforschung*, »Papiergeschichte« 14, 1964, str. 5—7, 17—23.
- HAHN, Karl-Heinz, *Grundzüge einer archivalischen Handschriftenkunde*, »Archivmitteilungen« XIX, 1969, str. 24—29, 67—74.
- HAMM, Josip, *Psalterium Vindobonense*, Beč 1967.
- HANZAL, J., *K úvahám o novodobé diplomatice*, »Archivni časopis« 1961, br. 3, str. 167—169.
- HEVROLINA, V. M., *Povtornaja i parallel'naja publikacija dokumentov*, »Voprosy arhivovedenija« 1964, br. 2, str. 58—64.
- L'HISTOIRE ET SES METHODES, *Encyclopédie de la Pléiade*, Bruges, Gallimard 1961.
- HODAK, A. A., *O izdanii mikrofil'mirovannyh dokumentov*, »Voprosy arhivovedenija« 1965, br. 2, str. 63—67.
- HOLMES, Oliver W., referat *Documentary publication in the Western hemisphere*, »Archivum« 1966, str. 79—96, 97—99; diskusija, str. 116.

- IVNICKI-ČUGAJEV, K *itogam razvitija sovjetskoj arheografiji ot XX k XXII s'ezdu KPSS*, »Istoričeskij arhiv« 1961, br. 5, str. 179—193.
- JACIMOVIĆ, Olga, *Arhivske publikacije*, »Arhivski pregled« 1969, br. 1, str. 34—53.
- JURIĆ, Šime, *Transkripcijske metode i bibliotekarstvo*, »Vjesnik bibliotekara Hrvatske« , 1950, str. 109—118.
- JURIĆ, Šime, *Transliteracija ćirilčkih azbuka*, *ibid.*, str. 225—244.
- KAPETANIĆ, Davor, *Kako pripremati izdanja djela novijih hrvatskih pisaca*, »Croatica« I, 1970, str. 237—259.
- KOZLOV, V. S., *Sokraščennaja predača teksta v publikacijah*, »Voprosy arhivovedenija« 1965, br. 2, str. 45—50.
- KURBISÓWNA, Brygida, *Osiągnięcia i postulaty w zakresie metodyki wydawania źródeł historycznych* (Sur les réalisations et les principes de l' édition des sources historiographiques), »Studia źródłoznawcze« I, 1957, str. 53—87. (s bibliografijom).
- LEHFELDT, Werner, *Das serbokroatische Aljamiado-Schrifttum der bosnisch-herzegovinischer Muslime. Transkriptionsprobleme*, München 1969, izd. Rudolf Trofenik.
- LEISINGER, Albert H., Jr., *Microphotography for archives*, Washington 1968.
- LEISINGER, Albert H., Jr., *Report of the microfilming committee of the International Council on archives*, »Archivum« 1968, str. 49—69.
- LEISINGER, Albert H., Jr., referat *Selected aspects of microreproduction in the United States*, »Archivum« 1966, str. 127—150; diskusija, str. 168.
- LIHAČEV, D. S., *K voprosu o poddelkah literaturnyh pamjatnikov i istoričeskikh istočnikov*, »Istoričeskij arhiv« 1961, br. 6, str. 145—150.
- LIHAČEV, D. S., *Najbolja kopija u tekstološkom radu*, »Arheografski godišnjak« (Moskva) za 1958, po prikazu u »Arhivistu« 1961, br. 1, str. 47—48.
- LIHAČEV, D. S., *Po povodu stat' i V. A. Černyha o razvitii metodov predači teksta istoričeskikh istočnikov*, »Istoričeskij arhiv« 1956, br. 3, str. 188—193.
- LITVAK, B. G., *O nekotoryh priemah publikacii istočnikov statističeskogo karaktera*, »Istoričeskij arhiv« 1957, br. 2, str. 155—166.
- LOMBARDO, Antonino, diskusija u »Archivum« 1966, str. 104—105.
- A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT forráskiadási szabályzatai (Pravilnici Mađarskog povijesnog društva za objavljivanje izvora), prilog uz godište 1920. časopisa »Századok«.
- MATILLA TASCÓN, Antonio, *Arhivske publikacije*, »Arhivist« 1964, br. 1—2, str. 88—91.
- MILOŠEVIĆ, Miloš: rukopisno poglavlje o izdavanju arhivske građe, napisano za jugoslavenski udžbenik arhivistike (kod redakcije jugoslavenskog udžbenika arhivistike).
- MILOŠEVIĆ, Miloš, *Objavljivanje arhivske građe*, »Arhivist« 1970, br. 1, str. 3—18.
- MUFTIĆ, T., *O arabici i njenom pravopisu*, »Prilozi za orijentalnu filologiju« XIV—XV, 1964—1965, str. 101—121.
- NEMETH, Krešimir, *Neki oblici rada i djelatnosti arhivskih ustanova*, »Arhivski vjesnik« XI—XII, 1968—1969, str. 389—403.
- NIKOLIĆ, Berislav, *O nekim pitanjima kritičkog izdavanja srpskih pisaca*, »Naš jezik« XV, 1966, str. 114—117.

- OLSON, J. C., *The scholar and documentary publication*, »American archivist«, april 1965, str. 187—193.
- QUALITY IN TRANSLATION: Proceedings of the 3rd International Congress on Translation 1959. Izd. Pergamon Press, 1963.
- QUEMADA, B. (izd.), *Datations et documents lexicographiques*, Paris, Les Belles Lettres, 1959.
- SAMARDŽIĆ, Radovan, *Metodi priređivanja publikacija arhivske grade*, »Arhivski pregled«, Beograd 1969, br. 1, str. 54—62.
- SHELLENBERG, Theodore R., diskusija u »Archivumu« 1966, str. 164—165.
- SCHMID, Gerhard, *Probleme der Edition archivalischer Quellen zur neueren und neuesten Geschichte*, »Zeitschrift für Geschichtswissenschaft« XV, 1967, str. 639—643.
- SHULTZE, Johannes, *Richtlinien für die äussere Textgestaltung bei Herausgabe von Quellen zur neueren deutschen Geschichte*, »Blätter für deutsche Landesgeschichte« 98, 1962, str. 1—11.
- SHELLEY, Fred, *The choiche of a medium for documentary publication*, »American archivist«, oktobar 1969, str. 363—368.
- STULLI, Bernard, prikaz objave M. Zjačića *Knjiga vizitacije feudalne jurisdikcije Barbana i Raklja iz g. 1767.*, »Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci« II, 1954, str. 309—488, u »Arhivskom vjesniku« I, 1958, str. 540—541.
- ŠOJAT, Antun, *Pravopis stare kajkavske književnosti*, »Filologija«, br. 6, Zagreb 1970, str. 265—282.
- TAL'MAN, E. M., *O predače teksta istoričeskikh istočnikov*, »Istoričeskij arhiv« 1956, br. 5, str. 174—186.
- VERONA, EVA, *Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga*, Zagreb 1970.
- WOLF, D. R., *High reduction microfilm technology, techniques, and systems*, referat na svjetskoj konferenciji o arhivskoj građi i genealogiji u Salt Lake Cityju, USA, 1969.
- ZELIĆ-BUČAN, Benedikta, *Bosančica u srednjoj Dalmaciji*, prilog 3. svesku izdanja Historijskog arhiva Split, Split 1961.
- ZIMIN, A. A., *O priemah naučnoj rekonstrukciji teksta istoričeskikh istočnikov X—XVII v.*, »Istoričeskij arhiv« 1956, br. 6, str. 133—143.
- ZIMIN A. A., KOVALENKO D. A., POLTAEV V. E., recenzija metodološkog priručnika za arheografiju, »Istoričeskij arhiv« 1960, br. 1, str. 225—229.

Zusammenfassung

GRUNDSÄTZE DER WISSENSCHAFTLICH-KRITISCHEN VERÖFFENTLICHUNG HISTORISCHER DOKUMENTE

Nach einem Überblick der vorhandenen Literatur über die Editionsgrundsätze werden die Fachausdrücke »Archäografie«, »Ekdotik« und »Editionstechnik« kommentiert. Es folgt eine Übersicht der Zwecke, die eine Quelausgabe erfüllen soll. Bevor man die Dokumente veröffentlicht, müssen an ihnen alle anderen Vorstufen der archivalischen Bearbeitung verrichtet sein.

Danach folgt die Darlegung der Kriterien für die Auswahl der zu publizierenden Schriftstücke. Drei Haupttypen der Quellenausgabe werden beschrieben:

- 1) akademische, wissenschaftliche oder Forschungsausgabe;
- 2) wissenschaftliche Ausgabe der ausgewählten Quellen;
- 3) populärwissenschaftliche Ausgabe.

Ziemlich ausführlich wird ein neues Medium der Archivalienveröffentlichung behandelt: der Mikrofilm.

In der Fortsetzung wird geschildert, wie man einzelne Phasen der Vorbereitung der Akten für die Publikation meistert: Auffindung, Legendierung, Analyse, Bestimmung der Reihenfolge der Schriftstücke. Aus Raummangel werden die textkritischen Postulate (Festsetzung des authentischen Textes) nur in kurzem Überblick dargeboten. In einem Exkurs über die Publizierung literarischer Handschriften wird hauptsächlich auf den diesbezüglichen Artikel von D. Kapetanić (Croatica I, 1970) hingewiesen. Anschliessend erfahren wir, wie die Zeichnungen, Karten und andere Bildquellen im Publikationsprozess behandelt werden.

Die Hauptarten der Präsentierung des originellen Textes

- 1) die Faksimile-Ausgabe
- 2) die diplomatische Ausgabe
- 3) kritisch-wissenschaftliche Ausgabe

werden kurz erörtert, zusammen mit den Hinweisen, wie man die Varianten und die verschiedenen Zeichen im Text bearbeitet.

Dann werden einige Methoden der Transkription und der Transliteration illustriert, und zwar auf Beispielen aus den glagolitischen, altkroatischen, lateinischen, italienischen, französischen, deutschen und ungarischen Schriftstücken; auf die Regeln für die Transkribierung der kyrillischen, bosnisch-kyrillischen und arabischen Schrift wird mittels bibliographischer Angaben hingewiesen.

Hiernach folgt eine Übersicht der orthographischen Probleme und deren Lösungen. Da man neuerdings immer mehr übersetzte historische Quellen braucht, wird auch den editionstechnischen Fragen bei der Ausgabe solcher Übersetzungen Aufmerksamkeit gewidmet.

Weitere Abschnitte betreffen die Veröffentlichung der Dokumente im Auszug, im Exzerpt und innerhalb statistischer Tabellen. In der Fortsetzung erfahren wir, wie man die Schriftstücke redaktionell bearbeitet und den kritisch-informativen Apparat gestaltet (Vorwort, Einleitung, Fussnoten, Kommentar, Sach-, Personen- und Ortregister, chronologische Übersicht, Abkürzungsverzeichnis, terminologisches Wörterbuch, Bibliographie, Übersicht der benutzten Quellen, Inhaltsübersicht).

Abschliessend werden wir über das Verfahren mit den Abbildungen und anderen Beilagen unterrichtet, sowie über die Strukturierung des vorbereiteten Materials und über die graphische Gestaltung der fertigen Texte. Das Wichtigste aus der Transkriptionstechnik und der Kollationierung der Abschrift mit dem Original wird hervorgehoben.

Am Ende steht ein Verzeichnis der benutzten Literatur (65 Werke und Artikel).